

■ The current issue of our journal wishes to draw attention on urban archaeology, a branch of archaeology that recovers and studies the remains accumulated in urban areas. Urban archaeology in Romania is not defined as such either from a legal or a professional perspective, although it is the main source of information for the early history of urban settlements, in particular for understanding the process of their making.

The possibility of performing archaeological studies in inhabited urban centres is extremely limited; as such studies are usually accepted only in circumstances related to the implementation of public works. Archaeological research implies the long-term blocking of urban traffic areas, the substantial slowing down in any refurbishment or conservation works, and certainly additional costs, which is usually hard to accept. On the other hand, archaeological interventions in urban areas imply certain specificities that archaeologists do not always embrace gladly, such as opening small trenches and covering them quickly, managing enormous fillings, stratigraphy that may be made up of thousands of sequences, and an accelerated work rhythm, which are just a few of the disadvantages of urban archaeology. The first urban excavations in Transylvania were recorded around 1900. In spite of this early beginning, urban archaeology, after many ups and downs, is still experiencing a period of search and definition of priorities. The general overview is very unbalanced, with cities having managed to maintain constant monitoring of the archaeological heritage in the last decades, such as Alba Iulia or Sibiu, and other cities still at the beginning of the process, such as Braşov or Oradea.

The content of the journal's present issue is intended to point out certain aspects of urban archaeology in Transylvania, while sending a distress signal for an endangered heritage: the archaeological heritage in all our cities and towns is destroyed at a high speed in the process of building, restoring, refurbishing, or planning. Urban archaeology should be able to assert itself not only as a distinct branch of archaeology, but also as a permanent component of urban planning offices and of the strategies for sustainable development of urban areas.

Daniela MARCU ISTRATE
Member of the Editorial Committee

■ Acest număr al revistei noastre doreşte să atragă atenţia asupra arheologiei urbane, acea ramură a arheologiei care recuperează şi studiază vestigiile acumulate în perimetrul oraşelor. În ţara noastră, arheologia urbană nu este definită ca atare nici din perspectivă juridică, nici din perspectivă profesională, deşi reprezintă principala sursă de informaţii pentru istoria timpurie a oraşelor, mai ales pentru înţelegerea procesului de formare a acestora.

Posibilitatea unor studii arheologice în centrele urbane locuite este extrem de limitată, fiind admisă de obicei doar în circumstanţe oferite de executarea unor lucrări edilitare. O cercetare arheologică presupune blocarea pe termen lung a unor zone de trafic urban, încetinirea substanţială a oricărui lucrări de renovare-restaurare şi desigur costuri suplimentare, ceea ce de obicei este greu de acceptat. Pe de altă parte, investigaţia arheologică într-un spaţiu urban implică particularităţi pe care arheologii nu totdeauna şi le asumă cu bucurie: deschiderea unor suprafeţe mici şi astuparea lor rapidă, managementul unor umpluturi enorme, o stratigrafie care poate fi compusă din mii de secvenţe şi impunerea unui ritm accelerat de lucru sunt doar câteva dintre incovenienţele arheologiei urbane. Primele excavaţii urbane în Transilvania au fost înregistrate în jurul anului 1900. Cu tot acest început foarte timpuriu, după multe suferinţe şi coborâşuri, arheologia urbană se află în continuare într-o perioadă de căutare şi definire a priorităţilor. O vedere generală este foarte dezechilibrată: oraşe precum Alba Iulia sau Sibiu au reuşit în ultimele decenii să menţină o monitorizare constantă a patrimoniului arheologic, în vreme ce oraşe precum Braşov sau Oradea se află încă la începuturi.

Prin cuprinsul acestui număr al revistei dorim să punctăm câteva aspecte ale arheologiei urbane din Transilvania şi totodată să tragem un semnal de alarmă pentru un patrimoniu aflat în pericol: în oricare dintre oraşele noastre, patrimoniul arheologic se distruge cu mare viteză în valul de construcţii, renovări, modernizări sau sistematizări. Arheologia urbană ar trebui să se poată afirma nu doar ca o ramură distinctă a arheologiei, dar şi ca o componentă permanentă a birourilor de urbanism şi a strategiilor de dezvoltare durabilă a mediului urban.

Daniela MARCU ISTRATE
membru al Colegiului de Redacţie

■ Jelen lapszámunk a városi régészetre szeretné felhívni olvasóink figyelmét, az archeológia azon ágzatára, amely a városok területén felhalmozódott leletek feltárásával és tanulmányozásával foglalkozik. Országunkban a városi régészet mint olyan, sem jogilag sem pedig szakmai szempontból nem került meghatározásra, annak ellenére, hogy a városok korai történetére vonatkozó adatok fő forrását jelenti és nélkülözhetetlen az adott település kialakulásának megértéséhez.

A sűrűn lakott városközpontok régészeti feltárásának lehetőségei nagyon korlátozottak, általában csak közművesítéssel kapcsolatos munkálatokra korlátozódnak. Egy alapos régészeti kutatás feltételezi a városi közlekedés hosszú időre történő felfüggesztését vagy korlátozását, ugyanakkor mindennemű javítási-restaurálási munkálat késleltetését és természetesen a költségek növekedését jelenti, ami általában nehezen fogadható el. Másrészt, egy városi környezetben történő régészeti vizsgálódás olyan sajtóságtos körülményeket diktál, amelyeknek a régészek nem szívesen vetik alá magukat: kis méretű szelvények nyitását és sürgős betemetését, hatalmas mennyiségű töltés kezelését, számtalan rétegsorból álló réteghelyzetet és kötelező a gyors ritmus, ez csak néhány kellemetlensége a városi régészetnek.

Erdélyben az első városi ásásokat 1900 körül jegyezték fel. De ezen korai kezdet dacára, sok haladás és visszaesés után, a városi régészet továbbra is az útkeresés és a prioritások meghatározásának szakaszában van. Az általános helyzet kiegyensúlyozatlan: egyes városoknak, mint például Gyulafehérvár vagy Nagyszeben, az utóbbi évtizedekben sikerült régészeti örökségük következetes nyomon követése, ugyanakkor más városok, mint például Brassó vagy Nagyvárád még csak a kezdeteknél tartanak.

Folyóiratunknak ebben a számában szeretnénk rámutatni az erdélyi városi régészet néhány aspektusára, és ugyanakkor veszélyeztetett örökség leadni egy veszélyeztetett örökség érdekében. Az építkezések, felújítások, korszerűsítések és városrendezési folyamatok hevében városainkban rohamosan pusztul a régészeti örökség. A városi régészet nem csak az archeológia külön ágaként kellene kibontakozzék, hanem a városrendészetnek a városi környezetre vonatkozó fenntartható fejlődési stratégiáknak kötelező összetevőjévé kellene válhna.

Daniela MARCU ISTRATE
szerkesztőbizottsági tag

■ Daniela MARCU ISTRATE¹

Arheologia urbană a Braşovului

■ **Rezumat:** Braşovul a fost în Evul Mediu unul dintre cele mai dezvoltate oraşe ale regiunii. O istorie bogată în evenimente distructive, între care pe primul loc se află incendiile, în mod special cel din 1689, a făcut ca din trecutul medieval şi modern să nu rămână la suprafaţă decât foarte puţin. Istoria timpurie a oraşului a rămas în principal sub nivelul actual de călcare, în pământ sau în structurile zidite subterane. Această istorie ar trebui readusă la suprafaţă prin arheologie, dar ne aflăm abia la începutul acestui drum. Braşovul are o arheologie săracă, alcătuită exclusiv din cercetări de conjunctură legate de diferite intervenţii a căror extindere şi rigoare au fost deseori dependente de ambiţiile personale ale arheologului. Chiar şi aceste puţine săpături nu au fost publicate decât într-o măsură foarte mică, astfel că nici măcar specialiştii nu au acces complet la informaţii. Articolul prezintă o retrospectivă a celor mai importante investigaţii arheologice realizate pe teritoriul oraşului, punctând principalele contribuţii aduse de acestea.

■ **Cuvinte cheie:** Braşov, arheologie urbană, fortificaţii medievale, arheologie ecleziastică, Biserica Neagră

■ Braşovul s-a format într-o poziţie geografică extrem de favorabilă, în sud-estul Transilvaniei, pe unul dintre drumurile comerciale care lega Europa de Orient. Oraşul a fost deschis atât către Europa occidentală cât şi către cele două ţări româneşti de peste munţi, Moldova şi Ţara Românească. Această situaţie avantajoasă a creat premisele unei ascensiuni rapide, astfel că Braşovul a fost în evul mediu unul dintre cele mai importante oraşe comerciale din Regatul Ungariei şi implicit din Europa central-estică. Întemeierea aşezării este de obicei fixată de istorici la începutul secolului al XIII-lea, în contextul procesului de colonizare cu oaspeţi germani a Ţării Bârsei, sub protecţia cavalerilor teutoni (ROTH 2010, 65; NIEDERMAIER 1979, 123-127; NIEDERMAIER 1996, 200-201; P. PHILIPPI 1984, 35-90; M. PHILIPPI 1996, 85). Până spre mijlocul secolului al XIV-lea frecvenţele invaziei tătare au împiedicat o evoluţie constantă a aşezării. Din această perioadă timpurie nu se păstrează aproape nicio informaţie scrisă care să ne ajute la reconstituirea istorică, astfel că începuturile oraşului se află sub semnul incertitudinii. Nici pentru perioada următoare, până la finele secolului al XVII-lea, sursele scrise nu sunt foarte generoase, deoarece majoritatea acestora au dispărut în devastatorul incendiu din 1689 care a distrus aproape în întregime oraşul istoric.

În acest context, arheologia reprezintă principala sursă de informaţii pentru cunoaşterea unei lungi perioade istorice, şi mai ales pentru identificarea şi înţelegerea împrejurărilor în care această localitate s-a format. Investigaţii de natură arheologică legate de fortificaţiile oraşului au debutat în prima jumătate a secolului al XX-lea. Fortificaţia de pe Dealul Şprenghei, în apropierea Bisericii Sf. Bartolomeu, a atras atenţia lui Julius TEUTSCH,

The Urban Archaeology of Braşov

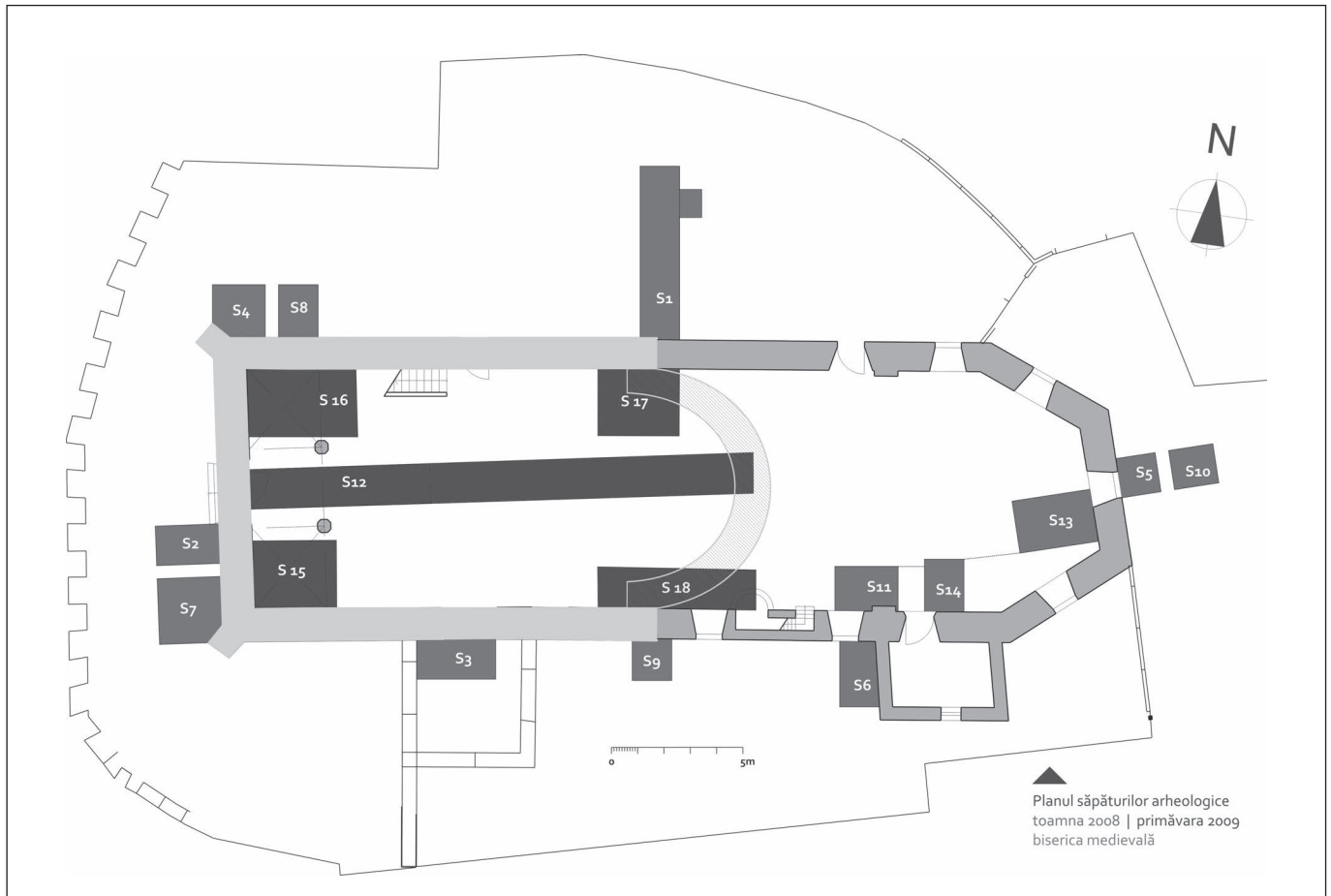
■ **Abstract:** In the Middle Ages, Braşov was one of the most developed towns in the region. A rich history in destructive events, among which first and foremost in fires, especially the one in 1689, has resulted in a situation where the remnants of the mediaeval and modern past are barely visible above ground. The town's early history has remained mostly below the current walking surface, in the ground or in underground masonry structures. This history should be brought back to the surface through archaeology, but we are barely at the beginning of this road. Braşov is poor in archaeological findings, composed exclusively of contingent researches related to different interventions, the extent and thoroughness of which were often dependent on the personal ambitions of the archaeologist. Even these few excavations have only been published to a very limited extent, so that not even specialists have full access to the information. The article presents a retrospective of the most important archaeological investigations carried out in the town, stressing the major contributions made by these.

■ **Keywords:** Braşov, urban archaeology, mediaeval fortifications, ecclesiastical archaeology, Black Church

■ Braşov was formed in an extremely favourable geographical position, in south-eastern Transylvania, along one of the trade routes that linked Europe to the East. The town was open to both Western Europe, as well as to the two Romanian Principalities across the mountains, Moldavia and Wallachia. This advantageous situation had created the premises for a rapid ascension, so that in the Middle Ages Braşov became one of the most important commercial towns of the Hungarian Kingdom and implicitly of Central-Eastern Europe. The settlement's foundation is usually fixed by historians to the beginning of the 13th century, in the context of the colonisation process by German settlers in the Ţara Bârsei Region, under the protection of the Teutonic Knights (ROTH 2010, 65; NIEDERMAIER 1979, 123-127; NIEDERMAIER 1996, 200-201; P. PHILIPPI 1984, 35-90; M. PHILIPPI 1996, 85). Until around the mid-14th century, the frequent

1 Arheolog, dr., DAMASUS ARCHAEOLOGY Braşov şi cercetător asociat la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti, România.

1 Archaeologist, PhD, DAMASUS ARCHAEOLOGY Braşov and adjunct researcher at the Institute of Archaeology “Vasile Pârvan”, Bucharest, Romania.

■ Fig. 1. Planul general al cercetărilor arheologice la Biserica Evanghelică Sf. Martin din Braşov

■ Figure 1. General layout of the archaeological researches at St. Martin's Lutheran Church in Braşov

Tatar invasions prevented the settlement's consistent evolution. Almost no written information that could help in the historical reconstruction has survived from this early period, thus the beginnings of the town are uncertain. The written sources are not very generous for the next period either, until the end of the 17th century, as most of them has disappeared in the devastating fire of 1689 that destroyed the historic town almost entirely.

In this context, archaeology represents the main source of information for the study of an extended historical period, and especially for identifying and understanding the circumstances in which this settlement was formed. Investigations of an archaeological nature related to the town fortifications have started in the first half of the 20th century. The fortification on Şprengi Hill, near St. Bartholomew's Church, caught the attention Julius TEUTSCH, followed by Alfred PROX during 1936 and 1937. Later, in 1956-1957, rescue excavations were conducted by Alexandrina ALEXANDRESCU and Nicolae CONSTANTINESCU. Based on the results, the fortification's layout was partially revealed, consisting of a curtain wall, doubled on the north-eastern side by a second wall, inside which a residential building, a tower, a chapel, and a cistern were found. Most authors

urmat de Alfred PROX în anii 1936-1937. Ulterior, în anii 1956-1957, săpături de salvare au fost realizate de către Alexandrina ALEXANDRESCU și Nicolae CONSTANTINESCU. Pe baza rezultatelor obținute s-a conturat parțial planimetria fortificației, alcătuită dintr-un zid de incintă, dublat pe partea de nord-est de un al doilea zid, iar în interior au fost evidențiate o clădire rezidențială, un turn, o capelă și o cisternă. Fortificația a fost datată de majoritatea autorilor la finele secolului al XIII-lea (CRÎNGACI ȚIPLIC 2011, 166-167). În perioada interbelică a fost de asemenea studiată și cetatea de pe Tâmpa, datată tot în secolul al XIII-lea. S-au realizat mai multe sondaje, dar detalii cunoaștem mai mult despre capela dedicată Sf. lui Leonard (PROX 1938).

Cu toate aceste începuturi timpurii, Braşovul deține una dintre cele mai sărace arheologii urbane. Oraşul istoric nu a cunoscut o renovare de amploare, deși a fost modernizat constant în ultimele decenii. Lucrările de sistematizare urbană nu au fost însă supravegheate arheologic decât accidental. Punctual, unele intervenții au beneficiat de cercetare arheologică în regim de salvare, cum sunt de exemplu cele din apropierea zidurilor de incintă și a unora dintre turnurile fortificației medievale și moderne. Cele mai consistente informații provin din domeniul arhitecturii ecleziastice, deoarece lucrările de restaurare mai mult sau mai puțin ample au prilejuit cercetări arheologice în apropierea bisericilor importante.

Restaurarea și reabilitarea *fortificațiilor medievale* pe latura sud-estică a creat posibilitatea unor cercetări în anii 2003, 2005-2006 (COȘULEȚ & BAUMAN 2006, 2005). Cu această ocazie au fost studiate „șanțul de apărare, toate elementele sale constitutive, constructive și de plan, niveluri de realizare și călcare medievale, incinta fortificată, cu dimensiuni, modalități și tehnici de construcție specifice” și au fost identificate diferite niveluri de călcare. De asemenea au fost investigate „patru din cele

cinci turnuri medievale adosate incintei, unul fiind surprins în Bastionul Țesătorilor, stabilindu-se tehnicile de construcție, dimensiunile de plan atât orizontale cât și verticale, niveluri de călcare, intrările în turnuri și poziționarea lor. Ca noutate, unul dintre turnuri – turnul T II – s-a dovedit a fi de plan semirotond, în timp ce altul – turnul T III – cuprinde o intrare amplă, boltită semicircular, în cetate” (Brașov – Fortificații medievale).

Aproximativ în aceeași perioadă a fost cercetat și zidul de incintă de pe latura de nord-vest, când s-au făcut săpături de salvare legate de renovarea hotelului de cinci stele din Brașov. A fost cercetată o suprafață de 1600 m², dar informațiile cunoscute sunt sumare, referindu-se la două ziduri de incintă din secolul al XVII-lea precum și la ruinele bisericii construite în 1892 și demolate în 1964 (Brașov – Hotel Aro).

În interiorul cetății cercetări arheologice au fost făcute cu ocazia renovării unor clădiri, dar sunt cunoscute mai detaliat doar cele din Piața Enescu nr. 11bis (MARCU ISTRATE 2004). Cele câteva sondaje din subsolul clădirii au evidențiat urme de locuire din secolele XII-XIII constând din ceramică atribuită oaspeților germani. Din aceeași epocă au fost sesizate urmele unei sistematizări făcute cu straturi succesive de lut și pământ pe un teren mlăștinos. O pivniță din piatră a fost datată ipotetic în secolele XIV-XV, pe baza fragmentelor ceramice descoperite în săpătură.

Cea mai veche biserică din oraș este *Biserica Sf. Bartolomeu*, construită sub influența șantierului cistercian de la Cârța în secolul al XIII-lea. Biserica nu a fost cercetată arheologic, dar câteva sondaje au fost realizate în apropiere în anul 2008, cu ocazia extinderii casei parohiale. În săpătură a fost descoperită ruina zidului vechi de incintă, un cuptor pentru ars piatra de var construit în afara incintei și câteva morminte de înmormântare. De asemenea a fost cercetată fundația actualului zid de incintă (MARCU ISTRATE & IZDRĂILĂ 2008). O monedă din secolul al XII-lea reprezintă cea mai veche descoperire de acest fel de pe teritoriul orașului.

În anii 2008-2009 a fost cercetată arheologic *Biserica Evanghelică de pe Dealul Sf. Martin* (MARCU ISTRATE & IZDRĂILĂ 2008), considerată a fi un punct de reper important în reconstituirea începuturilor orașului (MORRES 1928, 154-155; TREIBER 1971, 211-212; NUSSBÄCHER 1995). Biserica este amplasată pe promontoriul nord-vestic al Dealului Cetățu-ii, integrată într-un ansamblu urbanistic care s-a dezvoltat pe structurile unei reședințe medievale, conservând fragmente dintr-un zid de incintă și o clădire de locuit, astăzi cunoscută ca fiind vechea casă parohială. Forma actuală a bisericii datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când o capelă gotică a fost prelungită spre vest. Biserica medievală a fost datată în secolele XIII-XIV, dar prima atestare documentară este din anul 1395, când regele Sigismund DE LUXEMBURG a făcut o danie anuală pentru slujbe în capela cu hramul Sf. Martin.

Deși nu au fost foarte ample, cercetările arheologice (realizate în cadrul unui șantier de restaurare) au adus informații noi privind topografia construcțiilor medievale și moderne și au scos la lumină un set important de obiecte arheologice care au datat principalele etape de construcție și totodată au adus date noi privind cultura materială din diferite epoci. Au fost reconstituite dimensiunile bisericii medievale și s-a stabilit că aceasta a fost construită într-o singură etapă, fiind alcătuită dintr-o navă dreptunghiulară și o absidă a cărei formă nu se poate preciza. Au fost definite caracteristicile constructive, modul de realizare a fundațiilor și a elevației, evoluția nivelului de călcare și a fost descoperită cea mai veche pardoseală, realizată din cărămizi dreptunghiulare așezate într-un strat de nisip.

Cele mai ample investigații din Brașov s-au derulat în *apropierea Bisericii Negre*, considerată de altfel ca reprezentând punctul 0 în crearea

■ Foto 1. Cercetări arheologice pe partea de nord a Bisericii Sf. Martin

■ Photo 1. Archaeological researches on the northern side of St. Martin's Church

dated the fortification to the end of the 13th century (CRÎNGACI ȚIPLIC 2011, 166-167). The citadel on Tâmpa Mountain was also studied in the interwar period and was also dated to the 13th century. Several test trenches were made; however, more details are known about the chapel dedicated to St. Leonard (PROX 1938).

Despite these early beginnings, Brașov has one of the poorest urban archaeologies. The historic town has not known any overall conservation works, although it has been constantly modernised in the last decades. However, the town planning systematisation works received archaeological supervision only incidentally. In some cases interventions have benefited from rescue archaeological works, such as the ones near the curtain walls and near some of the mediaeval and modern fortification towers. The most consistent information comes from the field of ecclesiastical architecture, as the more or less extensive conservation works have brought about archaeological researches near important churches.

The conservation and rehabilitation of the *mediaeval fortifications* on the south-eastern side have created the possibility of research in 2003, 2005, and 2006 (COȘULEȚ & BAUMAN 2006, 2005). On this occasion the following were studied: “the moat, all its constituent, constructive, and ground plan elements, the mediaeval construction and walking levels, the fortified precinct, with its specific dimensions, construction methods, and techniques;” and different walking surfaces were identified. The following were also investigated: “four out of five mediaeval towers attached to the precinct, one of them being found in the Weavers' Bastion,

establishing the construction techniques, the layout dimensions on both horizontal and vertical levels, the walking surfaces, the entrances to the towers and their positioning. As a novelty, one of the towers – tower T II – was shown to be semicircular in ground plan, while another – tower T III – contains a broad entrance to the fortification, with barrel vaulting” (Braşov – Fortificaţii medievale).

The curtain wall on the north-western side was investigated around the same time, when the rescue excavations related to the renovation of the five star hotel from Braşov were carried out. A 1600 m² area was investigated, but the known information is sketchy, referring to two curtain walls from the 17th century and to the ruins of the church built in 1892 and demolished in 1964 (Braşov – Hotel Aro).

Inside the fortification, archaeological researches were carried out during building conservation works, but only the case of Enescu Square no. 11bis is known in more detail (MARCU ISTRATE 2004). The few test trenches in the building’s basement have revealed traces of habitation from the 12th and 13th centuries, consisting of pottery attributed to the German settlers. Traces of systematisation made with layers of clay and dirt on a swampy soil have been reported from the same period. A stone basement was dated hypothetically to the 14th and 15th centuries, based

structurii urbane. Primele observaţii asupra bisericii datează deja de la începutul secolului al XX-lea, când interiorul a fost deranjat pentru introducerea unui sistem de încălzire şi cu acea ocazie au fost înregistrate mai multe ruine considerate ca provenind din etape diferite (Die Baugeschichtlichen Ergebnisse, 1938). În anii 2003 şi 2005 lucrări de renovare în subsolul corpului C al Liceului Johannes Honterus (la sud-vest de Biserica Neagră) au prilejuit o cercetare arheologică care a scos la iveală ruinele unei biserici „de plan hală [sic] cu absidă poligonală din care s-a descoperit latura nordică si jumătate din absidă”, pentru care s-a propus o datare în partea a doua a secolului al XIII-lea (Braşov – Liceul Teoretic 2003). În anul 2005 biserica a fost decopertată integral, după cercetare şi înregistrare fundaţiile fiind conservate *in situ* (Braşov – Liceul Teoretic 2005). Ruinele au fost asimilate unei capele cisterciene, menţionată pentru prima dată în 1388 şi demolată în 1559. Un studiu de istoria artei a propus o datare la sfârşitul secolului al XIII-lea pe baza planimetriei (o sală dreptunghiulară cu un altar pentagonal), dar discuţia privind data construirii capelei, ca dealtfel şi planimetria, a rămas deschisă în absenţa unor indicii certe, în condiţiile în care arheologia nu a înregistrat elemente de datare (JENEI 2004).

Restaurarea pieţei publice din jurul Bisericii Negre, cunoscută sub numele de Curtea Honterus, a oferit prima oportunitate pentru cercetări arheologice extinse în centrul istoric în anii 2012-2013. Săpăturile au îmbinat obiective ştiinţifice şi utilitare, cu scopul de a colecta informaţii istorice, dar şi date structurale amănunţite despre clădiri şi teren (MARCU ISTRATE 2015).

Curtea Honterus este un spaţiu public ce reprezintă principala atracţie turistică a oraşului şi în acelaşi timp curtea unui colegiu. Contextul urban foarte complicat a impus numeroase reguli: s-a lucrat pe suprafeţe mici,

■ Foto 2. Cercetări arheologice pe partea de vest a Bisericii Negre din Braşov
 ■ Photo 2. Archaeological researches on the western side of the Black Church in Braşov

deschiderile săpăturii în apropierea clădirilor au fost admise pe lățimi de maxim 1 m, anumite pavaje au fost conservate pe loc etc. Multe dintre săpături au urmat traseul unor intervenții utilitare, cum ar fi șanțuri pentru drenaj sau pentru introducerea unor cabluri și conducte. În final planul săpăturilor a rezultat destul de neconvențional.² Bineînțeles, cercetarea a avut un caracter parțial. Nu a fost pusă problema unei cercetări exhaustive, care depășea posibilitățile materiale ale momentului și de altfel nici nu se putea realiza în mod practic.

În evul mediu și în epoca modernă spațiul din jurul bisericii parohiale a fost folosit drept cimitir, mii de morminte fiind înghesuite în interiorul unei incinte și cât mai aproape de fundațiile lăcașului de cult. În jurul anului 1800 cimitirul a fost complet închis iar suprafața a devenit un spațiu public sfâșiat de instalații. Din această perspectivă, ceea ce se poate vedea în Curtea Honterus depășește imaginația oricărui cunoscător al siturilor urbane. Pe sectoare ample, cablurile și conductele așezate unele peste altele, dar mai ales unele lângă altele, formează o pânză sub care abia se mai pot observa rămășițele unor epoci mai vechi. Gropile mormintelor, șanțurile pentru conducte de apă și gaz (canalizări), un canal termic care traversează curtea de nord, cabluri de diferite feluri (paratrăsnet), subzidiri și alte reparații ale clădirilor – toate aceste intervenții însumate au fost atât de agresive încât multe ruine au dispărut total. Vagi urme de mortar amintesc faptul că aici sau dincolo fuseseră edificate ziduri la începuturile evului mediu, dar pe baza unor astfel de urme reconstituirea istorică este vecină cu fantezia.

Chiar și în aceste condiții, cercetările au scos la lumină o cantitate enormă de informații și vestigii: morminte, urme de locuire (vetre, locu-

2 Campania din anul 2012 (43 de suprafețe) s-a concentrat pe laturile de nord și de est, iar cea din anul 2013 (22 secțiuni) de laturile de sud și vest.

on the pottery fragments discovered in the excavation.

The oldest church in town is *St. Bartholomew's*, built in the 13th century under the influence of the Cistercian workshop from Cârța. The church has not been researched archaeologically, but some test trenches were made nearby in 2008, when the parish house was enlarged. The excavation revealed the ruins of the old curtain wall, a furnace for burning limestone built outside the precinct, and some inhumation graves. The current curtain wall's foundation was also investigated (MARCUS ISTRATE & IZDRĂILĂ 2008). A 12th century coin represents the oldest find of its kind in the town.

In 2008-2009, the *Lutheran Church on St. Martin Hill* was researched archaeologically (MARCUS ISTRATE & IZDRĂILĂ 2008), the building being considered to be a major milestone in reconstructing the town's beginnings (MORRES 1928, 154-155; TREIBER 1971, 211-212; NUSS-BÄCHER 1995). The church is located on the north-western promontory of Cetățuiei Hill, integrated in an overall urban ensemble that had developed on the structures of a mediaeval residence, preserving fragments from a curtain wall and a residential building, known today as the old parish house. The current form of the church dates back to the late 18th century, when a Gothic chapel was extended westward.

■ Foto 3. Cercetări arheologice pe partea de est a Bisericii Negre din Brașov: ruine din secolele XIII-XIV

■ Photo 3. Archaeological researches on the eastern side of the Black Church in Brașov: ruins from the 13th and 14th centuries

The mediaeval church was dated to the 13th and 14th centuries, but its first documentary evidence is from 1395, when King Sigismund OF LUXEMBURG made an annual donation for celebrating mass in the chapel dedicated to St. Martin.

Although not very extensive, the archaeological researches (carried out within a conservation site) brought new information on the topography of the mediaeval and modern buildings, and revealed a set of important archaeological objects, which dated the main construction phases, bringing at the same time new data on the material culture of different time periods. The size of the mediaeval church was established and it was determined that it was built in a single construction phase, consisting of a rectangular nave and a choir, the shape of which could not be established. The construction characteristics have been defined, as well as the way in which the foundations and the elevation were built, together with the evolution of the walking surfaces, and the oldest flooring was discovered, which was made of rectangular bricks laid in a layer of sand.

The most extensive investigations in Braşov were carried out in the vicinity of the *Black Church*, otherwise regarded as representing the starting point in creating the urban structure. The first observations on the church date back to the early 20th century, when the interior was disturbed in order to introduce a heating system, and on that occasion several ruins were discovered, deemed to have originated in different stages (*Die Baugeschichtlichen Ergebnisse*, 1938). In 2003 and 2005 renovations in the basement of block C of the Honterus High School (south-west of the Black Church) gave rise to an archaeological research which revealed the ruins of a church "having a hall-type [*sic*] layout with a polygonal choir, of which the northern side and half of the choir were discovered," for which a dating from the second part of the 13th century was proposed (Braşov – Liceul Teoretic 2003). In 2005 the church was uncovered entirely, its foundations being preserved *in situ* after the research and recording (Braşov – Liceul Teoretic 2005). The ruins were identified as a Cistercian chapel, first mentioned in 1388 and demolished in 1559. An art historical study, based on the ground plan (a rectangular nave with a pentagonal choir), has proposed a dating to the end of the 13th century, but in the absence of clear indications, the construction date of the chapel remains open for discussion, as the archaeological research failed to register dating elements (JENEI 2004).

The conservation of the public market around the Black Church, known as Honterus Square, provided the first opportunity for extensive archaeological researches in the historical centre in 2012-2013. The excavations combined scientific goals with those related to public works, in order to collect historical information as well as detailed structural data about the buildings and the area (MARCUS ISTRATE 2015).

■ **Foto 4.** Cercetări arheologice pe partea de sud-est a Curţii Honterus: ruine din secolele XIII-XIV suprapuse de intervenţii moderne

■ **Photo 4.** Archaeological excavations on the south-eastern side of the Honterus Square: ruins from the 13th and 14th centuries overlaid by modern interventions

inţe, gropi, anexe, latrine etc.) şi fortificare, construcţii din piatră şi mortar, fragmente ceramice, obiecte din metal, sticlă, piatră şi os. Cele mai vechi dintre acestea datează din epoca dacică, dar marea majoritate aparţin evului mediu şi epocii moderne. Cercetările arheologice au arătat că primele urme de locuire medievală datează din jurul anului 1200, fiind reprezentate de vestigiile unei aşezări. Mai multe fragmente de locuinţe construite din lut şi lemn, respectiv lut şi lemn pe fundaţii seci, prevăzute cu instalaţii de încălzit, au fost atribuite unei prime aşezări înfiinţate de un grup de oaspeţi occidentali probabil înainte de sosirea în regiune a cavalerilor teutoni. Acestea au fost urmate în cursul secolului al XIII-lea de construcţii din piatră şi mortar răspândite pe toată suprafaţa. Vestigiile lor se păstrează în mod inegal: corpuri de clădiri cu o planimetrie clară au apărut pe latura de sud a corului, imediat sub nivelul actual de călcare, în vreme ce pe latura de nord a bisericii au rămas doar pete de mortar în urma demolărilor succesive. Pe baza caracteristicilor tehnice, structurile a căror planimetrie s-a putut stabili au fost atribuite în principiu aceluiaşi şantier de construcţie, fiind probabil realizate în mai multe etape, şi au fost relaţionate cu mănăstirile succesiv menţionate în aceste locuri în 1235 (premostratensă) şi 1388 (cisterciană) (MARCUS ISTRATE 2015, 67-107).

La fel de puţin cunoscută este şi istoria timpurie a principalei biserici din Braşov, deşi aceasta este una dintre cele mai importante clădiri medievale din Bazinul Carpatic (BÁLINT 2009; ZEIDNER 1999). Istoricii consideră că biserica se afla în construcţie în deceniile 8-9 ale secolului al XIV-lea, dar debutul construcţiei nu este cunoscut, ca de altfel nici etapele în care a evoluat şantierul. Astfel de precizări sunt aşteptate de la arheologie, dar monumentul nu a cunoscut nicio investigaţie coerentă până în prezent.

Cercetarea arheologică din anii 2012-2013 a arătat că edificarea Bisericii Negre a fost precedată de demolarea unui ansamblu de clădiri care au fost scoase din funcţiune probabil în mai multe etape în intervalul 1330-1380. Foarte probabil acesta este intervalul în care a fost construit corul şi parţial nava Bisericii Negre. De asemenea investigaţiile au identificat, descris şi datat mai multe etape de construcţie şi au analizat evoluţia acestora în raport cu cimitirul. Faptul că fundaţiile bisericii au deranjat în toate punctele investigate atât morminte cât şi ruine, arată o locuire anterioară mult mai

- **Foto 5.** Cercetări arheologice în Curtea Honterus: detaliu din timpul săpăturilor
- **Foto 6.** Ruine medievale pe partea de vest a Curții Honterus
- **Foto 7.** Cercetări arheologice în Curtea Honterus: detaliu din timpul săpăturilor
- **Foto 8.** Cercetări arheologice în Curtea Honterus: ruină medievală
- **Photo 5.** Archaeological researches in the Honterus Square: detail during excavations
- **Photo 6.** Mediaeval ruins on the western side of the Honterus Square
- **Photo 7.** Archaeological researches in the Honterus Square: detail during excavations
- **Photo 8.** Archaeological researches in the Honterus Square: mediaeval ruin

consistentă decât se credea. Pe de altă parte, această situație a determinat multe nereguli și improvizații la nivelul fundațiilor, care s-au reflectat de-a lungul timpului în probleme de stabilitate pentru întreaga clădire. Au fost identificate unele componente dispărute între timp, a fost detaliată maniera de construcție și s-a stabilit faptul că șantierul de construcție a fost finalizat mult înainte de anul 1477 (MARCUS ISTRATE 2015, 107-151).

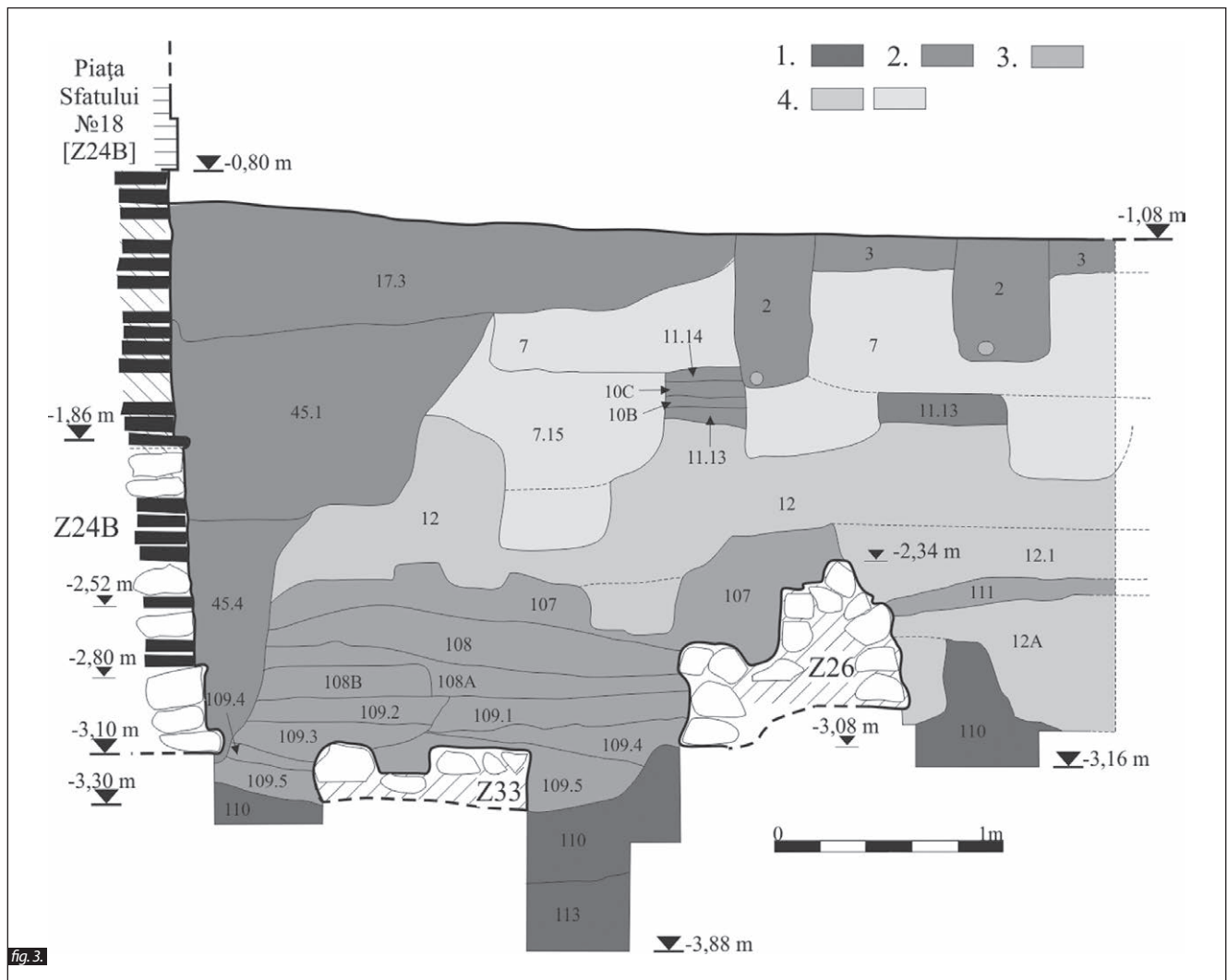
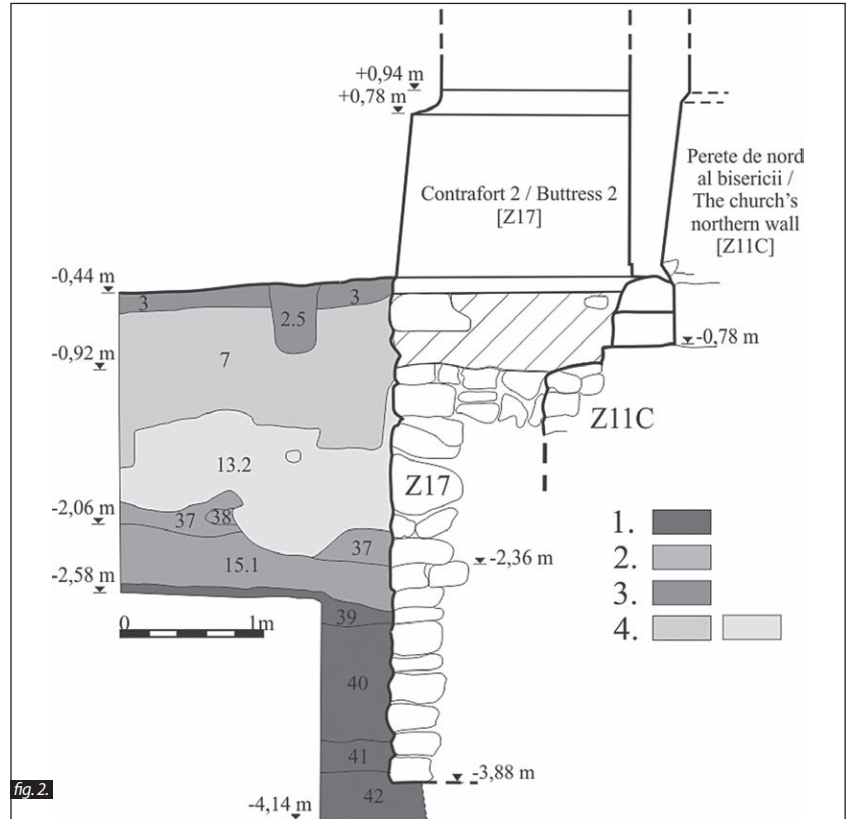
Încheiere

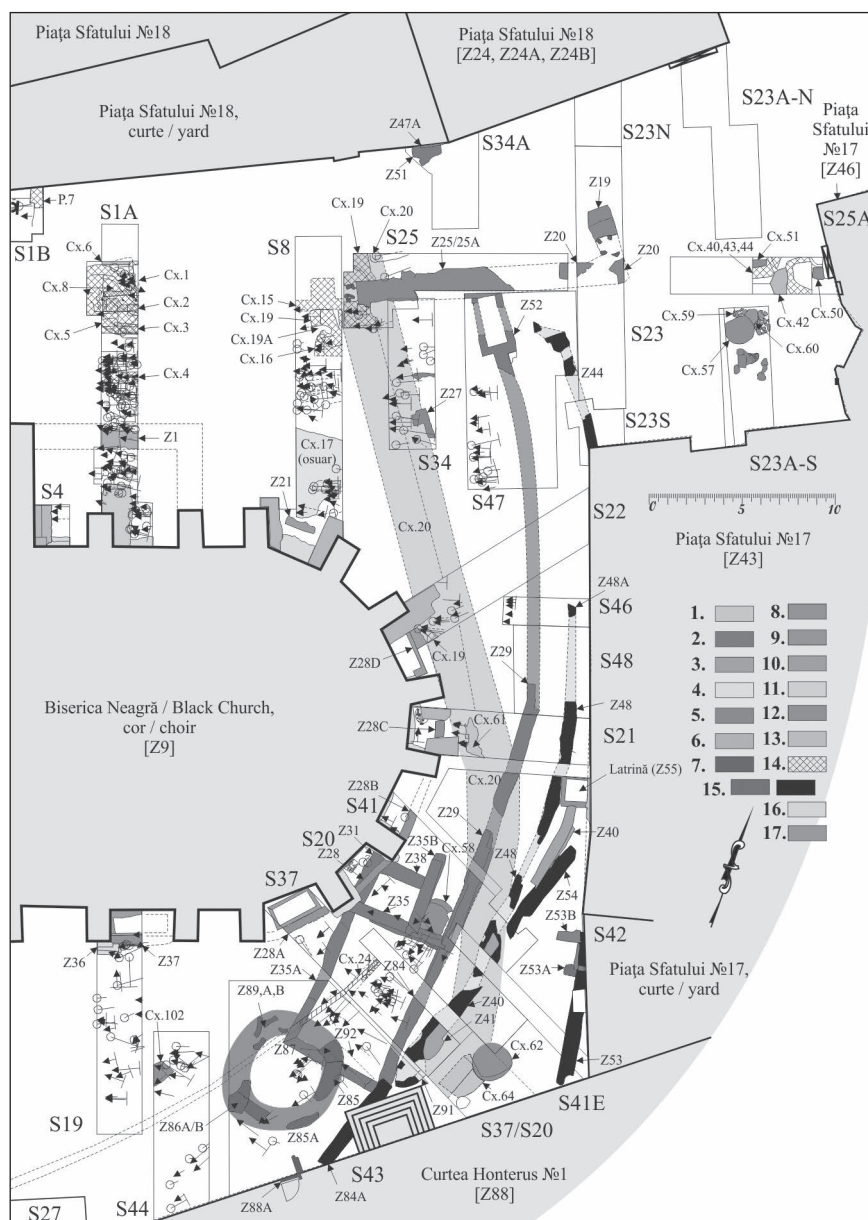
■ În paginile de mai sus am punctat cele mai importante cercetări arheologice cunoscute a se fi realizat în intravilanul Brașovului și principalele contribuții pe care acestea le-au adus istoriei orașului. Observații de natură arheologică au fost înregistrate încă de la începutul secolului al XX-

The Honterus Square is a public space representing the town's main tourist attraction, while being a high school courtyard. The highly complex urban context imposed numerous rules: work was carried out on small areas, near the buildings the trench openings were allowed to be of maximum 1 m in width, some pavements have been preserved on site, etc. Many excavations followed the route of the public works, such as ditches for drainage or for the introduction of cables and pipelines. Finally, the excavation layout ended up being quite unconventional.² Naturally, the research had a partial character. The issue of an exhaustive research was not even raised, as it would have exceeded the financial resources for the historical site and otherwise could not have been achieved in practice.

² The campaign from 2012 (43 surfaces) focused on the northern and eastern sides, and the one from 2013 (22 trenches) on the southern and western sides.

- **Fig. 2.** Secțiune stratigrafică în apropierea Bisericii Negre: Secțiunea S03, profil est.
 1. Niveluri naturale, 2. Vegetal istoric și straturi cu arsură, 3. Depuneri și intervenții moderne și contemporane, 4. Straturi de morminte
- **Fig. 3.** Secțiune stratigrafică în Curtea Honterus: Secțiunea S32, profil est nr. 1.
 1. Pământ cleios, fără intervenții, ocazional pigmenți, 2. Depuneri din perioada medievală, 3. Depuneri și intervenții moderne și contemporane, 4. Straturi de morminte. Z26, Z33 – Ziduri anterioare bisericii. Z24B – Gardul casei de la Piața Sfatului nr. 18
- **Figure 2.** Stratigraphic cross section near the Black Church: Trench S03, eastern section.
 1. Natural layers, 2. Historical topsoil and layers containing charcoal, 3. Modern and contemporary deposits and interventions, 4. Burial layers
- **Figure 3.** Stratigraphic cross section in the Honterus Square: Trench S32, eastern section no. 1. 1. Clayish soil, undisturbed, traces of pigment, 2. Mediaeval period deposits, 3. Modern and contemporary deposits and interventions, 4. Burial layers. Z26, Z33 – Walls predating the church. Z24B – The fence of the house at no. 18 Sfatului Square

■ **Fig. 4.** Descoperiri arheologice în zona de est a Curţii Honterus. 1. Podine şi lutuiei, 2. Clădiri anterioare bisericii – ruine, urme de mortar şi şanţuri de demantelare, 3. Clădiri anterioare bisericii – reconstituire ipotetică, 4. Fundaţii ale bisericii, 5. Ruine cu datare incertă, 6. Ruine ale unor încăperi adosate bisericii în diferite perioade şi ulterior dezafectate, 7. Ruine ale clădirii de sud-est (capelă), 8. Reconstituire ipotetică a clădirii de sud-est (capelă), 9. Vechiul gard al bisericii, 10. Ziduri de criptă, 11. Intervenţii contemporane cu ciment, 12. Gropi, 13. Gropi de var, 14. Intervenţii contemporane (şanţuri, gropi etc.), 15. Ruine cu datare incertă, variate etape ale incintei cimiteriale, 16. Şanţ, 17. Vetre

■ **Figure 4.** Archaeological features in the eastern area of Honterus Square. 1. Floorings and clay arrangements, 2. Buildings predating the church – ruins, traces of mortar, and demolition trenches, 3. Buildings predating the church – hypothetical restitution, 4. Church foundations, 5. Ruins with uncertain timeframe assignments, 6. Ruins of rooms which were added to the church in different timeframes and were later demolished, 7. Ruins of the south-eastern building (chapel), 8. Hypothetical restitution of the south-eastern building (chapel), 9. The old fence of the church, 10. Crypt walls, 11. Contemporary interventions with concrete, 12. Pits, 13. Limepits, 14. Contemporary interventions (trenches, pits, etc.), 15. Ruins with uncertain timeframe assignments, various stages of the cemetery precinct, 16. Trench, 17. Fireplaces

lea, cu ocazia unor lucrări utilitare. Cu tot acest început foarte timpuriu, Braşovul are de fapt o arheologie săracă, alcătuită exclusiv din cercetări de conjunctură legate de diferite intervenţii a căror extindere şi rigoare au fost deseori dependente de ambiţiile personale ale arheologului. Chiar şi aceste săpături sporadice au fost rareori prelucrate şi publicate, astfel încât informaţia să fie accesibilă cel puţin istoricilor şi arheologilor. Dacă însumăm datele existente, este evident că arheologia acestui oraş ar putea avea un potenţial enorm şi nu putem decât spera că generaţiile viitoare vor avea o şansă în plus în această direcţie de cercetare.

Bibliografia/Bibliography

- *** Braşov – Fortificaţii medievale, str. Suişul Tâmppei nr. 4, resp. Dumitru Stelian COŞULEŢ (săpăturile din anul 2005). [Braşov – Mediaeval fortifications, 4 Suişul Tâmppei St., overseen by Dumitru Stelian COŞULEŢ (excavations from 2005).] ACERA – Sistemul de Administrare a Cercetărilor Arheologice din România, <http://arh.cimec.ro/ViewFisaTehnicaPublic.aspx> (accesat 27.07.2016.).
- *** Braşov – Hotel Aro, Bd. Eroilor nr. 30, resp. Dumitru Stelian COŞULEŢ. [Braşov – Aro Hotel, 30 Eroilor Blvd, overseen by Dumitru

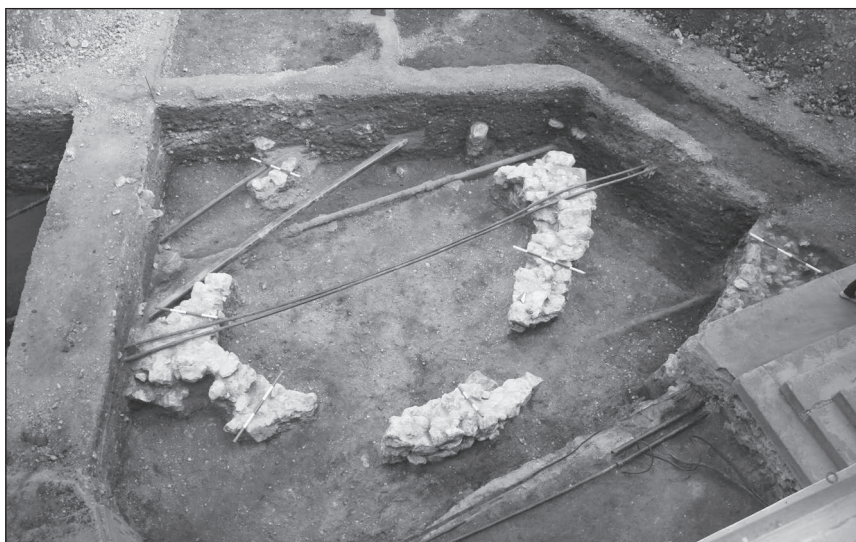
In the Middle Ages and the modern era, the area around the parish church was used as a cemetery, thousands of graves being crammed inside the precinct, as close as possible to the foundation of the place of worship. Around 1800 the cemetery was completely closed and the area became a public space, full of installation works. From this perspective, what we can see in the Honterus Square exceeds the imagination of any connoisseur of urban sites. In large areas cables and pipelines, stacked one over the other but especially next to each other, form a web under which the remains of older time periods are barely visible. Grave pits, trenches for water and gas pipes, cables of various kinds, lightning conductor groundings or sewers, a thermal duct crossing the yard from the north, underpinnings and other repairs of buildings – all these interventions, jointly, were so aggressive that many ruins have disappeared entirely. Vague traces of mortar remind us that here and there walls

were erected at the beginning of the Middle Ages, but on the basis of such traces, historical reconstruction is verging on fantasy.

However, even under such conditions, researches have revealed an enormous amount of information and artefacts: tombs, traces of habitation (fireplaces, dwellings, pits, annexes, latrines, etc.) and of fortification, stone and mortar constructions, pottery fragments, as well as metal, glass, stone, and bone objects. The oldest ones date from the Dacian period, but the vast majority belong to the Middle Ages and the modern era. Archaeological researches have shown that the first mediaeval traces of habitation date from around 1200, being represented by the remains of a settlement. Several fragments of dwellings built of clay and timber, respectively clay and timber on dry foundations, provided with heating systems, were assigned to the first settlements established by a group of Western colonists, probably before the arrival of the Teutonic Knights in this region. These were followed, during the 13th century, by stone and mortar constructions spread over the entire surface. Their remains have been preserved unequally: building blocks with a clear layout have been found on the southern side of the choir, just below the current floor surface, while on the northern side of the church, due to successive demolitions, only mortar patches were found. Based on the technical characteristics, the structures, the layouts of which could be determined, were assigned in principle to the same construction site, carried out probably in several stages, and they were related to the monasteries that were successively mentioned in these places in 1235 (Premonstrantensian) and 1388 (Cistercian) (MARCU ISTRATE 2015, 67-107).

The early history of the main church of Braşov is equally little known, although it is one of the most important mediaeval buildings in the Carpathian Basin (BÁLINT 2009; ZEIDNER 1999). Historians believe that the church was under construction in the 8-9th decades of the 14th century, but the onset of the construction is unknown, as are in fact the steps of the construction site's evolution. Such statements are expected from archaeology, but so far no coherent investigations have been conducted in the historic building.

The archaeological research from 2012-2013 showed that the Black Church's construction was preceded by the demolition of a series of buildings that were probably decommissioned in stages between 1330 and 1380. It is highly probable that this was the interval when the church's choir was built, as well as a part of the nave. The investigations also identified, described, and dated several construction phases and analysed their development in relation to the cemetery. The fact that the church foundations have disturbed, in every investigated point, both burials and ruins, shows a much more consistent earlier habitation than previously thought. On the other hand, this

■ Foto 9. Cercetări arheologice în Curtea Honterus: ruina unei capele a Bisericii Negre, secolul al XIV-lea
 ■ Photo 9. Archaeological researches in the Honterus Square: ruins of a chapel of the Black Church, 14th century

Stelian COŞULEŢ.] ACERA – Sistemul de Administrare a Cercetărilor Arheologice din România, <http://arh.cimec.ro/ViewFisaTehnicaPublic.aspx> (accesat 27.07.2016).

- *** Braşov – Liceul Teoretic Johannes Honterus, Curtea Bisericii Negre nr. 3, resp. Dumitru Stelian COŞULEŢ (săpăturile din anul 2003). [Braşov – Johannes Honterus Highschool, 3 Honterus Square, overseen by Dumitru Stelian COŞULEŢ (excavations from 2003).] ACERA – Sistemul de Administrare a Cercetărilor Arheologice din România, <http://arh.cimec.ro/ViewFisaTehnicaPublic.aspx> (accesat 27.07.2016).
- *** Braşov – Liceul Teoretic Johannes Honterus, Curtea Bisericii Negre nr. 3, resp. Dumitru Stelian COŞULEŢ (săpăturile din anul 2005). [Braşov – Johannes Honterus Highschool, 3 Honterus Square, overseen by Dumitru Stelian COŞULEŢ (excavations from 2005).] ACERA – Sistemul de Administrare a Cercetărilor Arheologice din România, <http://arh.cimec.ro/ViewFisaTehnicaPublic.aspx> (accesat 27.07.2016).
- *** Die Baugeschichtlichen Ergebnisse der Grabungen in der Schwarzen Kirche. 1938. *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums* 3-4: 93-102.
- BÁLINT, Ágnes. 2009. Biserica Neagră din Braşov. Noi propuneri privind cronologia şi contextul construcţiei. *Ars Transsilvaniae* XIX: 5-18.
- COŞULEŢ, Stelian D. & Ionel BAUMAN. 2006. Braşov, jud. Braşov. Punct: Zidurile de Sus. *Cronica Cercetărilor Arheologice* XL: 89-91.
- COŞULEŢ, Stelian D. & Ionel BAUMAN. 2007. Braşov, jud. Braşov. Punct: Zidurile de Sus, *Cronica Cercetărilor Arheologice* XLI: 79-80.
- CRÎNGACI ŢIPLIC, Maria. 2011. „Oaspeţii germani” în sudul Transilvaniei. *Istorie, arheologie şi arhitectură (sec. XII-XIII)*. Bucureşti: Editura Academiei Române.
- JENEI, Dana. 2004. Construcţii succesive pe locul Liceului „Johannes Honterus” din Braşov. Capela Sf. Ecaterina. In *In honorem Gernot Nussbacher*, eds. Daniel NAZARE, Ruxandra NAZARE & Bogdan Florin POPOVICI, 401-409. Braşov: Foton.
- MARCU ISTRATE, Daniela. 2005. Braşov, jud. Braşov. Punct: Piaţa Enescu, nr. 11 bis. *Cronica Cercetărilor Arheologice* XXXIX, <http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2005/cd/index.htm> (accesat 27.07.2016).
- MARCU ISTRATE, Daniela. 2012. *Biserica evanghelică Sf. Martin. Arheologie, arhitectură, restaurare. Catalog de expoziție*. Braşov: Asociația Culturală Hieronymus.

■ Foto 9. Ruinele unei capele pe partea de nord a Bisericii Negre
 ■ Photo 9. The ruins of a chapel on the northern side of the Black Church

- MARCU ISTRATE, Daniela (coord.). 2015. *Redescoperirea trecutului medieval al Braşovului: curtea Bisericii Negre/Unearthing the medieval past of Braşov: the Black Church yard*. Cluj-Napoca: Mega.
- MARCU ISTRATE, Daniela & Gabriel IZDRĂILĂ. 2009. Braşov, jud. Braşov. Punct: Ansamblul Bisericii „Sf. Bartolomeu”, str. Lungă nr. 251. *Cronica Cercetărilor Arheologice XLIII*: 264.
- MORRES, Eduard. 1928. *Die kleinen Kirchen*. In *Das Burzenland*, vol. 3, ed. Erich JEKELIUS, 153-162. Kronstadt: Burzenländer Sächs. Museum.
- NIEDERMAIER, Paul. 1979. *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*. Bukarest: Kriterion.
- NIEDERMAIER, Paul. 1996. *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet*. Heidelberg: Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde.
- NUSSBÄCHER, Gernot. 1995. *Die Kronstädter Martinskapelle bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, *Karpatenrundschau* 31, 03.08.1995.
- PHILIPPI, Maja. 1996. *Kronstadt. Historische Betrachtungen über eine Stadt in Siebenbürgen*, Bukarest: Kriterion.
- PHILIPPI, Paul (ed.). 1984. *Bieträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen*, Köln – Wien: Böhlau.
- PROX, Alfred. 1938. Die Zisterne in der Brasoviaburg. *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, 3/1-2: 7-10.
- ROTH, Harald. 2010. *Kronstadt in Siebenbürgen. Eine kleine Stadtgeschichte*, Köln: Weimar – Wien: Böhlau.
- TREIBER, Gustav. 1971. *Mittelalterliche Kirchen in Siebenbürgen*, München: Hilfskomitee der Siebenbürger Sachsen.
- ZEIDNER, Helmut. 1999. Die Schwarze Kirche. In *Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadtgeschichte*, ed. Harald Roth, 150-160. München: Universitas.

situation led to many irregularities and improvisations at the level of the foundations, which were reflected over time in stability problems for the entire building. Some components were identified, which had disappeared in the meantime, the building manner was laid out in detail, and it was determined that the construction site was completed well before the year 1477 (MARCUS ISTRATE 2015, 107-151).

Closing remarks

■ In the previous pages we highlighted the most important archaeological researches known to have been achieved within the town of Braşov, as well as the main contributions that these have made to the town's history. Observations of an archaeological nature have been recorded since the beginning of the 20th century, during public works. Despite this very early beginning, Braşov is still quite poor in archaeological finds, composed exclusively of contingent researches related to different interventions, the extent and thoroughness of which were often dependent on the personal ambitions of the archaeologist. Even these sporadic excavations were processed and published but rarely, so as to make the information available at least to historians and archaeologists. If we sum up the existing data, it is evident that the archaeology of this town could have an enormous potential and we can only hope that future generations will have more chances in this line of research.

■ Tamás EMÓDI¹

The Topography of Mediaeval Oradea and the Prospects of Archaeological Research

■ **Abstract:** *Despite the important position held by Oradea in the hierarchy of mediaeval towns in the Carpathian Basin, our knowledge related to its historical geography and urban topography is quite poor; not only because of the caesura between the mediaeval and modern urban structures, produced at the turn of the 17th century, but also due to the scarcity of archaeological research.*

■ **Keywords:** Oradea, urban archaeology, Middle Ages, archaeological heritage

■ One of the main directions of activities included in the *European Plan for Archaeology*, developed by the *European Convention on the Protection of Archaeological Heritage* (Valletta Convention) in 1992 and ratified by Romania as well, was the publication of a code of good practice entitled *Archaeology and the Urban Project*, aimed at protecting the archaeological heritage of European cities, by facilitating the cooperation between designers, archaeologists, and developers. The goal was to reconcile development projects with the aims of archaeology, as well as to integrate urban archaeological heritage in the cultural landscape of historic towns.

Although, in principle, Romanian legislation ensures, through regulations, the conditions for interventions on archaeological sites, stipulating that whoever gets into contact with them, is required to pay the necessary costs of the archaeological research, practice shows us that due to institutional deficiencies – particularly in urban areas – we are far from compliance with the directives adopted at the Convention. Among its causes we find the institutional inability to supervise these interventions and to counter the pressures of the investments, the lacunae in the norms regarding the enforcement of the laws, the politicisation and servility of most of the decentralised services of the Ministry of Culture, the lack of specialised staff, and the hostile attitude of local authorities towards imposing preventive researches, or those which could be carried out in parallel with major investments, under the pretext of delay in their implementation or of saving financial resources. Even if the situation is somewhat different in the country's cities and counties,

Topografia oraşului medieval Oradea și perspectivele cercetărilor arheologice

■ **Rezumat:** În ciuda poziției importante pe care Oradea o avea în ierarhia oraşelor medievale din Bazinul Carpatic, cunoștințele de geografie istorică și topografie urbană legate de ea sunt destul de reduse, nu doar din cauza cezurii dintre structura urbană medievală și cea modernă, produsă la sfârșitul secolului al XVII-lea, dar și a nivelului modest al cercetărilor arheologice.

■ **Cuvinte cheie:** Oradea, arheologie urbană, Evul Mediu, patrimoniu arheologic

■ Una din principalele direcții de activitate incluse în *Planul European pentru Arheologie* – elaborat de *Convenția Europeană pentru Protecția Patrimoniului Arheologic* (Convenția La Valletta) din 1992, ratificată și de România – a fost publicarea unui cod de bune practici intitulat *Arheologia și proiectul urban*, menit să protejeze patrimoniul arheologic al oraşelor europene prin facilitarea cooperării dintre proiectanți, arheologi și dez-

1 Arhitect, Restitutor SRL, Oradea, România.

■ Fig. 1. Stampă din secolul al XVII-lea cu imaginea oraşului dinspre nord

■ Figure 1. Print from the 17th century with the view of the town from the north

1 Arhitect, Restitutor Ltd., Oradea, Romania.

voltatori. Scopul a fost concilierea dintre proiectele de dezvoltare și țintele arheologiei și integrarea patrimoniului arheologic urban în peisajul cultural al orașelor istorice.

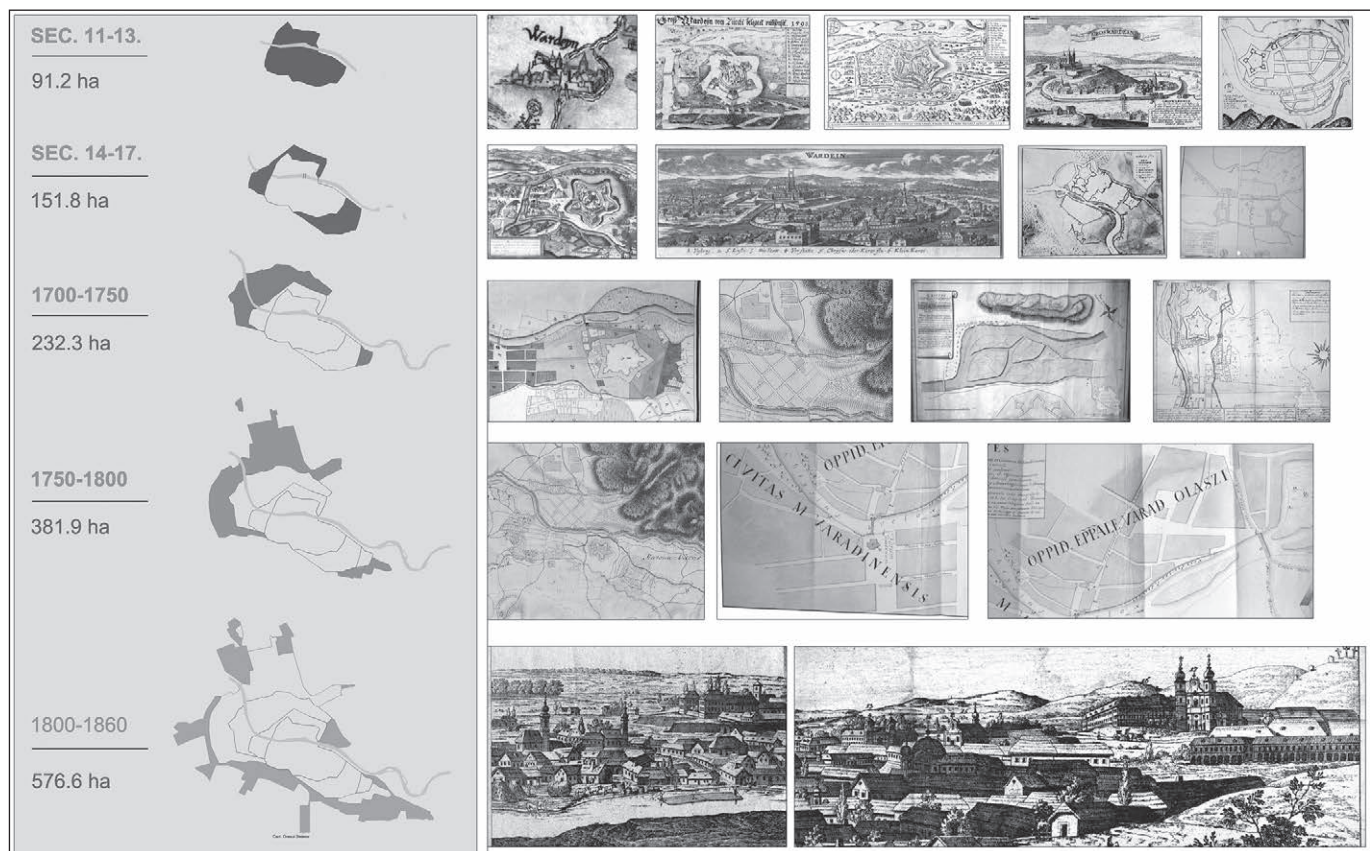
Deși, în principiu, legislația românească acoperă prin reglementări condițiile de intervenție asupra siturilor arheologice, statuând că oricine aduce atingere acestora este obligat să plătească costurile necesare cercetării arheologice, totuși, practica ne arată că, din cauza deficiențelor instituționale – în special în mediul urban – suntem departe de o conformare asumată la directivele Convenției. Printre motive se află incapacitatea instituțională de supraveghere a acestor intervenții și de contracarare a presiunilor investiționale, lacunele normelor de aplicare a legii, politizarea și servilismul majorității serviciilor deconcentrate ale Ministerului Culturii, lipsa personalului specializat și atitudinea ostilă a autorităților locale față de impunerea cercetărilor preventive sau paralele cu investițiile majore, sub pretextul întârzierii implementării lor sau a economisirii resurselor financiare. Chiar dacă situația este sensibil diferită în orașele și județele țării, acest ultim fenomen este cvasigeneralizat. Vina aparține nu doar primăriilor, dar deseori și muzeelor dezinteresate, respectiv Direcțiilor Județene de Patrimoniu pasive sau chiar complice.

În ceea ce privește orașele, a căror geneză coboară în Evul Mediu sau în antichitate, pericolul distrugerii diferitelor segmente ale patrimoniului arheologic le pândește practic zi de zi, la orice investiție imobiliară sau edilitară. Proiectele majore de reabilitare a spațiului urban, multe beneficiind de finanțare europeană, pot fi paradoxal dezastruoase pentru patrimoniul arheologic – cum a fost cazul la unele străzi și piețe din Alba Iulia – sau se pot solda cu recuperări secvențiale, cum s-a întâmplat la Sibiu (Piața Mare, Piața Huet) sau în trecutul mai apropiat, la Timișoara (Piața Libertății și mai multe străzi), unde campaniile arheologice derulate din

the latter phenomenon is almost generalised. The blame lies not only with the mayoralities, but often also with the disinterested museums, respectively with the passive or complicit Heritage County Departments.

Regarding cities, the genesis of which may go back to the Middle Ages or to the Antiquity, the danger of destroying the different segments of archaeological heritage might become a reality practically every day, with any property or public work investment. Major rehabilitation projects targeting urban space, many of these benefiting from European funding, can be, paradoxically, disastrous for the archaeological heritage – as was the case of some streets and squares in Alba Iulia –, or may result in sequential recoveries, as it happened in Sibiu (Mare Square, Huet Square) or in the recent past in Timișoara (Libertății Square and several streets), where archaeological campaigns conducted since 2006 have produced consistent – and published – results under working conditions that were not necessarily favourable.

Similarly to Timișoara – or Arad, Lipova, Lugoj, Caransebeș, Vârșet [Vršac, Serbia], Seghedin [Szeged, Hungary], Gyula [Hungary] –, mediaeval Oradea disappeared as a consequence of the Ottoman occupation and of the urban restructuring from the early 18th century, the fate of their remains, the conditions of their investigation, and the chances of their enhancement being somewhat similar. The example of the researches undertaken in Timișoara – or we could cite the ones in Baia

■ Fig. 2. Extinderea intravilanului orașului până în secolul al XIX-lea; hărți și desene
 ■ Figure 2. The expansion of the town until the 19th century; maps and drawings

■ **Fig. 3.** Evoluția orașului între secolele XIII-XX
 ■ **Figure 3.** The town's development between the 13th and the 20th centuries

Mare, where the municipality, understanding that it generates prestige for the city, took upon itself to modify the initial rehabilitation project of Cetății Square in order to highlight the archaeological remains unearthed between 2012 and 2013 – should raise the awareness of the local authorities in regards to the fact that what is recovered programmatically, with methodological rigor, is not only for satisfying some abstract scientific whim, turning into a simple inventory item in some deposit, but it can become an organic part of a set of symbols of identity, it can mean a real cultural resource.

Oradea's unique mediaeval cultural heritage is otherwise only partially acknowledged by the local historiographical discourse, by the cultural strategy, or by the city's touristic marketing, although it contains enough particular elements, which could generate benefits and additional values in touristic competitiveness or the building of brands (age of one millennium, bishopric centre from the 10th century, one of the most important pilgrimage places in the eastern part of Europe, an imposing Gothic cathedral with an ambulatory, the burial place of [Hungarian] kings Ladislaus I, Stephen II, queens Beatrix OF LUXEMBOURG and Mary OF ANJOU, and of Sigismund OF LUXEMBOURG, an influential and outstanding figure of mediaeval European identity, the Proto-Re-

2006 încoace au produs rezultate consistente – publicate – în condiții de lucru nu neapărat prielnice.

Asemeni Timișoarei – sau Aradului, Lipovei, Lugojului, Caransebeșului, Vârșetului [Vršac, Serbia – ed. note], Seghedinului [Szeged, Ungaria], Gyulei [Ungaria] – Oradea medievală a dispărut în urma ocupației otomane și a restructurărilor urbane de la începutul secolului al XVIII-lea, soarta vestigiilor, condițiile investigării acestora și șansele punerii lor în valoare fiind oarecum similare. Exemplul cercetărilor întreprinse în Timișoara – l-am putea evoca și pe cel al Băii Mari, unde municipalitatea, înțelegând că acest lucru generează prestigiu orașului, și-a asumat modificarea proiectului inițial de reabilitare a Pieței Cetății, pentru a pune în valoare vestigiile arheologice scoase la iveală între 2012-2013 – ar trebui să vină în direcția conștientizării de către autoritățile locale că ceea ce se recuperează programatic, cu rigoare metodologică, nu înseamnă doar rodul satisfacerii unui moft științific abstract, transformându-se în obiect de inventar sec al unor depozite, ci poate deveni parte organică dintr-un set de simboluri identitare, poate constitui o reală resursă culturală.

Zestrea culturală medievală unică a orașului Oradea este de altfel doar parțial asumată de discursul istoriografic local, de strategia culturală sau de marketingul turistic al orașului, deși include suficiente elemente particulare, generatoare de beneficii și plusvalori în competitivitatea turistică sau în construcția de branduri (vechime de un mileniu, centru episcopal din secolul al X-lea, unul din cele mai importante locuri de pelerinaj din estul Europei, impozanta catedrală gotică cu deambulatoriu, loc de veci al regilor Ladislau I, Ștefan al II-lea, al reginelor Beatrix DE LUXEMBURG

■ Fig. 4. Siturile arheologice din intravilanul oraşului
 ■ Figure 4. Archaeological sites inside the town

și Maria DE ANJOU, al lui Sigismund DE LUXEMBURG (figură influentă și marcantă a identității europene medievale), ansamblul statuar proto-renascentist realizat de frații Martin și Gheorghe din Cluj-Napoca, unul din primele centre ale Umanismului și Renașterii din afara Italiei, *Tabulas Varadienses* ale lui Georg PEUERBACH cu meridianul zero la Oradea etc.). Nu este vorba însă doar de aceste aspecte excepționale, legate strâns de centrul episcopal înconjurat de cetate, ci și de realitățile din spațiul *extramuros*.

Încercând să evaluăm gradul de urbanizare și poziția ierarhică a Oradei în contextul rețelei urbane a Bazinului Carpatic, constatăm că a existat o perioadă lungă în care orașul a avut șansa de a se ridica printre orașele de vârf și a deveni un vector de dezvoltare regional. Ea a durat cel puțin vreo două secole, acoperind mare parte din Evul Mediu, a marcat ascensi-

naissance group of statues carried out by brothers Martin and George of Cluj-Napoca, one of the first centres of Humanism and Renaissance outside Italy, the *Tabulas Varadienses* of Georg PEUERBACH with the prime meridian set in Oradea, etc.). However, not only these exceptional aspects, linked closely to the bishopric centre surrounded by the castle, are important, but also the realities of the *extramuros* area.

Trying to assess the degree of urbanisation and the hierarchical position of Oradea in the context of the Carpathian Basin's urban network, we find that there was a long period in which the town had a chance to rise among the most important cities and to become a vector of regional development. This period lasted for

at least a couple of centuries, covering much of the Middle Ages, marking the continuous rise of the town and its becoming a true *civitas*, even if not in the strictly legal sense of the term. This period, roughly between the years 1330 and 1556, meant a significant development in commercial life, the accumulation of privileges, the founding of institutions, guilds, public forums, and establishments (schools, hospitals, monasteries, customs, fairs), the emergence of a segment of burghers, traders, craftsmen, but also a large number of people with degrees from European universities, and at the same time, the crystallisation of a particularly vibrant cultural life, all of these being important factors in the urbanisation process.

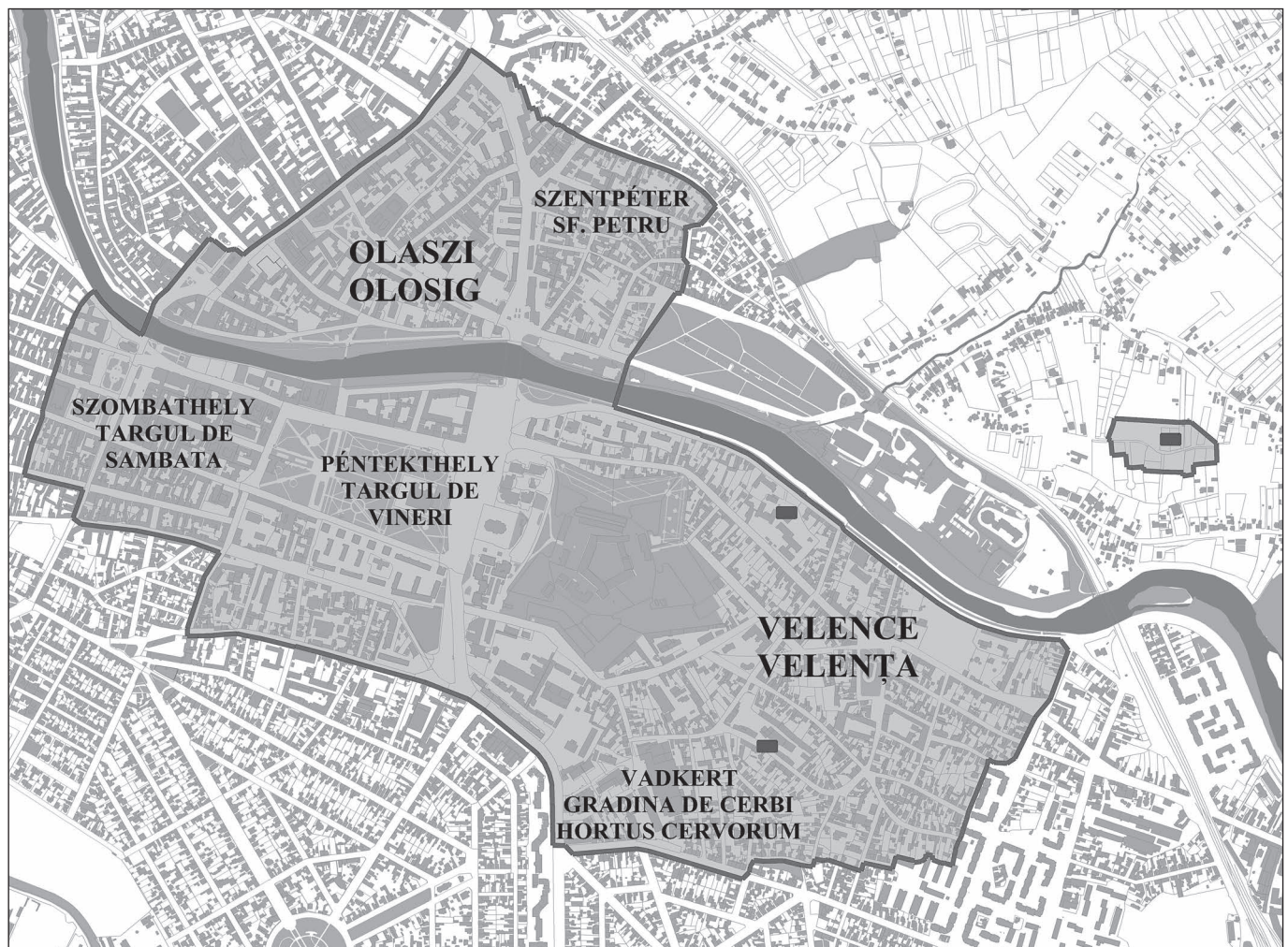
As a consequence of this development, Oradea climbed to the top of the hierarchy of mediaeval towns, immediately below the free royal towns and the privileged ones from the following categories – Buda, Pest [Hungary], Zagreb [Croatia], Bratislava, Košice [Slovakia], Cluj, Braşov, Sibiu [Romania], Szeged, Sopron [Hungary] –, without benefiting from a genuine administrative autonomy (all throughout this period, the town was under the jurisdiction of the Roman Catholic Bishopric and Chapter), surpassing however all other bishopric towns of the kingdom, judging by the criteria of centrality indices.

The mediaeval town was composed of seven quarters: Szombathely Quarter (*Forum*

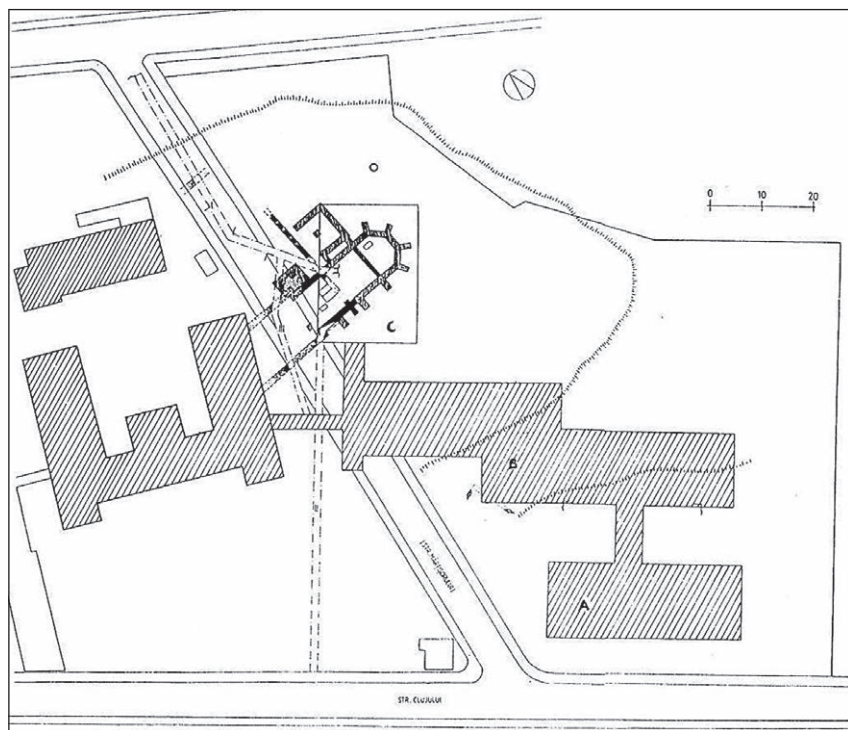
unea continuă a urbei și devenirea într-un adevărat *civitas*, chiar dacă nu și în accepțiunea strict juridică a termenului. Această perioadă, aproximativ între anii 1330 și 1556, a însemnat dezvoltarea semnificativă a vieții comerciale, acumularea unor privilegii, înființarea unor instituții, bresle, foruri publice și așezăminte (școli, spitale, mănăstiri, vămi, târguri), apariția unui segment al patriciatului, comercianților, meșteșugarilor, dar și a unui număr mare de persoane cu studii încheiate la universități europene, totodată cristalizarea unei vieți culturale deosebit de efervescente, toate elemente determinante în procesul de urbanizare.

În urma acestei evoluții, Oradea a ajuns în fruntea ierarhiei orașelor medievale, imediat după orașele libere regale și cele de prim rang din categoriile următoare – Buda, Pesta [Ungaria], Zagreb [Croația], Bratislava, Košice [Slovacia], Cluj-Napoca, Braşov, Sibiu [România], Seghedin, Sopron [Ungaria] –, fără să beneficieze de o autonomie administrativă reală (orașul se afla în toată această perioadă sub jurisdicția episcopiei romano-catolice și a capitalului), surclasând însă toate celelalte orașe episcopale ale regatului, judecând pe baza criteriilor indicilor de centralitate.

Orașul medieval a fost compus din șapte cartiere: cartierul Szombathely (*Forum Sabatho*/Târgul de sâmbătă), la vest de Parcul 1 Decembrie, între str. Independenței și str. T. Moșoiu, cartierul Péntekhely (Târgul de vineri), între cetate și limita vestică a Parcului 1 Decembrie, la nord de pâraul Peța, Olosigul (*Olaszi/villa Latinorum*), fondat de coloniști latini, pe malul drept al Crișului Repede, între Parcul I. C. Brătianu și str. Republicii, respectiv str. B. Delavrancea și Bd. Magheru, cartierul Velența (Velenca), la est de cetate, între Crișul Repede și str. Muntele Găina, cartierul Grădina cerbilor

■ Fig. 5. Situl arheologic orașul medieval Oradea și cartierele lui
 ■ Figure 5. The archaeological site of the mediaeval town of Oradea and its quarters

■ Fig. 6. Fundațiile bisericii și mănăstirii conventuale, 1989
 ■ Figure 6. The foundations of the conventual church and monastery, 1989

(Vadkert/*Hortus cervorum*), la sud de cetate și cartierul Sf. Petru (Szentpéter/*Sanctus Petrus*), la nord-est de Bd. Magheru, sub dealul Ciuperca. Localizarea altor trei entități (cartiere?), *Insula* (1318), *Villa Nova* (1285) și *Villa Hidkeözseöleös* (1374) este nesigură.

Pe teritoriul orașului au existat nu mai puțin de nouă biserici parohiale (Sf. Spirit – 1317; Sf. Cruce – 1332; Sf. Martin – 1332; Sf. Iacob – 1332; Sf. Mihai – 1426; „de Bon” – 1332; Toți Sfinții – secolul al XIII-lea; Sf. Egidiu – 1335; Sf. Petru – 1317) și șase mănăstiri mendicante: franciscană conventuală Sf. Francisc (1298), franciscană observantă Sf. Spirit (1490), dominicană Toți Sfinții (1490), augustiniană Sf. Nicolae (1339), a surorilor clarise Sf. Ana (1342), precum și claustrul beghinelor (1318). În apropierea orașului medieval au mai funcționat alte trei mănăstiri, ale căror locații au fost înglobate ulterior în intravilan: cea premonstratensă Sf. Ștefan protomartirul, pe Dealul Promontor, între str. Piatra Craiului și str. Cantonului, cea paulină Sf. Fecioară, de sub Dealul Nadăș, lângă izvorul Csurgo, și cea paulină Sf. Ieronim, de sub Dealul Omlás. Dispunem de asemenea de informații privind existența a trei spitale: spitalele Sf. Elisabeta (1426) și Sf. Spirit (1440), respectiv *Domus Leprosorum* (1340).

Bagajul de cunoștințe directe, disponibile astăzi despre fondul construit, geografia istorică și realitățile topografice ale Oradei medievale este destul de modest. Analiza comparativă a stampelor, respectiv a surselelor cartografice din intervalul 1690-1693 ne oferă doar câteva repere certe, dar și dificultatea interpretării multiplelor situații topografice divergente. Normele recomandate de Comisia Internațională de Istorie a Orașelor pentru cercetările topografiei urbane și întocmirea atlaselor orașelor istorice impun realizarea unor sinteze, care pot avea șanse de reușită doar bazându-se pe cercetări arheologice sistematice și prelucrări monografice pe diferitele segmente de spațiu și timp ale habitatului, vizând configurația și dezvoltarea rețelei stradale, morfologia parcelară, formarea suburbiilor, aspectele clădirilor publice, eclesiastice sau de locuit.

Deocamdată, singurul spațiu în dreptul căruia pot fi jalonate rezultate relevante este interiorul cetății bastionare renescentiste târzii. În afară de descoperirea întâmplătoare, în 1755, a unei părți din inventarul funerar

Sabatto/Saturday Fair), west of 1 Decembrie Park, between Independenței and T. Moșoiu Streets; Péntekhely Quarter (Friday Fair), between the castle and the western limit of 1 Decembrie Park, north of Peța Stream; Olosig (*Olaszi/villa Latinorum*), founded by Latin settlers on the right bank of Crișul Repede River, between I. C. Brătianu Park and Republicii St., respectively B. Delavrancea St. and Magheru Bd; Velența Quarter (Venice), east of the castle, between the Crișul Repede River and Muntele Găina St.; Grădina cerbilor Quarter (*Vadkert/Hortus cervorum*), south of the castle; and St. Peter's Quarter (*Szentpéteri/Sanctus Petrus*), north-east from Magheru Bd, under Ciuperca Hill. The location of the other three entities (quarters?), *Insula* (1318), *Villa Nova* (1285) and *Villa Hidkeözseöleös* (1374), is uncertain.

Throughout the town there were no less than nine parish churches (Holy Spirit – 1317; Holy Cross – 1332; St. Martin's – 1332; St. James' – 1332; St. Michael's – 1426; „de Bon” – 1332; All Saints' – 13th century; St. Giles' – 1335; St. Peter's – 1317) and six Mendicant monasteries: St. Francis conventual Franciscan monastery (1298), the Holy Spirit observant Franciscan monastery (1490), All Saints Dominican monastery (1490), St. Nicholas Augustinian monastery (1339), the St. Anna monastery of the Poor Clares (1342), and the Beguines' cloister (1318). Near the mediaeval town, three other monasteries had functioned, the locations of which were later incorporated in the town: the Premonstratensian monastery of St. Stephen Protomartyr on the Promontor Hill, between Craiului and Cantonului Streets, the St. Mary Pauline monastery beneath the Nadăș Hill, next the Csurgo Spring, and the St. Jerome Pauline monastery, under Omlás Hill. We also have information on the existence of three hospitals: St. Elizabeth (1426) and Holy Spirit (1440), and *Domus Leprosorum* (1340).

The quantity of direct knowledge available today about the built stock, the historical geography, and the topographical realities of mediaeval Oradea is quite modest. The comparative analysis of prints and cartographic sources from between 1690 and 1693 gives us but a few certain landmarks, accompanied by the difficulties in interpreting the multiple and divergent topographic situations. The norms recommended by the International Commission for the History of Towns for the research of urban topography and for preparing the atlases of historic towns require the development of syntheses that can only be achieved by relying on systematic archaeological researches and monographic processing on various segments of space and time regarding the habitat, aimed at the configuration and development of the road networks, the plot morphology, the formation of suburbs, aspects regarding public, ecclesiastical, or residential buildings.

Thus far the only space related to which relevant results can be shown is inside the late Renaissance fortress strengthened with bastions. Apart from the accidental discovery in 1755 of a part of the funerary inventory of Emperor Sigismund OF LUXEMBOURG, two researches from the pioneering age of modern archaeology – in 1881-1883 and 1911-1912 – were aimed at the princely palace, and produced, with all inherent gaps,

the uncovering of about two thirds of the Roman Catholic cathedral's foundations, providing a large number of stones, tombstones, and a fresco fragment in trecento style. The only systematic research, conducted in 1991-1998 under the supervision of Adrian Andrei RUSU, was meant to reveal the foundations of the bishopric palace, its merit being the publication of the results in a monographic volume in 2002 (doubled by another volume on same subject in 2013 by Doru MARTA). After a few test trenches, the investigations were resumed in 2007 and 2009, serving in particular the compulsory geotechnical studies and technical surveys, which were required for drafting the conservation designs for the princely palace and the buildings raised by the Austrian administration in the 18th century, and which have identified several elements of the bishopric palace. The research of the Truncated Bastion led in 2009 to the partial unveiling of the basement of the only mediaeval building outside the castle, at least as known until now.

In order to determine the old castle's perimeter, even approximately, and in order for the route of the curtain walls to be marked in the pavement, after the implementation's commencement, the completion of the research was imposed – although with sufficient difficulty. The routes of the hundreds of metres long utility networks were dug with minimal supervision and documentation, and archaeology seemed to have become an occupation tolerated with increasing difficulty within the bustle of the conservation site. Unforeseen situations, such as the interventions to strengthen the foundations of buildings, have led to the extension of the excavations even to the basement of the princely palace, thus between 2011 and 2014 the remains of the cathedral's western portion, respectively of the smaller St. Mary's church (*ecclesia Beata Maria Virgo minor*), certified in

al împăratului Sigismund DE LUXEMBURG, două cercetări din perioada pionieratului arheologiei moderne – din 1881-1883 și 1911-1912 – au vizat curtea palatului princiar și au avut darul, cu toate lacunele inerente, de a dezveli circa două treimi din fundațiile catedralei romano-catolice, furnizând un mare număr de piese de lapidar, monumente funerare și un fragment de frescă trecentină. Singura cercetare sistematică, derulată între 1991-1998, sub conducerea lui Adrian Andrei RUSU, a avut rolul de a scoate la iveală fundațiile palatului episcopal și meritul publicării rezultatelor într-un volum monografic în 2002 (dublat de un alt volum, din 2013, pe același subiect, al lui Doru MARTA). După alte câteva sondaje punctuale, cercetările au fost reluate în 2007 și 2009, deserving în special studiile geotehnice și expertizele tehnice obligatorii, necesare întocmirii proiectelor de reabilitare a palatului princiar și a clădirilor ridicate de administrația austriacă în secolul al XVIII-lea, ele identificând mai multe elemente ale cetății episcopale. Cercetarea bastionului Ciunt a dus, în 2009, la dezvelirea parțială a pivniței singurei clădiri medievale din afara cetății cunoscute până acum.

Pentru ca perimetrul vechii cetăți să poată fi determinat măcar cu aproximație, iar traseul zidurilor de incintă să poată fi marcat în stereotomia pavajului, după demararea lucrărilor de execuție s-a impus – cu destulă greutate – completarea cercetării. Traseele rețelelor de utilități, lungi de sute de metri, au fost săpate cu minimă supraveghere și documentare, iar arheologia părea să fi devenit o îndeletnicire din ce în ce mai greu tolerată în forfota șantierului de restaurare. Situații neprevăzute, precum și intervențiile de consolidare a fundațiilor clădirilor au dus la extinderea săpăturilor și la subsolul palatului princiar. Astfel, între 2011-2014, au ieșit la lumină vestigiile porțiunii vestice a catedralei, respectiv ale bisericii mai mici Sf. Maria (*ecclesia Beata Maria Virgo minor*), atestată în 1320. Ultima campanie de cercetări, din 2015, a vizat sondarea fundațiilor catedralei în curtea interioară a palatului princiar, pentru a furniza informațiile necesare verificării planimetriei acestuia, însă și acestea au fost sistate în martie 2016. Astfel, ideea unui „parc arheologic” viu, integrat în circuitul turistic al cetății a fost abandonată, rămânându-ne așteptarea unor conjuncturi mai favorabile.

Revenind la orașul medieval, pierderea fără urmă nu doar a fondului construit, dar și a țesutului urban face ca orice demers reconstructiv să

■ **Foto 1.** Săpăturile arheologice de pe str. Miron Costin, 2009

■ **Photo 1.** Archaeological excavations on Miron Costin St., 2009

■ **Foto 2.** Vestigiile arheologice ale mănăstirii pauline din Oncea, 2013

■ **Photo 2.** The archaeological finds of the Pauline monastery in Oncea, 2013

reclame aportul indispensabil al arheologiei. Fără ea nu vor prinde contur amprente palpabile ale urbei medievale.

Dintre lăcașele de cult ale orașului doar două au fost identificate, ambele în cartierul Velența: fundațiile bisericii și mănăstirii franciscanilor conventuali au fost depistate în 1989 pe locul noului spital de maternitate de pe str. Mărțișorului, iar o altă biserică – probabil cea a clariselor – a fost descoperită cu ocazia lucrărilor edilitare de pe str. Miron Costin din 2008. Lista a fost completată cu încă două mănăstiri din afara orașului medieval – cea premonstratensă de pe str. Cantonului, cercetată în 2009, și cea paulină din Oncea, sondată în 2013 –, însă secțiunile arheologice au surprins în ambele cazuri doar fragmente mici de fundații și câteva morminte, iar aria investigațiilor nu a fost lărgită, așa cum s-ar fi impus în mod normal. Necropole medievale au fost localizate pe locul fostului ravelin din fața cetății, în zona intersecției Bd. Magheru și a str. G. Enescu, dar mai multe morminte au fost semnalate și la cele două capete ale str. V. Alecsandri. Cele vestice au ieșit la iveală recent, cu ocazia reabilitării Pieței Unirii.

Lucrările, secondate de modernizarea rețelelor edilitare – ca de altfel și cele desfășurate pe str. Independenței sau str. Alecsandri – ar fi constituit ocazii bune pentru a clarifica câteva aspecte ale topografiei și întinderea înspre vest a orașului (a cartierului Szombathely/Târgul de sâmbătă), cu atât mai mult cu cât cuptoare medievale de ars ceramică cu un bogat inventar au fost recuperate la începutul anilor 1990 lângă Biserica Sf. Ladislau, pe o arie cuprinsă în proiectul menționat, însă din păcate toate suprafețele în cauză au fost decapate și brăzdate de șanțuri ale conductelor de utilități fără să fie săpată măcar o singură secțiune arheologică. Varianta cercetării preventive nici nu s-a pus, iar supravegherea a constat în urmărirea cvasi-pasivă, „aeriană”, „din mers” a șantierului și recoltarea în mod nediferențiat a câtorva punji de ceramică și oseminte. În asemenea condiții contractuale și administrative este inutil a se mai evoca reguli de etică profesională și metodologie, darămite chestiuni de interpretare sau contextualizare a unor complexe sau stratigrafii.

Condițiile incapacității instituționale de a impune regulile domeniului, mediocritatea nivelului științific prin prisma căruia este abordată

1320, came to light. The latest research campaign, from 2015, aimed at probing the foundations of the cathedral in the princely palace's inner courtyard to provide the information needed to verify its layout; however, even these were stopped in March 2016. Thus the idea of a living “archaeological park” integrated in the castle's tourist circuit was abandoned, and we are still waiting for more favourable circumstances.

Returning to the mediaeval town, as a consequence of the complete loss of not only of the built stock, but also of the urban fabric, any reconstructive attempt needs the indispensable contribution of archaeology. Without it, the traces of the mediaeval town will not take a palpable shape.

Only two of the town's places of worship were identified, both in Velența Quarter: the foundations of the church and monastery of the conventual Franciscans were discovered in 1989, on the site of the new maternity hospital on Mărțișorului St., while another church – probably that of the Poor Clares – was discovered in 2008 during public works on Miron Costin St. The list was completed by two mediaeval monasteries outside the mediaeval town – that of the Premonstratensians on Canton St., researched in 2009, and the Pauline one from Oncea, where test trenches were dug in 2013 –, however, in both cases the archaeological sections have revealed only small fragments of foundations and several graves, and the area of investigations was not widened, as it would have normally been required. Mediaeval cemeteries were located on the site of the former ravelin in front of the fortress, at the intersection between Magheru Bd and G. Enescu St., but many other tombs were also reported at the two ends of the V. Alecsandri St. The western

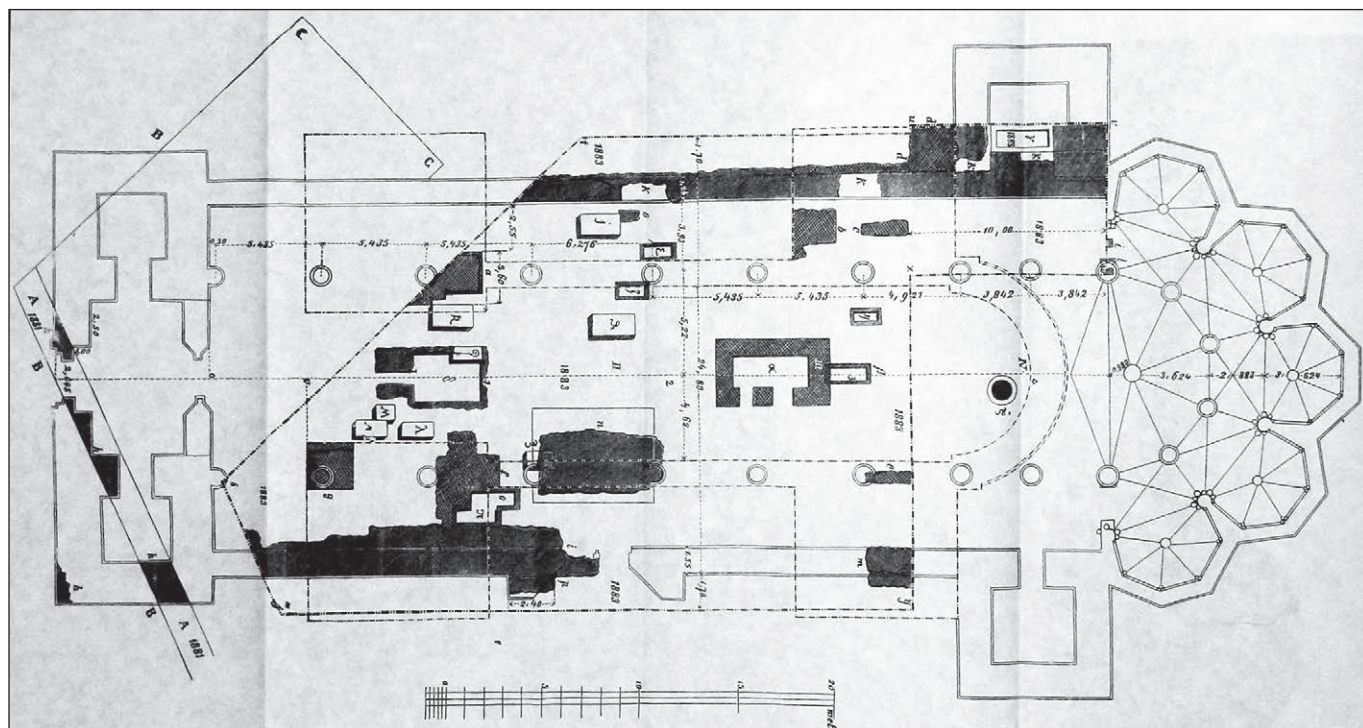
■ **Foto 3.** Fundațiile Bisericii Beata Maria Virgo minor, 2015
 ■ **Photo 3.** The foundations of the Beata Maria Virgo minor Church, 2015

■ **Foto 4.** Fundația turnului sud-vestic al catedralei din cetate
 ■ **Photo 4.** The foundations of the south-western tower of the cathedral in the castle

■ **Foto 5.** Fundațiile catedralei episcopale din subsolul palatului princiar
 ■ **Photo 5.** The foundations of the cathedral in the basement of the princely palace

■ Fig. 7. Planul catedralei cercetate în 1881-1883

■ Figure 7. Ground plan of the cathedral studied in 1881-1883

ones came to light recently when rehabilitating Unirii Square.

The works, helped by the modernisation of the urban networks – as in fact those in Independenței or Alecsandri Streets as well – could have been good opportunities to clarify some aspects of the topography and the western extent of the town (Szombathely/Saturday Fair Quarter), the more so as mediaeval pottery kilns with a rich inventory were recovered in the early 1990s near St. Ladislaus' Church, on an area included in the mentioned project, but unfortunately all the areas in question were levelled and crossed by the ditches of the utilities' pipelines, without digging a single archaeological section. The version of preventive research did not even come into question, and the surveillance was reduced to quasi-passive "aerial", "on the go" observation of the site, as well as collecting without distinction several bags of pottery and bones. In such contractual and administrative conditions evoking rules of professional ethics and methodology is useless, let alone issues of interpretation and contextualization of ensembles or stratigraphy.

The institutional inability to impose the domain's rules, the mediocrity of the scientific level in the light of which the topic of recovering some historical segments of the town is addressed, and the lack of interest for compatibility between development and the preservation of archaeological heritage in the spirit of the Valetta Convention, seem to delay the assertion of the need for archaeology, in view of a more detailed knowledge of the centuries significant for the identity of the town on the banks of Crișul Repede River, despite the fact that they could clarify, among others, numerous uncertainties related to the town's topography, but also hidden connections with mediaeval Western Europe.

tema recuperării unor segmente de timp istorice ale orașului și lipsa interesului pentru compatibilizarea dintre dezvoltare și preservarea patrimoniului arheologic în spiritul Convenției de la La Valetta pare să amâne afirmarea nevoilor arheologiei pentru o cunoaștere mai temeinică a unor secole semnificative pentru identitatea urbei de pe malurile Crișului Repede, în ciuda faptului că ele ar putea dezlega, printre altele, numeroasele incertitudini legate de topografia orașului, dar și conexiuni ascunse cu occidental european medieval.

Bibliografie/Bibliography

- Council of Europe. 1999. *Cultural heritage. Report on the situation of urban archaeology in Europe.*
- PUPEZĂ, Luca-Paul. 2010. Arheologia urbană în România. De la orașul antic la orașul contemporan. In *Identități culturale locale și regionale în context European. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandru V. Matei*, eds. POP, H., I. BEJINARIU, S. BĂCUEȚ-CRIȘAN, D. BĂCUEȚ-CRIȘAN, 701-711. Cluj-Napoca: Mega.
- EMŐDI, Tamás. 2012. Studiu de fundamentare pentru stabilirea zonelor protejate aferent Planului Urbanistic General pentru Municipiul Oradea.
- SZENDE, Katalin. 2014. „Civitas opulentissima Varadiensis”. Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon. In: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 1.*, eds. ZSOLDOS Attila, 101-127. Nagyvárad: Varadinum Kulturális Alapítvány.

■ Claudia URDUZIA¹

Arheologia urbană transilvăneană și descoperirile medievale ale ultimelor decenii

Transylvanian Urban Archaeology and the Mediaeval Discoveries of the Last Decades

■ **Rezumat:** *Lucrarea de față reprezintă o scurtă incursiune în istoriografia cercetării arheologice urban-transilvănene, urmărind în special descoperirile medievale rezultate în urma acestei cercetări. Demersul pornește de la prezentarea sumară a cercetării arheologice urbane românești și a periodicelor care au inclus frecvent rezultatele ei și continuă cu trecerea în revistă a principalelor cercetări din orașele transilvănene. Lucrarea se încheie cu prezentarea problemelor specifice acestei cercetări.*

■ **Cuvinte cheie:** arheologie urbană, arheologie medievală, istoria orașelor, Transilvania

■ Arheologia urbană în general, cea transilvăneană în special, este o subramură relativ nouă a arheologiei medievistice. În acest context, termenul urban se referă atât la cercetarea unor așezări care au fost orașe la un moment dat, cât și la cercetările desfășurate în orașele zilelor noastre (SZENDE 1998, 115). Cele două sensuri nu se suprapun neapărat și nici nu ar putea, dacă luăm în considerare faptul că numărul orașelor de astăzi este cu mult mai mare decât numărul celor din oricare din perioadele istorice precedente. Este de notat totuși că foarte multe dintre orașele medievale transilvănene s-au transformat în orașe contemporane, cazul invers, al decăderii unor centre urbane, eventual până la dispariția totală, fiind rar în Europa – Staré Mýto în Cehia (SIGL 1986; KLÁPŠTĚ 2012, 422), Münster în Germania (UNTERMANN 1997, 361) – și străin Transilvaniei medievale.

Abordarea teoretică a arheologiei urbane din Transilvania nu este un subiect nou. Referințe la această temă găsim incluse în articole de dată relativ recentă ale

■ **Abstract:** *The following paper is a short presentation of the archaeological urban research from Transylvania (Romania), with a special attention for the mediaeval discoveries resulted from such researches. In the economy of the paper, the brief description of Romanian urban archaeology and of those journals, which frequently included surveys of such researches is followed by a review of the main researches of the Transylvanian towns. At its end the paper follows the specific problems of urban archaeology in Transylvania.*

■ **Keywords:** urban archaeology, mediaeval archaeology, history of towns, Transylvania

■ Urban archaeology in general, the one in Transylvania in particular, is a relatively new branch of mediaeval archaeology. In this context, the term urban refers both to the study of settlements that were towns at a certain point, as well as to the research carried out in the present day towns (SZENDE 1998, 115). The two meanings are not necessarily overlapping and they would not be able to, if we take into account the fact that the number of towns and cities today is much greater than their number in any of the preceding historical periods. It is still noteworthy that many of the mediaeval Transylvanian towns have transformed into contemporary ones, the reverse case, i.e. of the downfall of urban centres, possibly to total disappearance, is rare in Europe – Staré Mýto in the Czech Republic (SIGL 1986; KLÁPŠTĚ 2012, 422), Münster in Germany (UNTERMANN 1997, 361) – and foreign to mediaeval Transylvania.

The theoretical approach of urban archaeology in Transylvania is not a new subject. References to this subject are found included in relatively recent arti-

1 Arheolog, dr., curator la Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, România.

1 Archaeologist, PhD, curator at the Brukenthal National Museum, Sibiu, Romania.

cles of archaeologists with a long field experience, such as Oana DAMIAN's article in the volume *Rapport sur la situation de l'archéologie urbaine en Europe* (DAMIAN et al. 1999) or that of Zeno Karl PINTER entitled *Campania 2008* published in the volume *Cronica Cercetărilor Arheologice din România (CCA)* (2009).

The archaeological knowledge of towns and cities in Romania presents in general difficulties posed by the summarised publication of materials, some of them still waiting in museums and universities for a more detailed and complete approach. On the other hand, the concerns in the field are relatively recent, as urban archaeology, like the mediaeval one, is still searching for its place in Romanian archaeology. By historical regions, different concerns for different chronological sequences of the Middle Ages can be identified, depending on specific historical conditions. In Dobrogea, the Byzantine fortresses on the Danube (*Capidava, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, Păcuiul lui Soare, and Nufăru*) have been the favourite object of mediaevalist archaeological concerns (DAMIAN et al. 1999, 177). In the area outside of the Carpathian Mountains, towns such as Câmpulung Muscel, Curtea de Argeș, Târgoviște, Suceava, Baia, Siret, Iași, Râmnicu Vâlcea, Pitești, considered urban settlements from the 14th century, were studied both archaeologically and based on written sources (DAMIAN et al. 1999, 177). Within the Carpathian arch, several settlements (Alba Iulia, Sebeș, Cluj-Napoca, Sibiu), some considered towns since the 13th century, were studied sporadically. A lot of the results of these researches were published as reports in the journals *Materiale și Cercetări Arheologice* [Archaeological Materials and Research] and *Cronica Cercetărilor Arheologice din România* [Chronicle of the Archaeological Excavations in Romania], as articles/studies in *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* [Studies and Researches on Ancient History and Archaeology], in the recent *Arheologia Medievală* [Mediaeval Archaeology], in several regional speciality periodicals, but also in individual volumes and monographs. A part of these materials have recently found their place in the *Historia Urbana* journal (from 1993) and in the *Atlasul istoric al orașelor din România* [Historical Atlas of Towns in Romania], published under the aegis of the Commission for the History of Towns in Romania of the Romanian Academy.

Among the archaeological excavations in Romania, some of the most extensive, both temporally and spatially, archaeological excavations are undoubtedly those carried out in Alba Iulia, which began in the 19th century and have continued with small exceptions until today (MOGA & CIUGUDEAN 1995, 29; RUSU 1994). The materials from here are dated along several historical periods, those from the mediaeval period coming mostly from the Bishopric Palace, but also from the *Stația de Salvare – Stadion* area. This resulted in numerous excavation reports (DRAGOTĂ & BRÂNDA 2000, 10; DRAGOTĂ et al. 2002, 228; DRĂMBĂREAN, RODEAN & GLIGOR 1998, 3; HEITEL 1983, 446; 1985, 215-232; 1986, 233-248; MARCU ISTRATE & ISTRATE 2003, 33),

unor arheologi cu îndelungă experiență de teren, cum sunt articolul Oanei DAMIAN din volumul *Rapport sur la situation de l'archéologie urbaine en Europe* (1999) sau cel al lui Zeno Karl PINTER intitulat *Campania 2008* din volumul *Cronica Cercetărilor Arheologice din România (CCA)* (2009).

Cunoașterea arheologică a orașelor din România în general prezintă unele dificultăți ridicate de publicarea doar rezumativă a materialelor, unele așteptând și în prezent în muzee și universități abordări mai amănunțite și complete. Pe de altă parte, preocupările în domeniu sunt de dată relativ recentă, arheologia urbană, ca și cea medievală, căutându-și încă locul în arheologia românească. Pe regiuni istorice, se pot identifica preocupări diferite pentru diferite secvențe cronologice ale Evului Mediu, în funcție de condițiile istorice specifice. În Dobrogea, cetățile bizantine de pe Dunăre (*Capidava, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, Păcuiul lui Soare, Nufăru*) au făcut obiectul predilect al preocupărilor arheologice medievistice (DAMIAN et al. 1999, 177). În spațiul extracarpatic, localități precum Câmpulung Muscel, Curtea de Argeș, Târgoviște, Suceava, Baia, Siret, Iași, Râmnicu Vâlcea, Pitești, considerate așezări urbane din secolul al XIV-lea, au fost studiate arheologic și documentar (DAMIAN et al. 1999, 177). În interiorul arcului carpatic mai multe localități (Alba Iulia, Sebeș, Cluj-Napoca, Sibiu), unele considerate orașe încă din secolul al XIII-lea, au fost cercetate sporadic. Multe dintre rezultatele acestor cercetări au fost publicate ca rapoarte în revistele *Materiale și Cercetări Arheologice* și *Cronica Cercetărilor Arheologice*, ca articole/studii în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, în recenta *Arheologia Medievală*, în unele periodice de specialitate regionale, dar și în volume individuale și monografii. O parte din aceste materiale și-au găsit recent locul în revista *Historia Urbana* (din 1993) și în *Atlasul istoric al orașelor din România*, apărut sub egida Comisiei de Istorie a Orașelor din România, de pe lângă Academia Română.

Între cercetările arheologice din Transilvania, unele dintre cele mai extinse, temporal și spațial, săpături arheologice urbane sunt fără îndoială cele de la Alba Iulia, care au început la sfârșitul secolului al XIX-lea și au continuat cu mici excepții până astăzi (MOGA & CIUGUDEAN 1995, 29; RUSU 1994). Materialele de aici se întind ca datare de-a lungul mai multor perioade istorice, cele din perioada medievală provenind în mare parte din zona Palatului Episcopial, dar și din zona *Stația de Salvare – Stadion*. Au rezultat numeroase rapoarte de săpătură (DRAGOTĂ & BRÂNDA 2000, 10; DRAGOTĂ et al. 2002, 228; DRĂMBĂREAN, RODEAN & GLIGOR 1998, 3; HEITEL 1983, 446; 1985, 215-232; 1986, 233-248; MARCU ISTRATE & ISTRATE 2003, 33), cataloage (CIUGUDEAN 1996; CIUGUDEAN & DRAGOTĂ 2002) și lucrări, care fie au ca obiect materiale arheologice (DRAGOTĂ & BRÂNDA 1999), fie fac apel la acestea ca argument (DRAGOTĂ 2005; HEITEL 1983; MARCU ISTRATE & ISTRATE 2005).

La Sebeș, descoperirilor de preistorie și epocă clasică li s-au adăugat, în urma unui sondaj, materiale arheologice legate de biserica în stil romanic și de cimitirul din a doua jumătate a secolului al XII-lea, din jurul bisericii evanghelice (HEITEL 1964; MOGA & CIUGUDEAN 1995, 170). Ca și la Alba Iulia, la Cluj-Napoca prezența materialelor arheologice romane a determinat și cercetarea așezării medievale de deasupra (CRIȘAN et al. 1992, 118). La Oradea, săpăturile începute încă din anii '90 în zona palatului episcopal au fost publicate în 2002, într-o monografie riguros întocmită (RUSU et al. 2002). Probabil că una dintre cele mai complexe cercetări arheologice urbane din România, parțial publicată, a avut loc în zona cetății din Orăștie, în anii '90. Acolo a fost descoperit un edificiu de tip rotundă, al doilea de acest fel cunoscut la vremea respectivă (PINTER 2003, 263). La Sibiu, exceptând câteva observații ocazionale de la începutul secolului al XX-lea (KIMAKOWICZ 1910, 251; KIMAKOWICZ 1913, 379-380), cercetările au început relativ târziu. Descoperirile pot fi grupate pe două perioade istorice: preistorie (culturile Coțofeni și Wietemberg) și medievale (LUCA, PINTER & GEORGESCU 2003, 31). Cercetărilor sporadice din ultimele decenii (MUNTEANU BEȘLIU 1998; MUNTEANU BEȘLIU, RODEAN & GEORGESCU 2000, 471; MUNTEANU BEȘLIU 2001; 2008) li s-au adăugat cercetările extensive din zona centrală a orașului din anii 2004-2007 (ISTRATE 2007; MARCU ISTRATE, ISTRATE & MORARU 2007; MARCU ISTRATE 2007a; 2007b; URDUZIA & PINTER 2008). Cercetările din Piața Huet, din jurul bisericii evanghelice, au marcat câteva recorduri în arheologia urbană românească, printre care și ampla cercetare a unui cimitir orășenesc, cel mai mare cimitir medieval cercetat vreodată în România. Au fost cercetate 1833 morminte, dar numărul total al celor înhumați în jurul bisericii a fost estimat la 5000, la care se adaugă cei reînhumați în osuarele din jurul bisericii. Recentă publicare amplă a rezultatelor cercetării de aici (MARCUS ISTRATE, CONSTANTINESCU & SOFICARU 2015) adaugă, credem noi, alte recorduri pentru arheologia românească, începând în primul rând cu extinsa analiză antropologică, care are la bază 615 morminte, aproximativ o treime din totalul celor scoase la lumină în cursul cercetării din anul 2005.

Dintre orașele medievale cercetate până în prezent, sunt puține cele care beneficiază de o centralizare și o publicare completă a rezultatelor (o monografie arheologică). Iar când ele există, se opresc cronologic exact acolo unde începe urbanitatea (BALTAG 2000; BĂCUEȚ-CRIȘAN & BĂCUEȚ-CRIȘAN 2003).

Cercetărilor mai sus menționate li se adaugă altele de mai mică sau mai mare anvergură, ca cele de la Făgăraș (LUKÁCS 1999; MARCU ISTRATE, IZDRĂILĂ & ȘCHIOPU 2012, 211), Turda (PASCU & PETROV 2001, 257), Arad (BARBU & ZDROBA 1979), Sfântu Gheorghe (SZÉKELY 1959), Caransebeș, Mediaș (LUCA, PINTER & GEORGESCU 2003), Deva.

cataloage (CIUGUDEAN 1996; CIUGUDEAN & DRAGOTĂ 2002), catalogues (CIUGUDEAN 1996; CIUGUDEAN & DRAGOTĂ 2002), and papers, which either have as subject archaeological materials (DRAGOTĂ & BRÂNDA 1999), or call on them as arguments (DRAGOTĂ 2005; HEITEL 1983; MARCU ISTRATE & ISTRATE 2005). In Sebeș, following a survey, archaeological materials related to the Romanesque church and the cemetery around the Lutheran church, from the second half of the 12th century, were added to the discoveries from the prehistoric and classical periods (HEITEL 1964; MOGA & CIUGUDEAN 1995, 170). Similarly to Alba Iulia, in Cluj-Napoca the presence of Roman archaeological materials has determined the study of the mediaeval settlement above it (CRIȘAN et al. 1992, 118). In Oradea, the excavations started even in the '90s in the area of the Bishopric Palace were published in 2002, in a rigorously developed monograph (RUSU et al. 2002). Probably one of the most complex urban archaeological researches in Romania, partially published, was carried out in the area of the fortification in Orăștie, in the '90s. A rotunda-type edifice was discovered there, the second of its kind known at the time (PINTER 2003, 263). In Sibiu, with the exception of several occasional observations from the beginning of the 20th century (KIMAKOWICZ 1910, 251; KIMAKOWICZ 1913, 379-380), research started relatively late. The discoveries can be grouped into two historical periods: prehistory (Coțofeni and Wietemberg cultures) and mediaeval (LUCA, PINTER & GEORGESCU 2003, 31). The extensive research in the central area of the town in 2004-2007 (ISTRATE 2007; MARCU ISTRATE, ISTRATE & MORARU 2007; MARCU ISTRATE 2007a; 2007b; URDUZIA & PINTER 2008) was added to the sporadic research of the last decades (MUNTEANU BEȘLIU 1998; MUNTEANU BEȘLIU, RODEAN & GEORGESCU 2000, 471; MUNTEANU BEȘLIU 2001; 2008). The researches in Huet Square, around the Lutheran Church, marked several records in Romanian urban archaeology, among which the extensive research of a town cemetery, the largest mediaeval cemetery ever studied in Romania. 1833 graves were studied, but the total number of those buried around the church was estimated to be 5000, to which are added the ones reburied in the ossuaries around the church. The recent extensive publishing of the research results (MARCUS ISTRATE, CONSTANTINESCU & SOFICARU 2015) adds, we believe, other new records for Romanian archaeology, starting first with the extensive anthropological analysis, based on 615 graves, approximately one third of the ones brought to light during the research in 2005.

Of the mediaeval towns studied until now, there are few that benefit from a centralisation and complete publishing of the results (an archaeological monograph). And when they exist, they stop chronologically exactly where urbanity starts (BALTAG 2000; BĂCUEȚ-CRIȘAN & BĂCUEȚ-CRIȘAN 2003).

To the above-mentioned studies are added others on a smaller or larger scale, such as the ones in Făgăraș

(LUKÁCS 1999; MARCU ISTRATE, IZDRĂILĂ & ȘCHIOPU 2012, 211), Turda (PASCU & PETROV 2001, 257), Arad (BARBU & ZDROBA 1979), Sfântu Gheorghe (SZÉKELY 1959), Caransebeș, Mediaș (LUCA, PINTER & GEORGESCU 2003), and Deva.

The current legislation (*Valetta Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* adopted by Romania in 1997, Law no. 422/2001 on the Protection of Historic Buildings, etc.), which constrains all those who dig or build in the protected area of a historic building to have archaeological assistance, has led among others to the considerable multiplication, especially after the turn of the millennium, of research in the old towns.

Archaeological research in Transylvanian mediaeval towns is confronted in this area with some general issues of European urban archaeology, but also with some specific problems.

As in the entire Europe, Transylvanian archaeological research has generally focused on the dominating buildings of the settlements, mostly on churches, where such researches have the greatest age. Moreover, it can be noted that, in a repertoire that follows 13 Transylvanian towns² – Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cislădie, Cluj-Napoca, Deva, Mediaș, Orăștie, Sebeș, Sibiu, Sighișoara, Târgu Mureș, and Turda (see Table 1),

² The full repertoire is part of the PhD thesis entitled *Mărturie arheologice de civilizație urbană transilvăneană (sec. XIII-XV)* (URDUZIA 2010).

Actuala legislație (Convenția La Valetta pentru protecția patrimoniului arheologic adoptată și de România în 1997, Legea 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, etc.), care obligă pe toți cei construiesc sau sapă în zona de protecție a monumentelor să beneficieze de asistență arheologică, a dus printre altele și la înmulțirea considerabilă, în special după trecerea în noul mileniu, a cercetărilor din vechile orașe.

Cercetările arheologice din orașele medievale transilvănene se confruntă pentru această zonă cu unele probleme generale ale arheologiei urbane europene, dar și cu unele probleme specifice.

Ca în întreaga Europă, cercetarea arheologică transilvăneană s-a concentrat în general asupra clădirilor dominante din așezări, mai ales asupra bisericilor, unde astfel de cercetări au vechimea cea mai mare. De altfel se poate constata că, într-un repertoriu ce urmărește 13 orașe Transilvănene² – Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cislădie, Cluj-Napoca, Deva, Mediaș, Orăștie, Sebeș, Sibiu, Sighișoara, Târgu Mureș, Turda (vezi tabel 1), doar 4 nu au înregistrat cercetări la biserica parohială cea mai veche și chiar mai puține sunt cele unde nu există cercetări la nici un fel de monument de cult (mănăstiri, capele) (vezi tabel 1 și fig. 1).

² Repertoriul integral este parte a lucrării de doctorat *Mărturie arheologice de civilizație urbană transilvăneană (sec. XIII-XV)* (URDUZIA 2010).

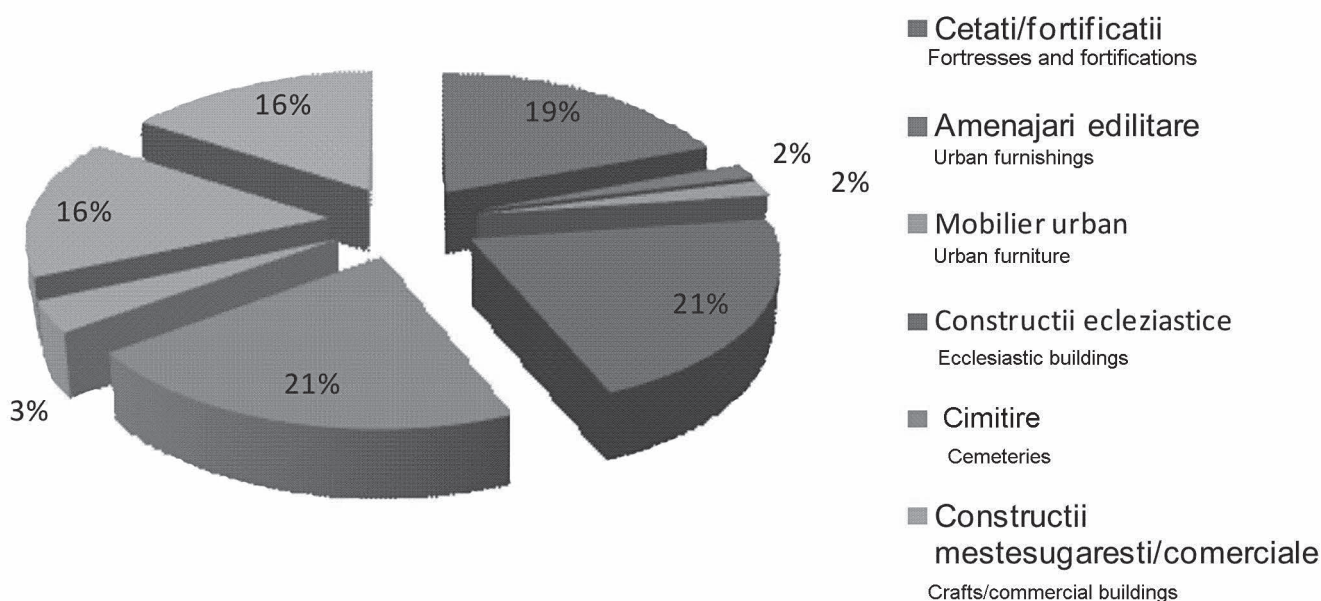
■ **Tabel 1.** Tabel cu repartizarea cercetărilor și descoperirilor medievale urbane pe categorii de obiective

■ **Table 1.** Table with the distribution of urban mediaeval researches and findings on categories of objectives

Denumirea localității	Cetăți și fortificații	Amenajări edilitare	Mobilier urban	Construcții cu caracter religios	Descoperiri cu caracter funerar	Construcții cu caracter meșteșugăresc/comercial	Locuințe	Alte descoperiri
Name of settlement	Fortresses and fortifications	Urban furnishing	Urban furniture	Buildings with religious character	Buildings with funerary character	Buildings with crafts/commercial character	Dwellings	Other finds
Alba Iulia	X			X	X		X	X
Bistrița	X			X	X	X	X	X
Brașov	X			X	X		X	X
Cislădie				X	X			
Cluj-Napoca	X			X	X		X	X
Deva	X						X	X
Mediaș	X			X	X			
Orăștie	X			X	X			
Sebeș	X			X	X		X	X
Sibiu	X	X	X	X	X	X	X	X
Sighișoara	X			X	X		X	X
Târgu Mureș	X			X	X		X	X
Turda				X	X			

Cercetari de arheologie urbana pe categorii de obiective

Urban archaeology researches on cathegories of studied sites

■ Fig. 1. Graficul cercetărilor de arheologie urbană pe categorii de obiective medievale

■ Figure 1. Chart with the urban archaeology research on categories of mediaeval sites

De asemenea, în cuprinsul orașelor, un mare efort s-a îndreptat spre cercetarea fortificațiilor, fie ele cetăți sau ziduri de incintă. Între cele două subcategorii se remarcă totuși studiile la cetăți. Cercetările la incintele orașelor sunt de dată relativ recentă și încă nu au înregistrat rezultate notabile (vezi fig. 1), în principal datorită suprafețelor mari acoperite de acestea și posibilităților economice și spațiale limitate.

De asemenea, puncte care au făcut des obiectul cercetărilor arheologice urbane au fost necropolele, atât datorită caracterului lor senzațional, cât și datorită legăturii strânse cu existența și funcționarea monumentelor de cult.

Interesul arheologilor s-a manifestat mai puțin pentru structuri mai complicate, dar al căror potențial pentru schițarea vieții urbane cotidiene este mult mai mare (locuințe, amenajări edilitare). Și aici, situația a început să se schimbe în ultimul deceniu, și datorită schimbărilor de legislație, care obligă contractarea asistenței de specialitate în zonele de protecție ale monumentelor istorice și în zonele cu patrimoniu arheologic reperat (Ordin nr. 2518/2007), deci în mare și în perimetrele centrelor vechi ale orașelor. (vezi fig. 1)

Pe lângă interesul manifestat pentru anumite categorii de obiective, un interes mai mare pentru cercetarea unor localități a izvorât și din concentrarea

only four have not registered researches on the oldest parish church, while towns with no research on religious historic buildings (monasteries, chapels) are even fewer. (See Table 1 and Figure 1)

Also, within the cities, a great effort was directed towards the research of fortifications, be it fortresses or curtain walls. Between the two sub-categories, the studies on fortresses are to be noted. Researches on town enclosures are of a relatively recent date and they are yet to register remarkable results (see Figure 1), mainly because of the large surfaces covered by them and the limited economic and spatial resources.

Sites that have also often been the subject of urban archaeological research were the necropolises, both due to their sensational character as well as to their close link to the existence and functioning of religious historic buildings.

The archaeologists' interest was manifested less for more complicated structures, but with a much higher potential for sketching everyday urban life (housing, urban utilities). Here also, the situation began to change during the last decade, also due to the changes in the legislation, which constrains to contracting specialised assistance in areas with historic building protection and in those with identified archaeological heritage (Ordinance no. 2518/2007), so broadly also in the perimeters of the towns' old centres. (See Figure 1)

Besides the interest manifested for certain categories of sites, a greater interest in the research of certain settlements has sprung from the concentration of a large number of specialists in the respective town. The number of studies has also increased in direct proportion with the number of public works and projects initiated on the towns' territories. Thus, the situation was reached that the existence of a large number of studies or of extensive research in a town does not necessarily reflect its mediaeval importance. (See Figure 1) Thus, settlements like Braşov or Bistriţa, prosperous mediaeval towns, have fewer categories of studied sites than, for example, Sebeş, which was much more modest in the Middle Ages. True, the chart used in this paper compares the categories of studied sites, not the number of studies, or their quality and results.

As mentioned above, in Transylvanian research we encounter the same issues as the ones of general European urban archaeology. The stratigraphies in the towns are extremely complex and present many sedimentation layers until the sterile soil (Alba Iulia, Orăştie, Sibiu, and Sighişoara), to which sometimes the stratigraphy of earlier periods, especially the Roman one, are added (Alba Iulia, Cluj-Napoca). Besides the great depths resulting from these stratigraphies – e.g. in Orăştie, in the rotunda, for the lowest intervention: -5.10 m (PINTER 2003, 268); in Sibiu, in the Small Square, at the base of the foundation: -4.20 m (URDUZIA & PINTER 2007, 68) –, the archaeologist is often forced to work in confined spaces, which can raise issues in data recording, understanding the complexes, safety, etc.

But along with the specific problems, Transylvanian urban archaeology also has its valuable contributions. To name only few, it led to the identification of several historic buildings that were very important for the apparition and early evolution of several settlements. For sites already known from documents and found below the walking surface, archaeological research has let to their exact location, in order to avoid their destruction through future interventions and possibly for a future recovery. In case of historic buildings that are still standing, archaeology has helped to establish the building stages and materials (see Mediaş, Orăştie, Sebeş, Sibiu, and Sighişoara), for their conservation.

So far, archaeological research in Transylvanian towns has led to the clarification of several aspects of urban civilisation that were distorted and, in some cases, exaggerated through documentary reports, or have completed the documentary information in order to paint a more realistic picture of the town before the town today.

unui număr mai mare de specialiști în respectiva localitate. Numărul cercetărilor a crescut de asemenea direct proporțional cu numărul lucrărilor editate și proiectelor demarate pe teritoriul orașelor. S-a ajuns astfel la situația ca existența unui număr mare de cercetări sau a unor cercetări de amploare pe teritoriul unui oraș să nu reflecte neapărat importanța lui medievală. Astfel, localități precum Braşov sau Bistriţa, prospere orașe medievale, numără astăzi mai puține categorii de obiective cercetate decât spre exemplu Sebeş, mult mai modest în Evul Mediu. Este adevărat, graficul (fig. 1) utilizat în această lucrare compară categoriile de obiective cercetate și nu numărul de cercetări sau calitatea și rezultatele lor.

Cum menționam mai sus, în cercetările transilvănene întâlnim aceleași probleme ale arheologiei urbane europene în general. Stratigrafiile în orașe sunt extrem de complexe și prezintă numeroase straturi de depunere până la solul viu (Alba Iulia, Orăştie, Sibiu, Sighişoara), la care se adaugă uneori și stratigrafia perioadelor anterioare, în special cea romană (Alba Iulia, Cluj-Napoca). Pe lângă adâncimile mari care rezultă din aceste stratigrafii – de ex.: la Orăştie, în rotundă, la cea mai joasă intervenție: -5,10 m (PINTER 2003, 268); la Sibiu, în Piața Mică 24, la talpa fundației: -4,10 m (URDUZIA & PINTER 2007, 68) –, arheologul este adesea constrâns să lucreze în spații limitate, ceea ce poate ridica probleme de înregistrare a datelor, înțelegerea complexelor, siguranță etc.

Dar pe lângă problemele specifice, arheologia urbană transilvăneană are și contribuții valoroase. Ca să enumerăm doar câteva, ea a dus la identificarea unor monumente foarte importante pentru apariția și evoluția timpurie a unor așezări. Pentru obiective cunoscute deja din documente și aflate sub nivelul de călcare, cercetarea arheologică a dus la stabilirea locului exact unde se află, pentru evitarea distrugerii lor de intervenții viitoare și eventual pentru valorificarea lor. În cazul monumentelor aflate încă în picioare, arheologia a contribuit la stabilirea fazelor și a identificat materialele de construcție (vezi Mediaş, Orăştie, Sebeş, Sibiu, Sighişoara), pentru restaurare.

Până în prezent, cercetările arheologice din orașele transilvănene au dus la clarificarea unor aspecte de civilizație urbană cunoscute deformat și în unele cazuri exagerat din relatări documentare sau au completat informația documentară pentru a reda un tablou mai realist al orașului dinaintea orașului de astăzi.

Bibliografie/Bibliography

- *** Ordin nr. 2518 din 04.09.2007 privind Metodologia de aplicare a procedurii de descărcare de sarcină arheologică. [Order no. 2518 from 04.09.2007 regarding The Methodology of Applying the Procedure of Removal of Archaeological Findings.]
- BALTAG, Gheorghe. 2000. *Sighișoara înainte de Sighișoara*. București: Oscar Print.
- BARBU, Mircea & Mircea ZDROBA. 1979. Cercetările arheologice de la Arad – Vladimirescu. *Materiale și Cercetări Arheologice XIII*: 291-296.
- BĂCUEȚ-CRIȘAN, Sanda & Dan BĂCUEȚ-CRIȘAN. 2003. *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Zalău*. Zalău: Porolissum.
- CIUGUDEAN, Horia. 1996. *Anul 1000 la Alba Iulia - între istorie și arheologie. Catalogul expoziției*. Alba Iulia.
- CIUGUDEAN, Horia & Aurel DRAGOTĂ. 2002. *Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar (secolele IX-XI). Catalogul expoziției*. Alba Iulia: .
- CRIȘAN, Ion Horațiu, Mihai BĂRBULESCU & Eugen CHIRILĂ. 1992. *Repertoriul arheologic al județului Cluj*. Cluj-Napoca: s.n.
- DAMIAN, Oana, Daniela MARCU, Virgil ȘTEFAN & Anca PĂUNESCU. 1999. Roumanie. In *Rapport sur la situation de l'archéologie urbaine en Europe*, s.n., 173-180. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- DRAGOTĂ, Aurel. 2005. Aspecte funerare la Alba Iulia în secolele X-XI. In *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, eds. Zeno Karl PINTER, Ioan Marian ȚIPLIC & Maria Emilia ȚIPLIC, 157-170. București: Departamentul pentru Relații Interetnice – Editura Economică.
- DRAGOTĂ, Aurel & Dumitru S. BRÂNDA. 1999. Unele observații asupra unei piese de podoabă medieval-timpurie. *Corviniana V*: 81-96.
- DRAGOTĂ, Aurel & Dumitru S. BRÂNDA. 2000. Alba Iulia – str. Arhimandrit Iuliu Hossu. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, XXXIV: 10-11.
- DRAGOTĂ, Aurel, Anca NIȚOI, Isabela BĂBUȚ, Alina BĂDESCU, Dragoș BERARIU, Costel CIOANCĂ, Raul CRĂCIUN, Valentin DELEANU, Raluca GHEORGHIU, Ilie LASCU, Dana MILOȘ, Nicolae NEAG, Călin NICOARĂ, Radu OTA, Cătălin PĂUN, Crina SOARE, Viorel ȘTEFU, Diana TRIF & Cosmin Marcel URIAN. 2002. Pâclișa, mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: La Izvoare. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România XXXVI*: 228-230.
- DRÂMBĂREAN, Matei, Nicolae RODEAN & Adrian GLIGOR. 1998. Alba Iulia –str. Brândușei. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România XXXIII*.
- HEITEL, Radu Robert. 1983. Unele considerații privind civilizația din Bazinul Carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea în lumina izvoarelor arheologice. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 34/2: 93-115.
- HEITEL, Radu, 1964. *Monumente medievale din Sebeș-Alba*. București.
- HEITEL, Radu, 1983. *Săpăturile arheologice din așezarea de la Alba Iulia*, în *MCA*, XV/1983.
- HEITEL, Radu Robert. 1985. Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968-1971) I. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 36/3: 215-232.
- HEITEL, Radu Robert. 1986. Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968-1977) II. Piese de metal. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 37: 233-248.
- ISTRATE, Angel. 2007. *Piața Mare. Cercetări arheologice*. Alba Iulia: Altip.
- KIMAKOWICZ, Moritz von. 1910. *Archiv des Vereins für Siebenbürgisches Landeskunde* 36.
- KIMAKOWICZ, Moritz von. 1913. *Archiv des Vereins für Siebenbürgisches Landeskunde* 39.
- KLÁPŠTĚ, Jan. 2012. *The Czech Lands in Medieval Transformation*. Leiden: Brill.
- LUCA, Sabin Adrian, Zeno Karl PINTER & Adrian GEORGESCU. 2003. *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu: Editura Economică.
- LUKÁCS, Antal. 1999. *Țara Făgărașului în Evul Mediu*. București: Editura Enciclopedică.
- MARCU ISTRATE, Daniela. 2007a. *Sibiu. Piața Huet. Monografie arheologică, I*. Alba Iulia: Altip.
- MARCU ISTRATE, Daniela. 2007b. *Sibiu. Piața Huet. Monografie arheologică, II (Catalogul mormintelor)*. Alba Iulia: Altip.
- MARCU ISTRATE, Daniela, Gabriel IZDRĂILĂ & Iulian ȘCHIOPU. 2012. Făgăraș, jud. Brașov – punct: Cetate. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*: 211-213.

- MARCU-ISTRATE, Daniela, Angel ISTRATE,. 2003. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: str. Mihai Viteazul, nr. 21 (Palatul Episcopiei Romano-Catolice). *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, XXXVII: 33.
- MARCU-ISTRATE, Daniela & Angel ISTRATE. 2005. Morminte cu nișă cefalică descoperite la Alba Iulia (secolele XII-XIII). Contribuții privind istoria oaspeților occidentali în Transilvania. In *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, eds. Zeno Karl PINTER, Ioan Marian ȚIPLIC & Maria Emilia ȚIPLIC, 229-244. București: Departamentul pentru Relații Interetnice – Editura Economică.
- MARCU ISTRATE, Daniela, Angel ISTRATE & Victor MORARU. 2007. *Sacru și profan într-un oraș european (1150-2007): Piața Huet – o punte peste timp*. Brașov: Hieronymus.
- MARCU ISTRATE, Daniela, Mihai CONSTANTINESCU & Andrei SOFICARU. 2015. *The medieval cemetery from Sibiu (Hermannstadt) – Huet Square*. Tübingen: Verlag Dr. Faustus.
- MOGA, Vasile & Horia Ion CIUGUDEAN. 1995. *Repertoriul arheologic al județului Alba*. Alba Iulia: Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
- MUNTEANU BEȘLIU, Petre. 1998. Cercetări de arheologie medievală în perimetrul orașului Sibiu efectuate în ultimul deceniu. *Arheologia Medievală* II: 87-102.
- MUNTEANU BEȘLIU, Petre. 2001. *Biserici dispărute, biserici regăsite*. Sibiu: Editura Universității Lucian Blaga.
- MUNTEANU BEȘLIU, Petre. 2008. *Spitalul medieval din Sibiu*. Sibiu: Honterus.
- MUNTEANU BEȘLIU, Petre, Nicolae RODEAN & Adrian GEORGESCU. 2000. Cercetări arheologice de salvare în Piața Huet din Sibiu. *Apulum*, XXXVII/1: 471-484.
- PASCU, Ioan F., Gheorghe PETROV. 2001. *Turda, jud. Cluj, punct: Biserica romano-catolică*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, XXXV: 257.
- PINTER, Zeno Karl. 2009. *Tradiții, probleme și perspective ale arheologiei medievistice românești*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Valachica*, 21-22/2008-2009: 36-57.
- PINTER, Zeno Karl. 2003. *Rotonda de la Orăștie*. In *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, eds. Daniela MARCU-ISTRATE, Angel ISTRATE & Corneliu GAIU, 263-286. Cluj-Napoca: Accent.
- RUSU, Adrian Andrei. 1994. Cetatea Alba Iulia în secolele XI-XIV. Cercetări vechi și noi. *Ephemeris Napocensis* 4: 331-351.
- RUSU, Adrian Andrei, Doru MARTA, Radu LUPESCU, Zoltán SIMON, András FÜLÖP, Olimpia MUREȘAN, Luminița BEJENARU, Mircea BENEĂ, Ana Maria VELTER & Ernest OBERLÄNDER-TĂRNOVEANU. 2002. *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*, vol. I (Zona Palatului Episcopal). Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor.
- SZÉKELY, Zoltán. 1959. Cercetări arheologice la Sf. Gheorghe, Gémvára-Avasalja (Cetatea cocorului). *Materiale și Cercetări Arheologice* V: 709-722.
- SZENDE, Katalin. 1998. Medieval Archaeology and Urban History in some European Countries. In *The Norwegian Tradition in a European context*, ed. Steinar SUPPHELLEN, 111-132. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- SIGL, Jiří. 1986. Excavations at the medieval settlement of Staré Mýto in Bohemia. In *Archaeology in Bohemia 1981-1985*, eds. Radomír PLEINER, Jiří HRALA, 243-245. Praha: Archaeological Institute.
- UNTERMANN, Matthias. 1997. The deserted medieval town „Münster“ in the Black Forest. Archaeological investigation 1995-1997. In *Urbanism in Medieval Europe. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference*, vol. 1, eds. Guy DE BOE, Frans VERHAEGHE, 362-368. Zellik: Instituut voor het archeologisch patrimonium.
- URDUZIA, Claudia. 2010. *Mărturii arheologice de civilizație urbană transilvăneană (sec. XIII-XV)*. PhD diss., Sibiu Universitatea Lucian Blaga.
- URDUZIA, Claudia & Zeno Karl PINTER. 2008. Vechi piese de mobilier urban din Piața Mare din Sibiu. *Brukenthal. Acta Musei* III.1: 243-262.
- URDUZIA, Claudia & Zeno Karl PINTER. 2007. Archäologische Untersuchungen an einem mittelalterlichen Haus in Hermannstadt/Sibiu (Kleiner Ring, nr. 24). *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 50: 63-94.

■ Csaba SZABÓ¹

Histories of Urban Archaeology in Alba Iulia (1916-2016)

■ **Abstract:** In 1916, when Béla CSERNI, known also as Albert or Adalbert CSERNI, founder of the first museum of Alba Iulia and father of urban archaeology in Transylvania died, he was one of the most well-known personalities of the discipline in the Danubian region. Due to his titanic work, the Roman archaeological heritage of Alba Iulia became well known in Europe and was cited by the most prominent scholars of the continent. Besides his important contribution to the evolution of local museology, urban archaeology, and ancient history, he was one of the first public archaeologists in the region, writing hundreds of works for the greater public. Since his death, both the Roman and mediaeval archaeological heritage of Alba Iulia increased significantly and faced political, ideological, legal, and theoretical changes. In this article the author will present the dynamics of urban archaeology in Alba Iulia, establishing the main periods and reflecting on the relevant ideological and theoretical changes of the last one hundred years of research, also highlighting some perspectives of future studies.

■ **Keywords:** Alba Iulia, urban archaeology, Roman archaeology, Transylvanian history, public archaeology

■ The history of archaeology is a mirror of how modern memohistories are created and how past is perceived in the present. It contributes to the deep understanding of theoretical approaches, deviances, and internal

1 Archaeologist, PhD candidate at the University of Pécs, Hungary and Max Weber Kolleg in Erfurt, Germany.

■ **Photo 1.** Excavation lead by Béla CSERNI, founder of urban archaeology in Transylvania, in the Praetorium Consularis (SZABÓ 2016, 116, fig. 86).

■ **1. kép:** CSERNI Béla, az erdélyi városi régészet alapítója által vezetett régészeti ásatás a Praetorium Consularis területén (SZABÓ 2016, 116, fig. 86)

A gyulafehérvári városi régészet története (1916–2016)

■ **Kivonat:** Amikor CSERNI Béla, más néven CSERNI Albert vagy Adalbert, az első gyulafehérvári múzeum alapítója és az erdélyi városi régészet atyja elhunyt 1916-ban, a dunai térség egyik legismertebb szaktekintélynek tartották. Az ő titáni munkásságának köszönhetően a gyulafehérvári római régészeti örökség Európa-szerte ismertté vált, a kontinens legkiválóbb kutatói hivatkoztak rá. A helyi muzeológia, városi régészet és ókori történelem tudományágak fejlődéséhez való fontos hozzájárulása mellett, ő volt a régió egyik első nyilvános régésze, mivel élete során több száz, a nagyközönségnek szánt munkát adott ki. Az elhunytja óta eltelt időszakban mind a római, mind a középkori gyulafehérvári régészeti örökség jelentősen gyarapodott, illetve politikai, ideológiai, jogi és elméleti változásokkal szembesült. Jelen cikkben bemutatjuk a gyulafehérvári városi régészet fejlődési dinamikáját, az elmúlt száz év ideológiai és elméleti változások meghatározta kutatás főbb korszakait, illetve rámutatunk néhány, a későbbi vizsgálatok számára fontos kiindulópontokra.

■ **Kulcsszavak:** Gyulafehérvár, városi régészet, római régészet, Erdély története, közösségi régészet

■ A régészet története azt tükrözi, hogy miként jönnek létre a kortárs emlékeztörténetek, és hogyan vélekedünk a múlttól a jelenben. Hozzájárul a kutatás elméleti megközelítéseinek, eltévelyedéseinek és belső konfliktusainak alapos megértéséhez. Különösen népszerű ez a humán tárgyak vonatkozásában, ahol a politika, a filozófiai áramlatok és a gyors ütemben gyarapodó új források és értelmezések befolyása miatt sokkal rapszodikusabb jellegű az elméleti megközelítések és módszerek váltakozásának dinamikája. A régészet története(i) már önálló szakág(ak), amely(ek) az elmúlt néhány évtizedben óriási mennyiségű szakirodalmat eredményezett(tek) a globális és helyi kontextusban megnyilvánuló általános és egyedi jelenségekről. A kutatás általános problémáira és ideológiájára összpontosító néhány alapvető mű mellett más szakágak (városi régészet, közösségi régészet) egyéni

1 Régész, doktorandusz a Pécsi Tudományegyetemen, Magyarország.

életrajzai és története is megjelentek az elmúlt évtizedben, ezáltal létrejött a „régészet története” új kifejezés, amely magát az egyetemes vagy globális régészet fogalmát kérdőjelezi meg, valamint a helyi vonatkozású történeti régészet keretei között létrejött gyors változásokra és a szakág szubjektivitására teszi a hangsúlyt.

CSERNI Béla, az erdélyi városi régészet megalapítója halálának 100. évfordulójára méltán emlékezik meg a szakma (1. kép). Életét és örökségét a közelmúltban foglalta össze egy monográfia (SZABÓ 2016), és helyezte a közép-kelet-európai régészet történetének szélesebb kontextusába.² Habár roppant hagyatéka egy sokkal részletesebb és alaposabb elemzést igényelne, a fent említett hozzájárulások megalapozták azt az átfogó kutatást, amely majd elhelyezi a romániai régészet történetét a kontinentális régészet történetének(einek) tágabb kontextusába.³ Ezt az ambiciózus célt nem lehet elérni a helyi régészeti munkálatok történeteinek átfogó jellegű tanulmányai anélkül. Jelen cikk célja nem az említett hiányosság pótlása, hanem az, hogy bemutassa a gyulafehérvári régészet történeteinek néhány főbb időszakát és változásait CSERNI halálától napjainkig.

Sic transit gloria mundi: új utak keresésében (1918–1938)

■ CSERNI 1916. áprilisi halálát követően a múzeum és a Történelmi, régészeti és természettudományi társulat kevesebb mint egy évig működött. Az új igazgatót, LÉSTYÁN Józsefet 1917. január 14-én választották az alapító utódjaként. Bár személyesen ismerte CSERNI-t, valamint a társulat és a gyulafehérvári kulturális élet aktív tagja volt, az Osztrák–Magyar Monarchia súlyos gazdasági körülményei, illetve a „nagy háború” eseményei nem tették lehetővé számára, hogy CSERNI munkáját folytathassa. 1918 novemberében a múzeum leleteinek többségét Budapestre szállították. Az 1920-as trianoni békeszerződést követően az új román hatóságok – Coriolan PETRAN vezetésével – hosszadalmas tárgyalásokat folytattak az anyag hazaszállításának felételeiről (MOGA&MÁRZA 1993, 440; lásd még OPRIS 1981). Ennek köszönhetően 1922. szeptember 12-én az anyag egy része visszatért Gyulafehérvárra.⁴

2 „Adalbert Cserni and his contemporaries. The beginnings of urban archaeology in Alba Iulia and beyond” Nemzetközi Konferencia, Gyulafehérvár, 2016. április 15–19. A konferencia kiadványa remélhetőleg jövőre jelenik meg; SZABÓ et al. 2017.

3 Habár számos új munka jelent meg a régészet elméletének történetéről és a tudományág különböző területeiről, egyikük sem közölte részletbemenően a forrásokat és nem helyezte el a régió régészetét a tudományág európai történetének kontextusába. Hasonlóképpen, a román kutatók általában elhanyagolják magyar és német forrásokat valamint személyiségeket (lásd ANGHELINU 2014; BORȘ 2014).

4 Ennek ellenére, a mai napig is több tárgy maradt a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum kezelésében, valamint az aradi múzeumban, ahol a régészeti anyagot ideiglenesen tárolták (lásd még SZABÓ, BOUNEGRU&SAVA 2014).

conflicts within the research. It is particularly popular in humanities, where theoretical approaches and methodologies show much more rhapsodic dynamics, influenced by politics, philosophical currents, and the rapidly increasing new sources and interpretations. The history(ies) of archaeology already became a sub-discipline, with a tremendous literature produced in the last few decades on both general and more particular patterns of global and local contexts. Besides some influential works focusing on the general patterns and ideologies of the research, individual biographies and histories of other sub-disciplines (urban archaeology, public archaeology) have emerged in the last decade, creating the new term of *histories of archaeology*, contesting and questioning the very notion of world or global archaeology, and emphasising the rapid changes and subjectivity of historical archaeology in local contexts.

Celebrating the 100th anniversary of Béla CSERNI's death, founder of urban archaeology in Transylvania, represents a legitimate act within this disciplinary tradition (Photo 1). His life and heritage were recently synthesised in a monograph (SZABÓ 2016) and contextualized within the broader history of archaeology in Central-East Europe². Although the immense heritage of his work needs a much more detailed and careful analysis, the above mentioned contributions represent an important foundation for a comprehensive research, which will contextualize the histories of archaeology in Romania within the continental history(ies) of archaeology³. This ambitious aim cannot be done without comprehensive studies on local histories of archaeology. This article does not aim to fill this gap, but will show some of the main periods and changes in the histories of archaeology of Alba Iulia from the death of CSERNI until now.

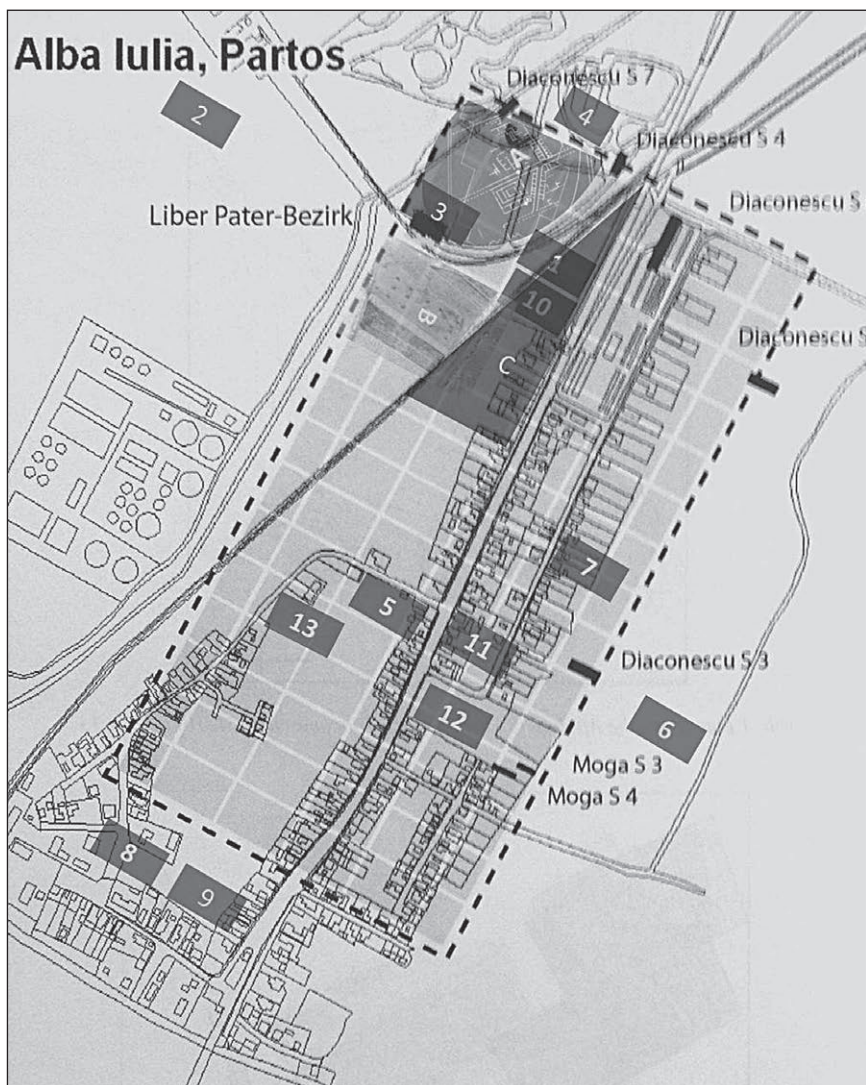
Sic transit gloria mundi: searching for new ways (1918-1938)

■ After the death of CSERNI in April 1916, the museum and the Association of History, Archaeology and Natural Sciences remained in function for less than a year. The new director, József LÉSTYÁN was elected on January 14, 1917, as successor of the founder. Although he knew CSERNI personally and was an active member of the Association and the cultural life of Alba Iulia, the severe economic conditions of the Austro-Hungarian Empire and the impact of the “Great War” did not allow him to continue CSERNI's work. In November 1918, a large part of the artefacts from the museum were transported to Budapest. After the Treaty of Trianon in 1920, long negotiations were carried by the new Romanian authorities – lead by Coriolan PETRAN – on the conditions of repatriation (MOGA&MÁRZA 1993, 440; see also OPRIS 1981). As a result, a part of the material was transported back to Alba Iulia on September 12, 1922.⁴ For more than 20 years, between 1918 and 1938, the archaeological heritage of Alba Iulia – with highly important Neolithic, Roman, and medieval sites – was out of the control of local and national authorities. The newly formed Commission of National Monuments lead by Constantin DAICOVICIU and Alexandru LAPEDATU (DRĂGHITĂ 2003, 483) tried to continue the work of CSERNI and his museum, together with the radically

2 The International Conference *Adalbert CSERNI and His Contemporaries. The Beginnings of Urban Archaeology in Alba Iulia and Beyond*, Alba Iulia, April 15-19, 2016. The proceedings of the conference will be published next year (SZABÓ et al. 2017).

3 Although there are several new works on the history of archaeological thought and various parts of the discipline, none of them present the sources in details or contextualise the archaeology of the region within the European histories of the discipline. Similarly, the Hungarian and German sources and personalities are usually neglected by Romanian researchers (See ANGHELINU 2014; BORȘ 2014).

4 Several other objects are still in the National Museum of Hungary in Budapest or in the Museum of Arad, where the material was stationed temporarily (See also SZABÓ, BOUNEGRU&SAVA 2014).

■ **Figure 1.** Topography of the Roman city of Colonia Aurelia Apulensis (modified after SZABÓ 2016, 139, fig. 113)

■ **1. ábra:** Colonia Aurelia Apulensis római város tereprajza (módosítva SZABÓ 2016, 139, fig. 113 után)

changed local intellectual milieu of Alba Iulia, led by some members of the local Astra Association (MOGA 1994) and enthusiastic teachers of the Mihai Viteazul High School, represented especially by Virgil CUCUIU and Enea ZEFLEANU (BERCIU 1973; ANDRONESCU, MUNTEAN&DANCILA 1999). As the annual reports and the publications of Constantin DAICOVICIU from this period show, the archaeological heritage of Alba Iulia was in continuous danger and threat by the rapidly increasing population and urbanisation in the Partoș area (CHRISTESCU 1933; DAICOVICIU 1941; see also ANGHEL 1994). While in the period of CSERNI, the museum and the archaeological association represented a local authority and a successful model for negotiation with local people to save the archaeological heritage, after 1920 the inexistence of a museum as a centralised institute had a catastrophic impact on the Roman and late medieval sites (See also RADU 1967, 657; WOLLMANN 2004, 12).⁵ Although the Association of CSERNI had meetings until 1929 (SZABÓ 2016, 173), the new intellectual elite of the city – divided by various institutions and ideological or political beliefs – was not able to exercise control on the archaeological heritage of the city. All the great discoveries attested in this period – the votive deposit of *Deus Aeternus* in the area of Lăbuț (Figure 1, no. 6) or the so called Oancea

Több mint húsz éven keresztül, 1918 és 1938 között, Gyulafehérvár régészeti öröksége – többek között rendkívül fontos neolitikus, római és középkori helyszínek – ellenőrizhetetlenné vált a helyi és nemzeti hatóságok számára. A Constantin DAICOVICIU, valamint Alexandru LAPEDATU által vezetett, újonnan alakult Nemzeti Műemlékek Bizottsága (DRĂGHÎȚĂ 2003, 483.) igyekezett folytatni CSERNI munkásságát és a múzeum működtetését, annak a gyökeresen megváltozott helyi értelmiségi rétegnek a közegében, amelyet a helyi Astra Egyesület néhány tagja (MOGA 1994) és a Mihai Viteazul Gimnázium lelkes tanárai vezettek, különösen Virgil CUCUIU és Enea ZEFLEANU (BERCIU 1973; ANDRONESCU, MUNTEAN&DANCILA 1999). Amint Constantin DAICOVICIU ebben az időszakban készített éves jelentései és kiadványai mutatják, Gyulafehérvár régészeti öröksége folyamatos veszélyben volt, kivált a mai Partoș negyed területén jelentkező gyors népességi növekedés és városfejlődés miatt (CHRISTESCU 1933; DAICOVICIU 1941; lásd még ANGHEL 1994).

Míg CSERNI idejében a múzeum és a régészeti egyesület a helyi hatóságok fennhatósága alatt állt, amely sikeresen tárgyalta a helyi közösséggel a régészeti örökség megmentésének érdekében, 1920 után a múzeum mint központosított intézmény megszűnése katasztrofális következményekkel járt a római és késő középkori régészeti helyszínekre nézve (lásd még RADU 1967, 657.; WOLLMANN 2004, 12.).⁵ Bár CSERNI egyesülete még 1929-ig gyűlésezett (SZABÓ 2016, 173.), a város új szellemi elitje – amelyet megosztottak a különböző intézmények és ideológiai vagy politikai meggyőződések – képtelennek bizonyult a város régészeti örökségének ellenőrzésére. Az időszak minden jelentős leletét – a *Deus Aeternus* fogdalmi leletét a Lăbuț területén (1. ábra. 6. sz.) vagy az ún. Oancea *mithraeum* (2. ábra) – a helyi lakosság fedezte fel, véletlenszerűen, és egyben megsemmisítette vagy kifosztotta a helyszíneket (SZABÓ 2014; SZABÓ 2015, 143, 146–148.; lásd még WOLLMANN 2004, 10, 32. lánj.). Virgil CUCUIU, a város történetét röviden összefoglaló írásában, a helyi lakosság felelőtlensége miatt panaszkodik, aki nem tartja tiszteletben CSERNI hagyatékát és Gyulafehérvár gazdag római történelmi múltját (CUCUIU 1928).

Rendkívüli gondosságának köszönhetően, a régészeti anyag egy részét sikerült átmenteni egy újonnan megalakult iskolai múzeumba, amelyet a Mihai Viteazul Gimnáziumba rendeztek be (BERCIU 1973; ANDRONESCU, MUNTEAN&DANCILA 1999) (2. kép). Az 1918–1939 közötti időszakban Gyulafehérváron nem végeztek rendszeres ásatásokat, annak ellenére, hogy ekkor számos monumentális építkezés folyt a városban, amely több régészeti lelőhelyet bolygatott meg. Ezek közül kiemelendő a Koronázási Katedrális építése 1921–1922 között, amelyet a Vauban-típusú erődítmény területére terveztek és ezáltal elpusztították az erődítmény nyugati falszakaszainak egy

⁵ Since 1925, the museum has been crowded into the right wing of the Orthodox Cathedral's cloister.

⁵ 1925-től a múzeumot az ortodox katedrális kerengőjének nyugati részébe zsúfolták be.

részét (és valószínűleg a római rétegek egy részét is – 3. kép).⁶

Fontos megemlíteni azonban, hogy CSERNI tevékenységét és örökségét mindig tiszteletteljesen őrizték, annak ellenére, hogy a városban – amely 1922 után „a nemzeti összefogás városa” lett – kialakult új politikai és ideológiai környezet kevésbé értékelte, majd később teljesen figyelmen kívül hagyta a magyar múltat. A középkori helyszínek és a Magyar Királyság, majd később az Erdélyi Fejedelemség gazdag régészeti örökségének tanulmányozását PÓSTA Béla kezdeményezte a Szent Mihály-székesegyháznál vezetett jelentős ásataival (BIRO–HENDRE 2013), valamint CSERNI Béla, a kora középkori temetők részleges feltárásával (NAGY 1913). A két világháború közötti időszakban azonban megszakadt a gyulafehérvári középkori régészeti kutatás, és a néhány új kiadvány tartalma elsősorban a magyar művészettörténetek által feltett kérdésekben merült ki (KABDEBÓ 1911; BITAY 1936; ICZKOVITS 1939).

1938-ban új fejezete nyílt a gyulafehérvári régészeti örökség védelmének, amikor Nicolae IORGA, a Román Királyság legjelentősebb történetírója felismerte a városban elkövetett pusztítások súlyosságát, valamint egy helyi múzeum létrehozásának égető szükségét. Ezért elrendelte, hogy Ion BERCIU, egy szőrényvári francia és latin tanár, alapítson egy régészeti múzeumot Gyulafehérváron. Az új intézmény 1938. június 23-án alakult meg, amely az ún. Berciu-korszak kezdetét jelzi a gyulafehérvári városi régészeti történetében (WOLLMANN 2004, 3–4.).

⁶ A nyugati fal több szakaszát dinamittal robbantották fel.

■ **Photo 2.** Virgil CUCUIU, founder of an archaeological museum in the Mihai Viteazul High School (after ANDRONESCU, MUNTEAN&DANCILA 1999)

■ **2. kép:** Virgil CUCUIU, a Mihai Viteazul Gimnáziumban létesített régészeti múzeum alapítója (ANDRONESCU, MUNTEAN&DANCILA 1999 után)

■ **Figure 2.** Topography of the Roman city Municipium Septimium Apulense (SZABÓ 2016, 146, fig. 117)

■ **2. ábra:** Municipium Septimium Apulense római város tereprajza (SZABÓ 2016, 146., fig. 117.)

mithraeum (Figure 2) – were attested accidentally by local people, destroying and looting the sites (SZABÓ 2014; SZABÓ 2015, 143, 146–148; see also WOLLMANN 2004, 10, footnote no. 32). In his short booklet on the history of the city, Virgil CUCUIU complains of the irresponsibility of the local people, who do not respect the heritage of CSERNI and the rich Roman history of Alba Iulia (CUCUIU 1928). Due to his exceptional diligence, a part of the archaeological material was saved in a newly formed school museum in the Mihai Viteazul High School (BERCIU 1973; ANDRONESCU, MUNTEAN&DANCILA 1999) (Photo 2). In the period between 1918 and 1939 there were no systematic excavations in Alba Iulia, even if the city had numerous monumental construction projects in this period, which highly affected several archaeological sites. Most notably, the building of the Cathedral of Coronation within the fortress between 1921 and 1922, which destroyed a part of the western wall of the Vauban fortress (and probably a part of the Roman layers too – Photo 3).⁶ It is important to mention though, that the activity and heritage of CSERNI was preserved with great respect, despite the new political and ideological environment established in the city, which became after 1922 the “city of national union,” where the Hungarian past was less appreciated and later ignored. The study of the mediaeval sites and of the rich archaeological heritage of the Hungarian Kingdom, later the Transylvanian Principality, was begun with the important excavations of Béla PÓSTA in the Saint Michael’s Cathedral (BIRO–HENDRE 2013) and with the early mediaeval cemeteries partially revealed by Béla CSERNI (NAGY 1913). In the interwar period however, the archaeological research of mediaeval Alba Iulia stopped and the few publications were focusing especially on art historian issues by Hungarian scholars (KABDEBÓ 1911; BITAY 1936; ICZKOVITS 1939).

A new chapter in the protection of Alba Iulia’s archaeological heritage began in 1938, when Nicolae IORGA, the foremost historian of the Romanian Kingdom recognised the severe destructions in the city and the urgent necessity of a local museum. He ordered Ion BERCIU, a French and Latin teacher from Turnu-Severin, to establish the archaeological museum

⁶ The western wall was blown up in several sections with dynamite.

■ **Photo 3.** Explosion of a section from the Vauban-type fortress during the construction of the Cathedral of Coronation in Alba Iulia in 1922 © alba24.ro

■ **3. kép:** A Vauban-rendszerű erődítmény egyik falszakaszának felrobbantása 1922-ben, a gyulafehérvári Koronázási Katedrális építése céljából © alba24.ro

of Alba Iulia. The new institution was founded on June 23, 1938, which marks the beginning of the so-called *BERCIU era* in the history of urban archaeology in Alba Iulia (WOLLMANN 2004, 3-4).

The BERCIU era in Alba Iulia: consolidation and reconciliation

■ The long period of almost half a century (1939-1989) marked by the generation of Ion BERCIU and his disciples (WOLLMANN 2004, 47; see also ALDEA&MOGA 1986) (Photo 4) is impossible to summarise in this short review. Until recently, only the synthesis of WOLLMANN (2004) tried to contextualize the work and heritage of Ion BERCIU and his generation. The National Museum of the Union has a large amount of archival material about his life and the activity of the museum from this period, which would need a systematic analysis to understand the dynamics of urban archaeology and museology of this period, both in the Romanian and in a European context⁷. The period marked by BERCIU's activity and directorship of the local museum had 3 main consequences: the begin-

■ **Photo 4.** Ion BERCIU, considered as the second founder of the museum, with his disciples (after WOLLMANN 2004, 47)

■ **4. kép:** A múzeum második alapítójaként számon tartott Ion BERCIU, tanítványaival együtt (WOLLMANN 2004, 47. után)

A gyulafehérvári Berciu-korszak: megszilárdítás és kibékülés

■ A Ion BERCIU-nak és tanítványainak (4. kép) generációja által meghatározott hosszú, közel fél évszázadig tartó (1939–1989) időszakot (WOLLMANN 2004, 47.; lásd még ALDEA&MOGA 1986) lehetetlen összefoglalni ebben a rövid áttekintésben. A legutóbbi időkig egyedül WOLLMANN áttekintő munkája (2004) próbálta kontextusba helyezni Ion BERCIU és generációja munkáját és a hagyatékát. A Nemzeti Egyesülés Múzeuma nagy mennyiségű levéltári anyagot őriz életéről és ebből az időszakból származó múzeumi tevékenységéről, ami módszeres elemzést igényelne ahhoz, hogy megérthessük a korszak városi régészetének és muzeológiájának dinamikáját mind romániai, mind európai kontextusban.⁷

BERCIU tevékenysége és a helyi múzeumban betöltött igazgatói munkásságának időszaka három fontos következménnyel járt: elindultak a városban és Fehér megyében (Corabia, Lumea Nouă, Magyarigen) a rendszeres régészeti ásatások, a múzeumnak sikerült, két nagyon nehéz politikai válság (1944–1945 és 1949–1956) ellenére, a városi régészet egyik vezető intézetévé válnia, valamint egy újonnan alapított múzeumi folyóirat révén (*Acta Musei Apulensis – Apulum*) létrehozott egy nemzetközi szakmai hálózatot (MOGA 2013). Ez az időszak nemcsak az új múzeum létesítését határozta meg, amely akkor került a jelenlegi épületbe (az egykori Babilon-ház), hanem a városkép gyökeres átalakulását is (ANGHEL 1994).

Az említett évtizedek során, a kommunista rendszer teljesen megváltoztatta a város természetes fejlődését, átszervezte a városi terjeszkedés irányait, különösen a Vauban-típusú erődítmény környékén. A monumentális építési projektek súlyosan érintették az Egyesülés Park (Parcul Unirii), a Koronázási út (Încoronării, ma 1 Decembrie 1918), a Crișan és Cetății utcák kora középkori és római rétegeit. Több ebben az időszakban emelt nagyméretű épület, mint például egy kétszintes szálloda vagy a Kultúrpalota, olyan fontos római helyszíneket pusztított el, mint pl. a *Municipium Septimium Apulense* (SZABÓ 2014, 66.). Hasonlóképpen, a Titulescu sugárút és Moșilor út területén folyó nagyszabású építkezések megzavarták a *canabae* területét, valamint több kora középkori réteget.

Az Apulum Porcelángyár építése és a Portus északnyugati területén a csatorna-rendszerek kiépítése szintén katasztrofális következményekkel járt a római város régészeti lelőhelyei számára, amely megsemmisítette az *Asclepeion* – Közép-Kelet-Európa egyik legnagyobbika – utolsó esetleges maradványait, és érintette a városfal nyugati szakaszán kívüli (*extramuros*) területet is, ahol már az 1840-es évektől kezdődően tartottak számon római leleteket.

Gyulafehérvár középkori történelmét majdnem teljesen elhanyagolták. Kurt HOREDŤ, BALOGH Jolán, ENTZ Géza vagy Virgil

⁷ Az eddig kiadott kis mennyiségű levelezését illetően lásd még OTA 2013.

VĂTĂȘIANU egyes alapvető fontosságú művében ugyan alaposan dokumentálta a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség tárgyi hagyatékát, viszont ez nem tudta ösztönözni a gyulafehérvári középkori régészet gyakorlatát ebben az időszakban (ENTZ 1958; HOREDT 1958, 49–69.).

A legtöbb 1970-es években végzett mentőásatást és leletet, sajnos hiányosan dokumentálták, a múzeum nagyra értékelt munkatársainak (Alexandru POPA, Cloșca BĂLUȚĂ, Vasile MOGA) figyelme pedig szinte kizárólag a római epigráfiai anyagra összpontosult.⁸ Bár ezáltal az apulumi múzeum a közép-kelet-európai térség egyik leggazdagabb epigráfiai gyűjteményét őrizte, amelyet számos román, sőt nemzetközi cikk, konferencia és monográfia mutatott be,⁹ a többi a régészeti anyag és a helyszínek bemutatása/megőrzése, szinte teljesen figyelmen kívül maradt.

Jó példázák ezt a magatartást Dumitru PROTASE cikkei az apulumi temetőkről, amelyek szinte teljesen ismeretlenek a nemzetközi kutatás szemében (PROTASE 1974; lásd még OTA 2009; BOUNEGRU 2014; BOLOG 2016). Fontos ásatásokat végzett Alexandru POPA és Ion BERCIU a *Praetorium Consularis* helyszínén, ami később hozzájárult az akkoriban még nagy fürdőként ismert helyszín azonosításához. Habár az 1940-es és 1950-es években Ion BERCIU és kollégái a *Colonia Aurelia Apulensis* (ma Portus) területén is folytatták CSERNI munkáját (BOLINDEȚ 1993; BOGDAN-CĂTĂNICIU 2000; lásd még SZABÓ 2016, 123–140.), később a kommunista rendszer új politikája az ásatások tematikáját is saját ellenőrzése alá vonta, ezért a hangsúly az „imperialista” római korról a kevésbé problémás őskori és dák történelem felé irányult (MATEI-POPESCU 2007; POPA 2016).

A múzeum szerkezete és belső terének kialakítása az 1970-es évektől kezdve tükrözte az új politikát, ahol a dák történelem és régészet hangsúlyozása mellett számos más időszak, különösen a római kort követő korszak (IV–XI. század), valamint a város magyar és Habsburg múltja teljesen háttérbe szorult. Az időszakos kiállítások tematikáját a politikai ideológiával átitott 1968-as és 1975-ös évek monumentális ünnepei (az 1918-as egyesülés 50. évfordulója, valamint Gyulafehérvár „két évezredes fennállásának az ünneplése”) határozták meg. Az említett időszakok tárgyi hagyatékának nagy része mai napig kiadatlan, vagy nem szerepel a múzeum kiállított tárgyai között.

1966-tól, amikor sikerült azonosítani a kora középkori település nyomait (ANGHEL 1968), új életre kapott a római kor utáni időszak régészete Gyulafehérváron. Jelentős tanulmányok jelentek meg, amelyek a

ning of systematic excavations in the city and in Alba County (Corabia, Lumea Nouă, Ighiu), establishing the museum as a leading institute of urban archaeology, despite the two highly difficult political crises (1944–1945 and 1949–1956), and establishing an international academic network through the newly founded journal of the museum: *Acta Musei Apulensis – Apulum* (MOGA 2013). This period marks not only the establishment of the new museum in the current building (once the Babylon Hall) but also a radical transformation of the cityscape (ANGHEL 1994). During these decades, the Communist regime changed completely the natural development of the city, organising new directions of urban diffusion, especially in the surroundings of the Vauban fortress. Monumental construction projects severely affected the early mediaeval and Roman layers in the Unirii Park, the Încoronării Boulevard (today 1 Decembrie 1918), Crișan and Cetății Streets. Several of the large buildings of this period, such as a two star hotel or the Palace of Culture, destroyed important Roman sites of the *Municipium Septimium Apulense* (SZABÓ 2014, 66). Similarly, in the area of the Titulescu Bd and Moșilor Rd, large scale constructions affected the domestic area of the *canabae* and several early mediaeval layers. The building of the Apulum Porcelain Factory and the canalisations in the north-western area of the Partoș had also catastrophic consequences on the archaeological sites of the Roman city, destroying the last possible evidences of the *Asclepeion* – which was one of the biggest of Central-East Europe – and also the *extramuros* area west to the city wall, where several Roman finds were reported already in the 1840s.

The mediaeval history of Alba Iulia was almost totally neglected. In some of the seminal works of Kurt HOREDT, Jolán BALOGH, Géza ENTZ, or Virgil VĂTĂȘIANU, the material evidence of the Hungarian Kingdom and Transylvanian Principality was well documented, but could not stimulate the practice of mediaeval archaeology in Alba Iulia in this period (ENTZ 1958; HOREDT 1958, 49–69).

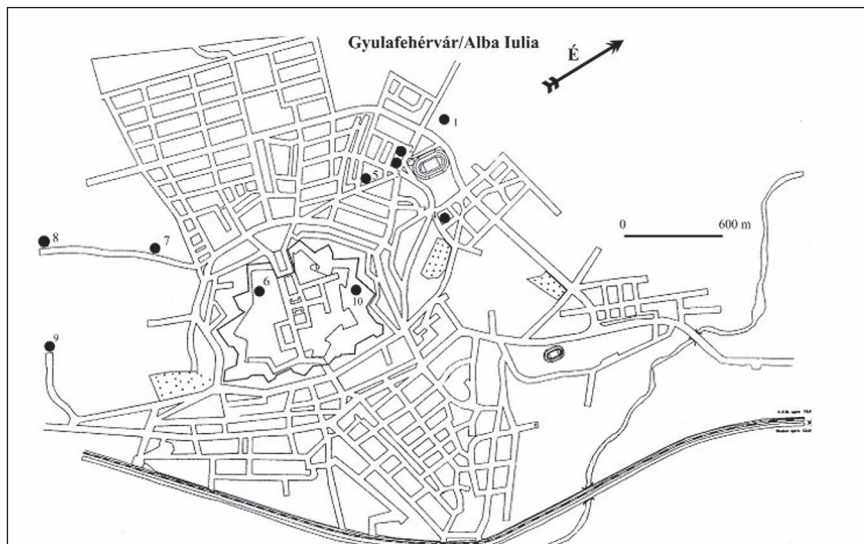
Most of the finds and rescue excavations from the 1970s were, unfortunately, badly documented, the focus of the museum’s highly appreciated staff (Alexandru POPA, Cloșca BĂLUȚĂ, Vasile MOGA) were almost exclusively on the Roman epigraphic material.⁸ While the museum of Apulum became one of the richest epigraphic collections in Central-East Europe, presented in several Romanian and even international articles, conferences, and monographs,⁹ the rest of the archaeological material and the presentation/preservation of the sites were almost totally neglected. The articles of Dumitru PROTASE on the cemeteries of Apulum, almost unknown by international research, constitute a good example for this attitude (PROTASE 1974; see also OTA 2009; BOUNEGRU 2014; BOLOG 2016). Important excavations were carried on the site of the *Praetorium Consularis* by Alexandru POPA and Ion BERCIU, which contributed later to the identification of the site, known in that time still, as the great baths. Although Ion BERCIU and his colleagues continued in the 1940s and 1950s the work of CSERNI in the territory of the *Colonia Aurelia Apulensis* (today Partoș) as well (BOLINDEȚ 1993; BOGDAN-CĂTĂNICIU 2000; see also SZABÓ 2016, 123–140), later the new policy of the Communist regime also influenced the special focus of the excavations, changing them from the “imperialist” Roman period to the less problematic prehistoric and Dacian history (MATEI-POPESCU 2007; POPA 2016). The interior design and structure of the museum has reflected this new policy from the 1970s onwards, where Dacian history

⁸ Vasile MOGA, Alexandru POPA és Ion BERCIU írt néhány cikket a város figuratív emlékeiről is (szobrok, antefixek, mozaikok). Később Cloșca BĂLUȚĂ kiadta a város feliratos mécseseiről szóló tanulmányát.

⁹ Fontos megjegyezni, hogy Ion BERCIU és később Cloșca BĂLUȚĂ gazdag levelezéseinek köszönhetően a múzeum több tagjának volt alkalma bemutatni kutatási eredményeit világméretű folyóiratokban vagy konferenciákon, mint például a *Latomus* vagy Maarten VERMASEREN *EPRO* sorozata.

⁸ Few articles were written on the figurative monuments (statues, antefixes, mosaics) of the city by Vasile MOGA, Alexandru POPA, and Ion BERCIU. Later, Cloșca BĂLUȚĂ published the inscribed lamps of the city.

⁹ It is important to note that due to the rich correspondence of Ion BERCIU and later, Cloșca BĂLUȚĂ, several members of the museum had the chance to present their results in world leading journals and conferences such as the *Latomus* or the *EPRO* series of Maarten VERMASEREN.

■ **Figure 3.** Early mediaeval cemeteries (9-11th centuries) discovered in the territory of the modern city of Alba Iulia (after GÁLL 2013, 115, fig. 15)

■ **3. ábra:** Gyulafehérvár modern városrészén felfedezett korai középkori temetők (IX–XI. század) (GÁLL 2013, 115, fig. 15 után)

and archaeology are highly emphasised and numerous periods, especially the post-Roman era (4-11th centuries) and the Hungarian and Habsburg history of the city are totally neglected. The temporary exhibition was marked by the political ideology of 1968 and 1975, two years with monumental celebrations (50 years after the union of 1918 and the “bimillennial anniversary” of Alba Iulia). A large part of the material evidence of these periods is still unpublished or not presented in the museum.

From 1966, when traces of an early medieval settlement were identified (ANGHEL 1968), the post-Roman archaeology in Alba Iulia had a new beginning. Important studies were published focusing on the evolution of the fortifications and the interior buildings of the Vauban fortress (KOVÁCS 1984; ANGHEL 1985)¹⁰. It is also important to mention the works of Lajos BÁGYUJ and Radu HEITEL in the Saint Michael’s Cathedral, from 1967 onwards (BÁGYUJ 1978; see also MARCU-ISTRATE 2009, 31, footnote no. 93). One of the most important discoveries from this period occurred in 1979, at the Vânătorilor Street (known also as Stația de Salvare), in the north-western part of the modern city, where 186 tombs from the 8-11th centuries were discovered (BLĂJAN, STOICOVICI&BOTEZATU 1993; BLĂJAN&BOTEZATU 2000; see also VIZAUER 2008, 175-176; GÁL 2014) (Figure 3)¹¹. The fate and interpretation of this particularly important material in the Romanian and Hungarian historiography show the major ideological changes and evolution in Central-European archaeological thought¹².

Urban archaeology after 1989: transition and new tendencies

■ The end of the 1980s is marked by two important archaeological excavations: one carried out in the Vauban fortress, where numerous parts of the Roman and mediaeval fortifications were identified (MOGA 1997; 1998) and the discovery of the *Liber Pater* shrine in the *Colonia Aurelia Apulensis* (DIACONESCU, HAYNES&SCHÄFER 1997) (Photo 5). Both sites will represent a ma-

10 For a synthesis on the research history of the fortress see RUSU 1994; MARCU-ISTRATE 2009, 29-34.

11 For a most complete repertory of early medieval cemeteries from Alba Iulia see GÁLL 2013, 114-206. For the early mediaeval settlements and houses see BĂCUEȚ-CRIȘAN 2014.

12 Notions, such as the controversial “Dridu culture” or anachronisms, such as “feudal age” used as synonym for the Hungarian Kingdom still appear in many of the publications.

Vauban-típusú erődítmény területén fekvő erődítmények és belső épületek fejlődésére összpontosítottak (KOVÁCS 1984; ANGHEL 1985).¹⁰ Fontos megemlíteni itt BÁGYUJ Lajos és Radu HEITEL 1967-től folyó munkálatait a Szent Mihály-székesegyháznál (BÁGYUJ 1978; lásd még MARCU-ISTRATE 2009, 31, 93. láb.). Az időszak egyik legfontosabb felfedezése 1979-ben történt a Vânătorilor utcában (más néven Stația de Salvare), a modern város északnyugati részében, ahol 186 VIII–XI. századi sírt fedeztek fel (BLĂJAN, STOICOVICI&BOTEZATU 1993; BLĂJAN&BOTEZATU 2000; lásd még VIZAUER 2008, 175–176.; GÁL 2014) (3. ábra).¹¹ A román és magyar történetírás számára oly fontos régészeti anyag sorsa és értelmezése jól példázza a közép-európai régészeti gondolkodás főbb ideológiai változásait és fejlődését.¹²

A városi régészet 1989 után: átmenet és új irányzatok

■ Az 1980-as évek végét két fontos régészeti ásatás határozta meg: az egyik a Vauban-típusú erődítmény kutatása, amely során a római és a középkori erődítmények számos szakaszát sikerült azonosítani (MOGA 1997; 1998), valamint a *Liber Pater* szentélyének felfedezése a *Colonia Aurelia Apulensis* területén (DIACONESCU, HAYNES&SCHÄFER 1997) (5. kép). A két helyszín a későbbi kutatások legjelentősebb fókuszpontjává vált, valamint a következő három évtized során Románia legnagyobb városi régészeti helyszínévé.

A kommunizmus 1989-es bukása bizonytalan következményekkel járt a gyulafehérvári, és általában a romániai városi régészet számára. Míg 1990 óta számos nemzetközi projekt és együttműködés jött létre, amely nyári egyetemi programokat és rendszeres ásatásokat eredményezett (Apulum Hinterland Projekt, Apulum Liber Pater Projekt, Lumea Nouă Projekt) (HAYNES 2014; lásd még DIACONESCU et al. 2014; From Inhumation) – ezek közül sokat tekinthetünk alapvető jelentőségűnek a korszerű vallás és temetkezési gyakorlatok régészetének szempontjából –, a nemzeti örökség részeként megőrzött helyszínek helyezete a legutóbbi időig bizonytalan volt.¹³

A rugalmas és sok esetben bizonytalan jogszabályoknak köszönhetően, a régészeti helyszínek fosztogatása és pusztítása egyre nagyobb problémát jelentett Gyulafehérváron, ahol több helyi és országos műgyűjtő

10 Az erőd kutatástörténetének összefoglalását illetően lásd RUSU 1994; MARCU-ISTRATE 2009, 29–34.

11 Gyulafehérvár kora középkori temetőinek legteljesebb repertóriumát illetően lásd GÁLL 2013, 114–206. A kora középkori településeket és házakat illetően lásd BĂCUEȚ-CRIȘAN 2014.

12 Olyan fogalmak mint például a vitatott „Dridu régészeti kultúra” vagy anakronizmusok, mint a Magyar Királyság szinonimájaként használt „feudális kor” a mai napig jelennek meg számos kiadványban.

13 A régészeti örökségre vonatkozó romániai törvénykezés történetét illetően lásd BORȘ művét (2014).

hálózat alakult ki a 1990-es években (CIUTĂ 2013; 2014). Az 1990-es években gyulafehérvári városi régészet egyik legnagyobb problémája a Portus terület védtelen jellege volt, ahol az állami területek magánosítása után felgyorsult a városfejlesztési folyamat. Az elmúlt két évtizedben a város e területén elszaporodtak a házak, de még ennél is nagyobb építkezések, amelyek szinte teljesen elpusztították a dunai térség egyik legnagyobb római városát.

Hasonlóképpen, a Római Birodalom legjobban dokumentált *Praetorium Consularis*-ának maradványai – amelyet újra kutattak az 1990-es évek óta – veszélyben vannak, habár vonzó régészeti és turisztikai helyszínként működhetnek (RUSU-BOLINDEȚ et al. 2011; see also: SZABÓ 2016, 113–122.).

Az elmúlt évtizedben rohamos fejlődésnek indult a gyulafehérvári városi régészet, számos időszakos kiállítás (TIMOFAN&BOUNEGRU 2008; ANGHEL, BOUNEGRU&OTA 2011), nemzetközi együttműködés, nyári egyetem (RUSTOIU et al. 2014; DIACONESCU et al. 2014; LUNDBERG&GLIGOR 2015) és nemzetközi konferencia eredményével. A város új politikája, amely a régió fontos turisztikai látványosságává előléptetett Vauban-típusú erődítmény újjáélesztésére összpontosított, több várbeli (Principia; lásd még SZABÓ 2015, 130–134.) és környező (TIMOFAN 2010) ásást karolt fel és támogatott, bár nem mindig egyértelmű bírálat az országos és nemzetközi tudományos közvélemény részéről.

Egyesek ezek közül, mint például az Apor-palota ásatai 1992-ben (MOGA 1993; RUSU 1994, 340ff),¹⁴ a püspöki palota és a Szent Mihály-székesegyház ásatai 2000–2002-ben (MARCUS-ISTRATE 2009), valamint a gyulafehérvári legkorábbi IX–X. századi templom felfedezése (MARCUS-ISTRATE 2014) (6. kép), számos kronológiai problémát tisztáztak a település fejlődését és a gyulafehérvári várak komplex történetét illetően. Ez a két ásítás

14 A kutatási módszerek kettősségét és a központ (Koloszvár), valamint a periféria (Gyulafehérvár) közötti különbségeit illetően, lásd különösen RUSU 1994, 87. láb.

for focus of later research and will constitute the biggest urban archaeological sites of Romania in the next three decades. The fall of communism in 1989 had an ambiguous consequence on the development of urban archaeology in Alba Iulia and generally, in Romania. While international projects and collaborations were able to develop and create summer schools and systematic excavations since 1990 (Apulum Hinterland Project, Apulum Liber Pater Project, Lumea Nouă Project) (HAYNES 2014; see also: DIACONESCU et al. 2014; From Inhumation) – many of them considered as seminal importance in the development of modern archaeology of religion and burial practices – the preservation of the sites, as part of the national heritage was unsecured till recently¹³. Due to the flexible and, in many cases, unsecured legislation, the looting and destroying of archaeological sites became an increasing problem in Alba Iulia, several local and national networks of collectors were formed here in the 1990s (CIUTĂ 2013; 2014). One of the biggest problems of urban archaeology in Alba Iulia in the 1990s was the unprotected nature of the Partoș area, where urban development accelerated after the privatisation of public terrains. Domestic households, but even larger constructions were established in this area of the city in the last two decades, destroying almost completely one of the biggest Roman cities of the Danubian area. Similarly, the remains of the most well documented *Praetorium Consularis* of the Roman Empire – excavated again since the 1990s – are in imminent danger, although they could represent an attractive archaeological site for mass tourism (RUSU-BOLINDEȚ et al. 2011; see also: SZABÓ 2016, 113–122).

In the last decade, urban archaeology in Alba Iulia developed extremely fast, producing numerous temporary exhibitions (TIMOFAN&BOUNEGRU 2008; ANGHEL, BOUNEGRU&OTA 2011), international collaborations and summer schools (RUSTOIU et al. 2014; DIACONESCU et al. 2014; LUNDBERG&GLIGOR 2015), and international conferences as well. The new policy of the city focusing on the revitalisation of the Vauban fortress, as the major touristic attraction of the region, embraced and promoted several excavations within the fortress (Principia; see also SZABÓ 2015, 130–134) and its surroundings (TIMOFAN 2010), although with ambiguous reception from the national and international academic public. Some of them, such as the excavations from the Apor Palace in 1992 (MOGA 1993; RUSU 1994),¹⁴ the excavations from the Bishopric Palace and the Saint Michael's Cathedral from 2000–2002 (MARCUS-ISTRATE 2009), and the discovery of the earliest church of Alba Iulia from the 9–10th century

13 On the history of the Romanian legislation on archaeological heritage see the work of BORȘ (2014).

14 For the dichotomy and differences in research methodologies between centre (Cluj-Napoca) and periphery (Alba Iulia) see especially RUSU (1994, footnote no. 87).

■ **Photo 5.** Excavations in the Liber Pater shrine from Partoș, Colonia Aurelia Apulensis (HAYNES 2005, 45)
■ **5. kép:** A Partosi Liber Pater szentélyében végzett ásások, Colonia Aurelia Apulensis (HAYNES 2005, 45)

■ **Photo 6.** Excavations in front of Saint Michael's Cathedral from 2011, revealing the oldest Christian church in Transylvania © historia.ro
■ **6. kép:** 2011-es ásítás a Szent Mihály Székesegyház előtt, amely feltárta Erdély legrégebbi keresztény templomát © historia.ro

■ **Photo 7.** Inauguration of the new museum of the Principia and the Roman lapidary in 2014
© ziarulunirea.ro

■ **7. kép:** Az új Principia múzeum és római kőtár felavatása 2014-ben © ziarulunirea.ro

(MARCUISTRATE 2014) (Photo 6) clarified numerous chronological problems regarding the settlement's evolution and the complex history of Alba Iulia's fortifications. These two excavations were stimulating also the collaboration between numerous local institutions, in particularly the National Museum of the Union and the Roman Catholic Church, as the two main cultural institutions in the city, and created numerous academic bonds between Hungarian and Romanian institutions as well.

The re-enactment groups, the new museum of the Principia and its lapidary (Photo 7), although they represent a new wave in promoting the archaeological heritage of Alba Iulia, are focusing only on the Roman history of the city. While most of the archaeological sites and excavations are published or catalogued in digital and classical corpora (MOGA&CIUGUDEAN 1995)¹⁵, there is still no comprehensive digital map of the archaeological sites of Alba Iulia. Similarly, popularising works and museum guides on urban archaeology, epigraphy, and history are still missing¹⁶. A laudable tendency began with the new excavations in the Princely Palace, which hopefully will emphasise the rich and important heritage of the Hungarian and German past as well. A new journal, the *Patrimonium Apulense* is also dedicated to collect the reports of new excavations from the city, while the well-organised collaboration of the local press with the museum creates a possibility for popularising the archaeological heritage of the city.

In recent conditions, when the local and national authorities seem to be aware of the great touristic and economic impact of archaeological heritage on modern urban development, the future scope of urban archaeology in Alba Iulia and generally, in Transylvania, should focus on 3 major tasks: establishing a public digital corpus of all archaeological finds and sites of urban environments, presenting the archaeological heritage with modern techniques (apps, guides, public excavations, temporary exhibitions, digital 3D reconstructions),¹⁷ and creating a much more elaborate national legislation to stop the destruction and looting of the sites. As it was in the age of CSERNI, it is the same today: local institutions – especially regional museums – play a crucial role as motors in new tendencies of public and urban archaeology.

15 See also *Repertoriul Arheologic Național* digital version where 55 items for the territory of Alba Iulia are introduced up till now: <http://ran.cimec.ro/sel.asp>. Last accessed: 5.08.2016.

16 The few, recent publications (mostly albums or pocket books) were published by the city and county councils with the collaboration of the museum.

17 See also: <https://www.facebook.com/IloveApulum/> (accessed: 20.07.2016).

ugyanakkor számos, helyi intézmények közötti együttműködést indított el, különösen a város két legfontosabb kulturális intézménye, a Nemzeti Egyesülés Múzeuma és a római katolikus egyház közöttit, amely révén számos tudományos kapcsolat jött létre a magyar és a román intézmények között.

A történelmi újraköltés felkaroló csoportok, az új Principia múzeum és kőtár (7. kép), habár a gyulafehérvári régészeti örökség népszerűsítésének egy új hullámát képviselik, csak a város római történelmére összpontosítanak. Míg a legtöbb régészeti lelőhely és ásatás eredményeit közlésteszik vagy katalogizált digitális és hományos korpuzokba foglalják (MOGA&CIUGUDEAN 1995),¹⁵ még mindig nem létezik egy átfogó digitális térkép Gyulafehérvár régészeti helyszíneiről. Hasonlóképpen, még mindig hiányzanak a városi régészetet, epigráfiát és történelmet népszerűsítő munkák, múzeumi kézikönyvek.¹⁶ A fejedelmi palota új ásatásai dicséretes irányba haladnak, amelyek remélhetőleg a magyar és a német múlt rendkívül gazdag és fontos örökségét is hangsúlyozzák majd. Egy új folyóirat, a *Patrimonium Apulense* ugyancsak arra hivatott, hogy összegyűjtse a város új ásatásairól szóló jelentéseket, míg a helyi sajtó jól megszervezett együttműködése a múzeummal lehetőséget teremt a város régészeti örökségének népszerűsítésére.

Az jelenlegi körülmények között, amikor a helyi és országos hatóságok, úgy tűnik, tisztában vannak a régészeti örökségnek a modern városfejlesztésre gyakorolt hatalmas turisztikai és gazdasági hatásával, a gyulafehérvári, és általában véve az erdélyi városi régészetnek a következő három jövőbeni fő feladatkörre kellene összpontosítania: a városi környezetben található összes régészeti lelet és helyszín nyilvános digitális korpuzának létrehozása, a régészeti örökség bemutatása modern technikai eszközökkel (alkalmazások, útmutatók, nyilvános ásatások, időszaki kiállítások, digitális 3D rekonstrukciók)¹⁷, és egy sokkal kifinomultabb országos jogszabály kidolgozása, amely megfékezne a régészeti helyszínek pusztítását és fosztogatását. Hasonló a helyzet a CSERNI korában levővel: a helyi intézmények – különösen a regionális múzeumok – döntő szerepet játszanak a közösségi és városi régészet új irányzatainak előmozdításában.

15 Lásd még a *Repertoriul Arheologic Național* digitális verzióját, ahol a mai napig 55 adat lett felvezetve Gyulafehérvár területéről <http://ran.cimec.ro/sel.asp>. (letöltve: 2016.08.05)

16 Néhány újabb kiadvány (többnyire albumok vagy zsebkönyvek) a városi és a megyei tanács kiadásában és a múzeum közreműködésével jelent meg.

17 Lásd még <https://www.facebook.com/IloveApulum/> (letöltve 2016.07.20).

Bibliography/Bibliográfia

- *** From Inhumation to Cremation in Romanian Neolithic and Eneolithic. New Archaeological evidence, Burial Practices, and Osteological Approach. Project code: PN-II-RU-TE-2012-3-0461, Project Director: Conf. univ. dr. Mihai GLIGOR. "1 December 1918" University of Alba Iulia, The Faculty of History and Philology, Department of History, Archaeology and Museology. <http://diam.uab.ro/index.php?s=10&p=57> (accessed 20.07.2016).
- *** Principia. Castrul Roman Apulum. Website. <http://castrul-apulum.ro/> (accessed 20.07.2016).
- ALDEA, Ion & Vasile MOGA. 1986. In memoriam Ion Berciu. *Apulum* 23: 389-390.
- ANDRONESCU, Rodica, Ironim MUNTEAN & Gheorghe DANCILĂ. 1999. *Chipuri în oglindă*. Alba Iulia: Editura Bălgrad.
- ANGHEL, Dorin, George BOUNEGRU & Radu OTA. 2011. *Coroplastica, medalioane și tipari ceramice din colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia*. Alba Iulia: Altip.
- ANGHEL, Gheorghe. 1968. Noi descoperiri arheologice în legătura cu așezarea feudală timpurie de la Alba Iulia. *Apulum* 7: 469-482.
- ANGHEL, Gheorghe. 1985. Date noi în legătura cu vechea cetate medievală din Alba Iulia. *Apulum* 22: 113-122.
- ANGHEL, Gheorghe, 1994. Despre evoluția teritorială a orașului antic, medieval și modern Alba Iulia. *Apulum* 31: 283-302.
- ANGHELINU, Mircea. 2014. *Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie*. Târgoviște: Cetatea de Scaun.
- BÁGYUJ, Lajos. 1978. A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása. *Korunk* 12: 1034-1040.
- BĂCUEȚ-CRIȘAN, Dan. 2014. O locuință medievală timpurie descoperită în anul 1995 la Alba Iulia "Dealul Furcilor". Câteva considerații privind locuirile medievale timpurii de pe teritoriul orașului Alba Iulia. *Apulum* 51: 593-615.
- BLĂJAN, Mihai, Eugen STOICOVICI & Dan BOTEZATU. 1993. Monedele descoperite în cimitirul feudal timpuriu (sec. XI) de la Alba Iulia str. Vinătorilor (1979-1980). Studiu metalografic, numismatic și etnologic. *Apulum* 27-30: 273-292.
- BLĂJAN, Mihai & Dan BOTEZATU. 2000. Studiul antropologic și arheologic al mormintelor de incinerare prefeudale (secolul VIII) de la Alba Iulia Stația de Salvare. *Apulum* 37: 453-470.
- BERCIU, Ion. 1973. In memoriam Virgil Cucuiu. *Apulum* 11: 901-905.
- BIRO-HENDRE, Doina (ed.). 2013. *Bathyanemum: descoperirile arheologice din Catedrala Romano-Catolică din Alba Iulia (1907-1914) publicate în 1918 de Pósta Béla. Valorificarea unui inventar uitat*. București: Editura Bibliotecii Naționale a României.
- BITAY, Árpád. 1936. *Az Alba Iulia-i római katolikus székesegyház és környéke*. Gyulafehérvár: s.n.
- BOGDAN-CĂTĂNICIU, Ioana. 2000. Territoire civil et militaire a Apulum. In *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*, eds. Horea CIUGUDEAN & Vasile MOGA, 109-139. Alba Iulia: Muzeul Național al Unirii.
- BOLINDEȚ, Viorica. 1993. Urbanism și arheologie la Alba Iulia. In *Lucrările seminarului național Zone Istorice urbane, delimitare, gestiune, politici de revitalizare Alba Iulia (5-7 noiembrie 1992)*, eds. Eugenia MĂRGINEAN & Vasile MOGA, 14-18. Alba Iulia: Bibliotheca Musei Apulensis 15.
- BOLOG, Adrian. 2016. Necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor-Podei (campaniile 2008-2012). Rezumatul tezei de doctorat. Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.
- BORȘ, I. Corina. 2014. *Protejarea patrimoniului arheologic din România. Despre situri și monumente arheologice din perspectiva evoluției cadrului legislativ în contextul european*. Cluj-Napoca: Mega.
- BOUNEGRU, George. 2014. Roman cemeteries from Apulum. Demarcation and chronology. In *Scripta Classica. Radu Ardevan sexagenario dedicata*, eds. Ioan PISO, Viorica RUSU-BOLINDEȚ, Rada VARGA, Silvia MUSTAȚĂ & Ligia RUSCU: 79-89. Cluj-Napoca: Mega.
- CHRISTESCU, Vasile. 1933. Nouveaux monuments d'Apulum. *Dacia – revue d'archéologie et d'histoire ancienne* 33: 620-625.
- CIUTĂ, Marius. 2013. Recovering the past. The case of Hercules Apulensis. *Acta Terrae Septemcastrensis* 12: 65-74.
- CIUTĂ, Marius. 2014. Istoria pierdută – istoria recuperată. Cazul Hercules 2013. *Apulum* 51: 471-490.
- CUCUIU, Virgil. 1928. *Alba Iulia. Monografie*. Alba Iulia: Tipografia Sabin Solomon.
- DAICOVICIU, Constantin. 1941. Neue mitteilungen aus Dakien. In: *Dacia – revue d'archéologie et d'histoire ancienne*: 299-336.
- DIACONESCU, Alexandru, Ian HAYNES & Alfred SCHÄFER. 1997. Das Liber-Pater-Heiligtum von Apulum (Dakien). In *Römische Reichsreligion und Provinzialreligion*, eds. Hubert CANKIK & Jörg RÜPKE, 195-218. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag.
- DIACONESCU, Alexandru, Doru BOGDAN, Beatrice CIUTĂ, Mihai GLIGOR, Ștefan LIPOT, Alpár DOBOS, Silvia MUSTAȚĂ, Koppány Bulcsú ÖTVÖS, Szilamér Péter PÁNCZÉL, Lóránt VASS, Manuel FIEDLER, Helen-Marie GRUNEWALD & Konstanze HÖPKEN. 2014. Alba Iulia, jud. Alba (Apulum). Punct: cartierul Partoș. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*: 100-101.
- DRĂGHITĂ, Zevedei Ioan. 2003. Documente privind începutul anuarului Apulum. *Apulum* 40: 483-493.
- ENTZ, Géza. 1958. *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- GÁL, Szilárd. 2014. Gyulafehérvár 9–11. századi temetői. Doktori értekezés tézisei. ELTE BTK, Budapest.
- GÁLL, Ervin. 2013. *Az erdélyi medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány és kincsleletei I-II*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- HAYNES, Ian. 2005. The shrine of Liber. *Current World Archaeology* 10: 38-45.
- HAYNES, Ian. 2014. Characterising Cult Communities in the Roman provinces: Some Observations on Small Finds from the Sanctuary of Liber Pater from Apulum. In *Life in the Limes*, eds. Rob COLLINS & Frances McINTOSH, 87-95. Oxford: Oxbow Books.
- HOREDŢ, Kurt. 1958. *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*. Bucureşti: s.n.
- ICZKOVITS, Emma. 1939. *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Budapest: Erdélyi Honismereti Könyvtár.
- KABDEBÓ, Gyula. 1911. A gyulafehérvári székesegyház. *Magyar Építőművészet* 5: 1-15.
- KOVÁCS, András. 1984. Construcţii patronate de Gabriel Bethlen, PhD thesis, Cluj-Napoca
- LUNDBERG, Christina & Mihai GLIGOR. 2015. Place of death and place of rest. Commingled human remains from Alba Iulia-Lumea Nouă 2015. Early Eneolithic funerary discovery. In: *Places of memory. Cemeteries and funerary practices throughout time*, eds. Daniel DUMITRAN & Marius ROTAR, 71-103. Alba Iulia: Mega.
- MARCU-ISTRATE, Daniela. 2009. *Catedrala romano-catolică Sfântul Mihail și palatul episcopal din Alba Iulia. Cercetări arheologice 2000-2002*. Alba Iulia: Altip.
- MARCU-ISTRATE, Daniela. 2014. Biserica din secolele X-XI, de influență bizantină, de la Alba Iulia. Restituiri preliminare. *Apulum* 51: 93-140.
- MATEI-POPESCU, Florian. 2007. Imaginea Daciei Romane în istoriografia românească între 1945 și 1960. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie (SCIVA)* 58/3-4: 265-288.
- MOGA, Vasile. 1993. Cercetări recente în castrul de la Apulum. Palatul Apur, Alba Iulia. *Apulum* 27-30: 209-222.
- MOGA, Vasile. 1994. Despărțământul Alba Iulia al Astei (1918-1948). *Apulum* 31: 441-491.
- MOGA, Vasile. 1997. *Un secol de la debutul investigațiilor în castrul roman de la Apulum*. Alba Iulia: Altip.
- MOGA, Vasile. 1998. *De la Apulum la Alba Iulia: castrul roman de la Apulum*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
- MOGA, Vasile. 2013. Cuvânt înainte. *Apulum* 50.
- MOGA, Vasile & Eva MĂRZA. 1990-1993. Muzeul Unirii din Alba Iulia. I. Tradiții muzeografice. *Apulum* 27-30: 417-442.
- MOGA, Vasile & Horea CIUGUDEAN (eds.). 1995. *Repertoriul județului Alba*. Alba Iulia: Bibliotheca Musei Apulensis II.
- NAGY, Gábor. 1913. Erdély a honfoglalás idejében a régészeti adatok világában. *Archaeológiai Értesítő* 33: 268-275.
- OPRIȘ, Ioan. 1981. Muzeul Unirii Alba Iulia și ocrotirea patrimoniului cultural național (1918-1948). *Apulum* 19: 507-524.
- OTA, Radu. 2009. Some observations on the latest archaeological researches carried out in the roman necropolis from Apulum (Alba Iulia) – “Dealul Furcilor – Podei”. *Ephemeris Napocensis* 19: 23-47.
- OTA, Radu. 2013. Personalitatea lui Ion Berciu în lumina a două scrisori inedite. *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 5: 507-512.
- POPA, Cătălin. 2016. The Significant Past and Insignificant Archaeologists. Who Informs the Public about Their ‘National’ Past? The Case of Romania. *Archaeological Dialogues* 23(1): 28-39.
- PROTASE, Dumitru. 1974. Necropola orașului Apulum. Săpăturile din anii 1970-1971. *Apulum* 12: 134-159.
- RADU, Dionisie. 1967. Muzeul Regional Alba Iulia. Scurtă privire istorică. *Apulum* 6: 557-589.
- RUSU, Adrian Andrei. 1994. Cetatea Alba Iulia în secolele XI–XV. Cercetări vechi și noi. *Ephemeris Napocensis* 4: 331-351.
- RUSU-BOLINDEȚ, Viorica, Teodor MUNTEAN, Rada VARGA, Iulia STRIMBU & George BOUNEGRU. 2011. *Palatul Guvernatorului Daciei romane de la Apulum. O redescoperire a patrimoniului*. Cluj-Napoca: Mega.
- RUSTOIU, Aurel, Mariana EGRI, Matthew McCARTY & Constantin INEL. 2014. Alba Iulia, punct: cartier de cetate. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, : 17.
- SZABÓ, Csaba. 2014. Discovering the Gods in Apulum. Historiography and New Perspectives. *Revista Doctoranzilor de Istoria Veche și Arheologie* 2: 53-82.
- SZABÓ, Csaba. 2015. Placing the Gods. Sanctuaries and Sacralised Spaces in the Settlements of Apulum. *Revista Doctoranzilor de Istoria Veche și Arheologie* 3: 123-160.
- SZABÓ, Csaba. 2016. Béla Cserni and the Beginnings of Urban Archaeology in Alba Iulia. Cluj-Napoca: Mega.
- SZABÓ, Csaba, George BOUNEGRU & Victor SAVA. 2014. Mithras rediscovered. Notes on CIMRM 1938. *Ziridava* 28: 149-156.
- SZABÓ, Csaba, Viorica RUSU-BOLINDEȚ, Gabriel RUSTOIU & Mihai GLIGOR (eds.). 2017. *Histories of Archaeology in Central-East Europe. Proceedings of the International Conference Adalbert Cserni and His Contemporaries. Beginnings of Urban Archaeology in Alba Iulia and Beyond, Alba Iulia, 15-18th April, 2016*. Cluj-Napoca: Mega (in preparation).
- TIMOFAN, Anca. 2010. Cercetarea arheologică sistematică Apulum-Cetatea Alba Carolina (Ravelinul Sf. Francisc de Paola). Sectorul de sud al așezării civile a castrului legiunii XIII Gemina – campania 2009. *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis* 2: 105-116.
- TIMOFAN, Anca & George BOUNEGRU (eds.). 2008. *Descoperă arheologia urbană! Apulum 2007. Catalog de expoziție*. Alba Iulia: Altip.
- VIZAUER, Victor. 2008. *Așezări și locuințe medievale timpurii (sec. VI-X) în Transilvania*. Cluj-Napoca: Argonaut.
- WOLLMANN, Volker. 2004. Ion Berciu (1904-1986). *Apulum* 41: 1-60.

■ Andreea MILEA¹

Bánffy Manor House Park in Răscruți, Cluj County

HISTORICAL AND CONTEMPORARY DATA²

■ **Abstract:** This article presents several landmarks from the history of construction and landscape design of the Bánffy Manor House Park in Răscruți (Cluj County). With older beginnings of landscaping, the mixed style park, listed as historic monuments in the 2004, respectively 2010 Historic Buildings' List, was created in the 19th century. Partially decipherable in period iconographic documents, the landscaping was altered during the 20th century, leaving only traces of the former placements. The article presents the main built and landscaped elements of the ensemble, the relationships developed between them and with the settlement and the surrounding landscape, as they were observed by the author in the summer of 2008, in an attempt to sketch a brief inventory of the current state of the ensemble.

■ **Keywords:** historical residential garden, mixed style landscaping, 19th century

Parcul castelului Bánffy din Răscruți, județul Cluj

DATE ISTORICE ȘI CONTEMPORANE²

■ **Rezumat:** Articolul prezintă câteva repere din istoria construcțiilor și amenajărilor parcului castelului Bánffy din Răscruți (județul Cluj). Cu începuturi de amenajare mai vechi, parcul în stil mixt, clasat drept monument istoric în Listele Monumentelor Istorice 2004, respectiv 2010, a fost creat în secolul al XIX-lea. Descifrabilă parțial în documente iconografice de epocă, amenajarea a fost alterată pe parcursul secolului al XX-lea, din fosta dispuneri nerămânând decât urme. Articolul descrie principalele elemente construite și amenajate ale ansamblului, relațiile dintre ele și relațiile lor cu așezarea și peisajul înconjurător, așa cum au fost ele observate de către autoare în vara anului 2008, în încercarea de a schița un inventar sumar al situației amenajării în zilele noastre.

■ **Cuvinte cheie:** grădină istorică rezidențială, amenajare în stil mixt, secolul XIX

Introducere

■ Castelul familiei BÁNFFY din Răscruți,³ existent deja în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sub forma unui conac, și-a dobândit înfățișarea actuală, eclectică, la cumpăna dintre secolele XIX și XX. Câteva repere în succesiunea proprietarilor, dar și din istoria construcțiilor și amenajărilor sale ne vor ajuta să îi urmărim evoluția (BIRÓ 1944, 82-83, 107-108, 115, 153-154; BORDÁS 2012; SISA 2007, 210-214):

1 Architect, PhD, Technical University of Cluj-Napoca, Romania.

2 Following the methodological structure described in the first article of the *Historical Gardens* column, the presentation of the Bánffy Manor House Park in Răscruți approaches the following aspects, relevant for a systematic analysis of Transylvanian historical residential gardens: general data on "owners, building stages, architectural style, contractors"; landscape ("main landforms, watercourses, the presence of dominating elements"); site ("location within the settlement, general shape of the site, limit characteristics"); local relief and the placement of major elements ("site topography, location of the main elements on site: access area, the residence, the park, other natural or built elements"); access and the elements related to it ("access placement – to the property and to the residence – and the descriptions of the related elements"); the manor house and its relationship with the exterior design elements ("description of the residence's main volumes and the devices for the connection with the exterior"); as well as the actual landscape design ("composition, placement of the vegetation, vegetation elements, pavement, ornamental objects, ornamental constructions"). For a detailed description of the methodology, see the first article (MILEA 2012).

1 Arhitect, dr., Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, România.

2 Urmând structura metodologică descrisă în articolul de debut al rubricii *Grădini Istorice*, prezentarea parcului castelului Bánffy din Răscruți abordează următoarele aspecte, relevante pentru o analiză sistematică a grădinilor istorice rezidențiale transilvănene: date generale despre „proprietari, etape de construcție, stil arhitectural, constructori”; peisaj („formațiuni principale de relief, cursuri de apă, prezența unor elemente dominante”); amplasament („localizare în cadrul așezării, forma generală a sitului, caracterul limitelor”); relief local și dispunerea elementelor majore („topografia sitului, localizarea elementelor majore pe sit: zona de acces, reședința, parcul, alte elemente naturale sau construite”); amenajările de acces („localizarea acceselor – pe proprietate și în reședință – și descrierea amenajărilor aferente”); castelul și relația lui cu amenajările exterioare („descrierea volumelor principale” ale castelului și a „dispozitivelor de legătură cu exteriorul”); respectiv, amenajarea exterioară propriu-zisă („compoziție, dispunerea vegetației, elemente de vegetație, paviment, obiecte ornamentale, construcții ornamentale”). Pentru descrierea detaliată a metodologiei, a se vedea articolul de debut (MILEA 2012).

3 Castelul Bánffy (CJ-II-a-A-07742) sec. XVIII; corp clădire castel (CJ-II-m-A-07742.01) sec. XVIII; parc (CJ-II-s-B-07742.02) sec. XVIII (Lista Monumentelor Istorice 2004; 2010). Răscruți/Valăsut/Valasut (RO), Válásút (HU) (SZABÓ, Dicționar).

- satul Răscruci a devenit proprietate a familiei BÁNFFY la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea;⁴ (fig. 1)
- prima ridicare topografică militară a Imperiului Habsburgic (1769-1773) (fig. 2) ne permite identificarea conacului Bánffy sub forma unei clădiri cu plan în T rotit, aflată aproximativ pe amplasamentul actual al castelului.⁵ La acea epocă, în conac locuiau „baronul György Bánffy (1739-1805), comite de Dăbâca și Crasna, și soția sa, Zsuzsanna Wesselényi (1743-1800)” (BORDÁS 2012). Inventarele de la începutul secolului al XIX-lea (1809, 1812, 1821) ne informează că acest conac a fost o clădire cu subsol, iar la nivelul etajului se afla doar o sală mare, în partea sa centrală (BORDÁS 2012);
- în 1805, la moartea baronului György BÁNFFY, „castelul a revenit fiului său, baronul György Bánffy (1722-1832)”,⁶ comite de Zărand, în a cărui proprietate a rămas probabil până la moartea sa. În acest interval, în anii 1810 și 1812, moșia și conacul din Răscruci au fost luate în arendă de contele Ferenc BÁNFFY (m. 1813) (BORDÁS 2012);
- între anii 1832-1850, contele Dénes BÁNFFY (1776-1854) a fost proprietarul conacului. În vremea sa, „herghelia din Bonțida a fost ținută la Răscruci”, motiv pentru care se consideră că din dispoziția lui, probabil în anii 1830, ar fi putut fi construit „grajdul asemănător unui castel medieval” (BORDÁS 2012), vizibil într-unul din desenele lui Károly SZATHMÁRI PAP⁷ (2012, 183), publicat în 1842. Încadrân-

Introduction

■ The Bánffy manor house³ in Răscruci, already existing in the second half of the 18th century as a smaller mansion, gained its current, Eclectic appearance at the turn of the 20th century. Several landmarks in the succession of its owners, but also from the history of the construction and landscape design will help us follow its evolution (BIRÓ 1944, 82-83, 107-108, 115, 153-154; BORDÁS 2012; SISA 2007, 210-214):

- the village of Răscruci became at the end of the 14th century or the beginning of the 15th century the property of the BÁNFFY family;⁴ (Figure 1)
- the 1st Military Survey of the Habsburg Empire (1769-1773) (Figure 2) allows us to identify the Bánffy Mansion as a building with a rotated T-shaped layout, placed approximately on the man-

3 Bánffy Manor House (CJ-II-a-A-07742) 18th century; manor house building (CJ-II-m-A-07742.01) 18th century; park (CJ-II-s-B-07742.02) 18th century (Lista Monumentelor Istorice 2004; 2010). Răscruci/Valásut/Valasut (RO), Valásút (HU) (SZABÓ Dicționar).

4 József BIRÓ tells us that “Valásút 1370 óta Bánffy-birtok s sok, egymásra épített udvarház emelkedett itt a századok folyamán” (“Răscruci became the property of the Bánffy family in 1370 and many mansions built one over the other were erected here along the centuries.”) Beáta BORDÁS mentions that “The village of Răscruci was first mentioned in documents in 1325, with the name of *Valasut*. It became the property of the BÁNFFY family in 1405, as part of the Bonțida estate”. (BIRÓ 1944, 83; BORDÁS 2012)

4 József BIRÓ ne spune că „Valásút 1370 óta Bánffy-birtok s sok, egymásra épített udvarház emelkedett itt a századok folyamán” („Răscruci a devenit proprietate a familiei Bánffy în 1370 și multe conace construite unul peste altul au fost ridicate aici de-a lungul secolelor” – traducerea autoarei). Beáta BORDÁS menționează că „Localitatea Răscruci a fost atestată prima dată în documente în 1325, sub numele *Valasut*. Ea a ajuns în proprietatea familiei Bánffy în 1405, ca parte a moșiei din Bonțida”. (BIRÓ 1944, 83; BORDÁS 2012)

5 A se vedea *Amplasament, Relief local și dispunerea elementelor majore, Castelul și relația lui cu amenajările exterioare*.

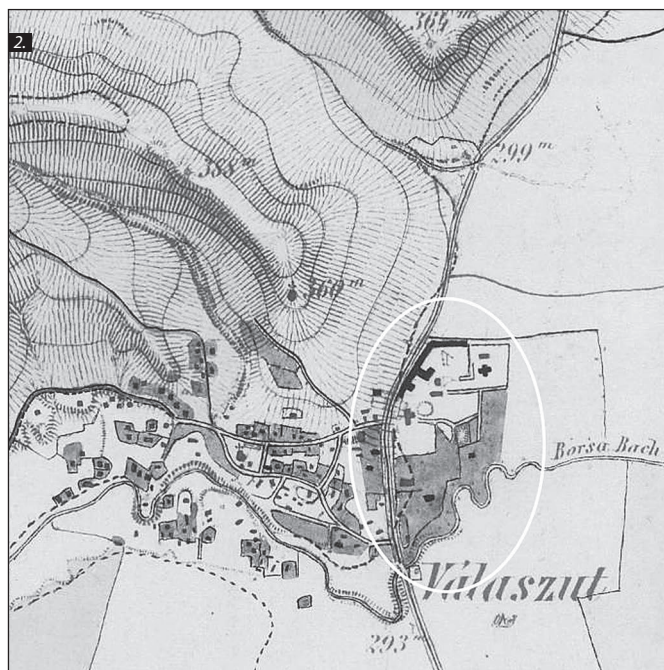
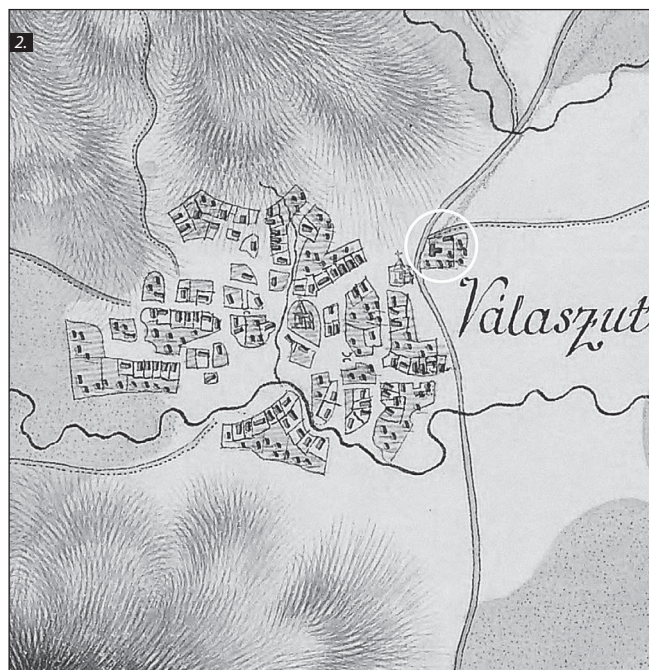
6 Căsătorit cu Mária BÁJA DE BORBÁTVÍZ (1786-1871). (BORDÁS 2012)

7 Károly SZATHMÁRI PAP (1812-1887), pictor, litograf și fotograf.

■ Fig. 1. Reprezentarea satelor Răscruci (Valászut) și Bonțida (Bontzhida) în prima ridicare topografică militară a Imperiului Habsburgic (1763-1787). Cele două sate sunt separate de valea Someșului Mic, desfășurându-se pe direcția sud-nord. Râul Borșa traversează Răscruciul pe la sud, pe direcția vest-est, revărsându-se în Someșul Mic © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016

■ Figure 1. Representation of Răscruci (Valászut) and Bonțida (Bontzhida) Villages in the 1st Military Survey of the Habsburg Empire (1763-1787). The two villages are separated by the valley of the Someșul Mic River, flowing on a south-north direction. The Borșa River crosses Răscruci to the south, on a west-east direction, flowing into the Someșul Mic River © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016

■ **Fig. 2.** Reprezentarea satului Răscruți (Válaszút) în prima ridicare topografică militară a Imperiului Habsburgic (1763-1787). Reședința familiei BÁNFFY împreună cu o construcție anexă și grădina aferentă sunt deja reprezentate la est de drumul principal al satului. Zona amplasamentului studiat este reprezentată (de către autoare) cu linie albă © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016

■ **Fig. 3.** Reprezentarea satului Răscruți (Válaszút) în cea de-a doua ridicare topografică militară a Imperiului Austriac (1806-1869). Domeniul aferent reședinței familiei BÁNFFY apare ca fiind considerabil extins spre nord, est și sud, numărul construcțiilor anexe sporește, iar amenajările sitului sunt diferențiate grafic. Zona amplasamentului studiat este reprezentată (de către autoare) cu linie albă © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016

■ **Figure 2.** Representation of Răscruți (Válaszút) Village in the 1st Military Survey (1763-1787). The residence of the BÁNFFY family, with an outbuilding and its garden, are already represented to the east of the main village road. The area of the studied site is shown (by the author) with a white line © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016

■ **Figure 3.** Representation of Răscruți (Válaszút) Village in the 2nd Military Survey of the Austrian Empire (1806-1869). The estate belonging to the BÁNFFY family residence is shown as being considerably expanded to the north, east and south, the number of outbuildings is larger, and the exterior design elements on the site are graphically differentiated. The area of the studied site is shown (by the author) with a white line © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016

or house's current site.⁵ At the time, the mansion was occupied by "Baron György Bánffy (1739-1805), comes [head of county, ed. note] of Dăbâca and Crasna", and his wife Zsuzsanna Wesselényi (1743-1800)" (BORDÁS 2012). Inventories from the beginning of the 19th century (1809, 1812, 1821) inform us that it was a building with a basement, and that at the upper floor there was only a large room, in its central part (BORDÁS 2012);

– in 1805, at the death of Baron György BÁNFFY, "the manor house passed to his son, Baron György Bánffy (1722-1832)",⁶ comes of Zărând, in whose ownership it remained probably until his death. During this time, between 1810 and 1812, the estate and mansion in Răscruți were leased by Count Ferenc BÁNFFY (d. 1813) (BORDÁS 2012);

– between 1832 and 1850, Count Dénes BÁNFFY (1776-1854) was the owner of the mansion. During his time, "the stud from Bonțida was kept in Răscruți," reason for which it is believed that at his orders, prob-

du-l ca și construcție în anii 1820, József BIRÓ menționează existența încă a grajdului, asemănător unei cetăți fortificate, la data publicării cărții sale, *Erdélyi kastélyok*;⁸

– în 1850, conacul din Răscruți a intrat în posesia baronului Albert BÁNFFY (1818-1886),⁹ fiul baronului György BÁNFFY. Conacul, deteriorat în evenimentele de la 1848-1849, a necesitat reconstrucții în anii 1850. Lucrările au continuat în 1870, cu ajutorul inginerului Márton KERÉKES (BORDÁS 2012). În cartea sa *Erdélyi kastélyok*, József BIRÓ consemnează lucrările de reconstrucții ca fiind făcute în stil baroc (1944, 82-83);

– în 1870, baronul Ádám BÁNFFY (1847-1887) s-a căsătorit cu Mária WESELENYI, instalându-se în conacul din Răscruți. Lui i se datorează cele mai importante modificări ale clădirii (etajarea și construcția fațadelor eclectice), ajungând să definească aspectul de azi al castelului. Totodată, el a creat interiorul cu decorațiuni din lemn, alături de alte obiecte decorative din ceramică, inclusiv două sobe de teracotă. Lucrările de reamenajare, demarate în 1875, au durat probabil până în 1887, duse fiind la bun sfârșit cu ajutorul unui arhitect clujean, Lajos HORVÁTH (BORDÁS 2012);

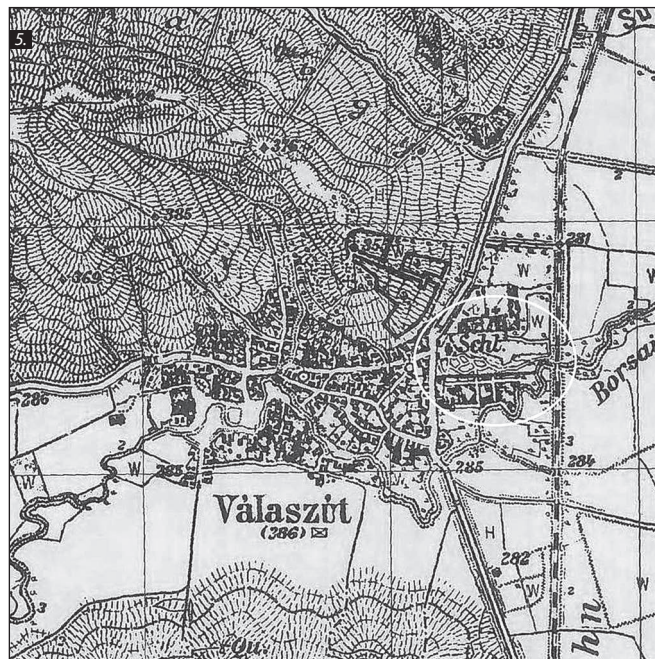
– în 1887, baronul Albert BÁNFFY (1871-1945), fiul lui Ádám BÁNFFY, a preluat castelul. Împreună cu soția sa, Charlotte MONTBACH, el „a efectuat unele transformări ale castelului la începutul secolului XX” (BORDÁS 2012): amenajarea unor camere de mansardă, adosarea

5 See Placement, Local relief and placement of major elements, *The manor house and its relationship with the landscape design*.

6 Married to Mária BÁJA DE BORBÁTIVÍZ (1786-1871) (BORDÁS 2012).

8 „Ma is áll az 1820 táján épített, erődített várnak tetsző hatalmas istálló” (BIRÓ 1944, 83) („Și în zilele noastre stă în picioare grajdul imens construit prin 1820, asemănător unei cetăți fortificate” – traducerea autoarei).

9 Căsătorit cu Ágnes ESTERHÁZY.

- **Fig. 4.** Reprezentarea satului Râsncruci (Válaszút) în cea de-a treia ridicare topografică militară a Austro-Ungariei (1869-1887). Situația prezentată este în linii mari aceeași cu cea din a doua ridicare topografică militară a Imperiului Austriac. Excepție fac anexele la drumul principal al satului, considerabil extinse. Zona amplasamentului studiat este reprezentată (de către autoare) cu linie albă © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016
- **Fig. 5.** Reprezentarea satului Râsncruci (Válaszút) în cartarea Regatului Maghiar (1869-1887). Situația prezentată corespunde în mai mare măsură urmelor pe care le aflăm la ora actuală pe sit. Apar noi ulițe și parcelări care se interpun între domeniul castelului și râul Borșa. De asemenea, spre nord par să apară delimitări în cadrul fostului domeniu. Suprafața terenului care pare să fie aferentă castelului (marcat Schl.) e comparabilă cu suprafața actuală a parcului, cu excepția faptului că în epocă pare să se fi extins până la calea ferată. Amprenta castelului corespunde formei actuale a acestuia. Lacul este deja prezent, iar alei sinuoase la sud de acesta sugerează o amenajare ale cărei intenții nu mai sunt utilitare. Desenul lor poate fi caracteristic unei amenajări în stil romantic, specific epocii. Zona amplasamentului studiat este reprezentată (de către autoare) cu linie albă © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016
- **Figure 4.** Representation of Râsncruci (Válaszút) Village in the 3rd Military Survey of Austro-Hungary (1869-1887). The presented situation is largely the same with the one in the 2nd Military Survey. Exceptions are the outbuildings next to the main village road, considerably expanded. The area of the studied site is shown (by the author) with a white line © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016
- **Figure 5.** Representation of Râsncruci (Válaszút) Village in the Mapping of the Kingdom of Hungary (1869-1887). The presented situation corresponds to a larger degree with the traces found currently on the site. New streets and plots appear, interposed between the manor house's estate and the Borșa River. Also, to the north there seem to appear delimitations within the former estate. The area that seems to belong to the manor house (signalled with Schl.) is comparable with the current surface of the park, with the exception of the fact that, at the time, it seems to have extended to the railway. The layout of the manor house corresponds to its current shape. The lake is already present, and the winding alleys south of it suggest a landscaping whose intentions are no longer utilitarian. Their drawing may be characteristic to a Romantic landscaping, specific to the period. The area of the studied site is shown (by the author) with a white line © Österreichisches Staatsarchiv, Arcanum Adatbázis Kft., 2016

unui portic¹⁰ fațadei dinspre drum și lărgirea parcului din jurul castelului, căruia i se imprimă cu această ocazie amprenta stilului mixt.¹¹ Proiectantul acestor transformări a fost János HEIN (BORDÁS 2012). Despre parcul din Râsncruci, József BIRÓ ne spune că era „plin cu flori și înecat în culori”;¹²

- castelul a fost naționalizat după cel de-al doilea război mondial, iar la sfârșitul anilor 1960, în scopuri didactice, a fost restaurat (și modificat prin construirea unei scări din beton armat) (BORDÁS 2012);
- între anii 1967-2006, în castel a funcționat o școală specială, clasele V-VIII, pentru copii cu deficiențe mentale. O clădire anexă adăpostea dormitoarele și alte construcții anexe existau de asemenea în incintă. Scăderea numărului de elevi și dorința de a valorifica pentru publicul larg castelul și domeniul au condus, în anul 2006, la închiderea școlii, transferarea elevilor rămași la alte școli speciale din municipiul Cluj-Napoca și exprimarea intenției de concesiune a domeniului, cu tatonarea unor programe posibil de găzduit aici. La vremea

ably in the 1830s, the “stables resembling a mediaeval castle” (BORDÁS 2012), visible in one of the drawings of Károly SZATHMÁRI PAP⁷ (2012, 183), published in 1842, could have been built. Setting as its construction time the years 1820, József BIRÓ mentions the existence of the stables, resembling a fortress, at the time when his book, *Erdélyi kastélyok*, was published;⁸

– in 1850, the mansion in Râsncruci came into the possession of Baron Albert BÁNFFY (1818-1886),⁹ the son of Baron György BÁNFFY. The mansion, damaged during the events in 1848-1849, needed reconstructions in the 1850s. The works continued in 1870, with the help of engineer Márton KERÉKES (BORDÁS 2012). In his book, *Erdélyi*

10 În cazul în care termenul de *portic* definește precis construcția în epocă, ea nu s-a păstrat sub această formă, în prezent fiind un corp închis, ale cărui goluri sunt închise cu tâmplărie.

11 Considerat astfel de autoare, în detrimentul stilului peisager, datorită suprafeței relativ mici a parcului și prezenței consistente de amenajări cu caracter formal geometric.

12 „a virágokkal telehalmozott, színekben dúskáló újabb válaszúti park” (BIRÓ 1944, 115) („parcul mai recent din Râsncruci, plin cu flori și înecat în culori” – traducerea autoarei).

7 Károly SZATHMÁRI PAP (1812-1887), painter, lithographer and photographer.

8 “Ma is áll az 1820 táján épített, erődített várnak tetsző hatalmas istálló” (“The enormous stables, built around 1820, resembling a fortress, are still standing today”) (BIRÓ 1944, 83).

9 Married to Ágnes ESTERHÁZY.

kastélyok, József BIRÓ records the reconstruction works as done in Baroque style (1944, 82-83);

- in 1870, Baron Ádám BÁNFFY (1847-1887) married Mária WESSELÉNYI, moving into the mansion in Râsncruci. We owe him the most important modifications of the building (the upper floor and the Eclectic elevations), which in the end defined the current aspect of the manor house. He also created the interior with wooden decorations, along with other ceramic decorative objects, including two tiled stoves. The redesign works, started in 1875, lasted probably until 1887, carried out successfully with the help of Lajos HORVÁTH, an architect from Cluj-Napoca (BORDÁS 2012);
- in 1887, Baron Albert BÁNFFY (1871-1945), the son of Ádám BÁNFFY, took over the manor house. Together with his wife, Charlotte MONTBACH, he "made some transformations to the manor house at the beginning of the 20th century" (BORDÁS 2012): creating several mansard rooms, the placement of a portico¹⁰ on the elevation facing the road, and the expansion of the manor house park, which was imprinted on this occasion with a mixed style landscape design.¹¹ The designer of these transformations was

10 In case the term *portico* defines specifically the construction at the time, it was not preserved as such, currently being a closed volume, with the openings closed by joineries.

11 Thus considered by the author, over the landscaped style, because of the relatively small area of the park and the consistent presence of formal arrangements.

respectivă, un centru de conferințe sau un teren de golf se numărau printre funcțiunile vehiculate în ședințele Consiliului Județean (Castelul din Râsncruci 2008). Până în prezent, aceste intenții au rămas nematerializate.

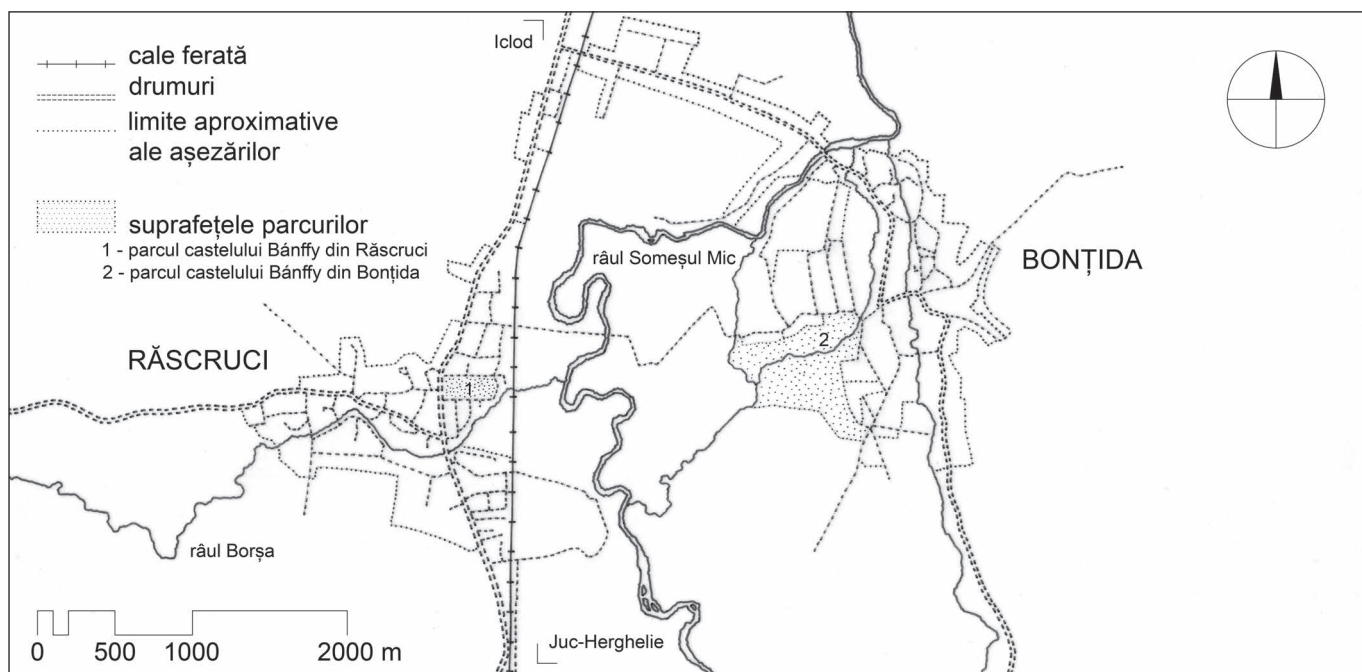
Peisaj

■ Satul Râsncruci, aparținând comunei Bonțida, este situat în Podișul Someșan, pe valea râului Borșa, care traversează așezarea pe direcția vest-est. La est de Râsncruci, pe direcția sud-nord, se desfășoară valea Someșului Mic, în care râul Borșa se revarsă. Dealuri se înalță înspre nord-vest și sud-est și, de asemenea, la est, dincolo de valea Someșului Mic. Cea mai remarcabilă componentă a peisajului antropoc constituie domeniul castelului Bánffy din Bonțida, situat la est de Râsncruci, dincolo de Someșul Mic, și cu care sunt stabilite relații vizuale semnificative de pe domeniul castelului Bánffy din Râsncruci (fig. 1).

Amplasament

■ Poziția amplasamentului în cadrul hotarelor satului, forma generală a sitului și caracterul limitelor sale s-au modificat odată cu dezvoltarea așezării și sub impulsul desfășurării evenimentelor istorice. Astfel, de la un amplasament de suprafață mai restrânsă și în poziție periferică în secolul al XVIII-lea (fig. 2), evoluează în secolul al XIX-lea la un amplasament de suprafață considerabil mai extinsă într-o poziție în continuare periferică (fig. 3-4), și ajunge pe parcursul secolelor XX și XXI în poziție cvasi-centrală, dar cu o suprafață micșorată (fig. 5-6, foto 1).

Prima ridicare topografică militară a Imperiului Habsburgic (1763-1787) (fig. 2) prezintă întregul sat poziționat la vest de drumul principal și în cea mai mare parte la nord de râul Borșa. Domeniul castelului Bánffy este singurul amplasat la est de drumul principal, la ieșirea înspre nord din sat. Un drum secundar, ulterior alterat, delimitează domeniul la nord, făcând legătura cu Bonțida. În această etapă situl este prezentat ca având

■ Fig. 6. Reprezentare schematică a satelor Râsncruci și Bonțida, cu marcarea suprafețelor aproximative, actuale, ale parcurilor castelurilor Bánffy (scala grafică reprezentată este estimativă) © Andreea MILEA

■ Figure 6. Schematic representation of Râsncruci and Bonțida Villages, highlighting the approximate current surfaces of the parks belonging to the two Bánffy Manor Houses (the represented graphic scale is estimative) © Andreea MILEA

■ **Foto 1.** Ortophotografia satului Râscruci (2015). Conturul gri reprezintă amplasamentul ansamblului castelului Bánffy (însemnările grafice și textuale sunt adăugate de către autoare, scala grafică reprezentată este estimativă) © 2016 Google, 2016 Digital Globe © Andreea MILEA

■ **Photo 1.** Orthophoto of Râscruci Village (2015). The gray contour represents the site of the Bánffy Manor House ensemble (the graphic and textual notes belong to the author, the represented graphic scale is estimative) © 2016 Google, 2016 Digital Globe © Andreea MILEA

o formă trapezoidală, aproape rectangulară, lipsit fiind de amenajări învecinate, cu excepția drumurilor amintite.

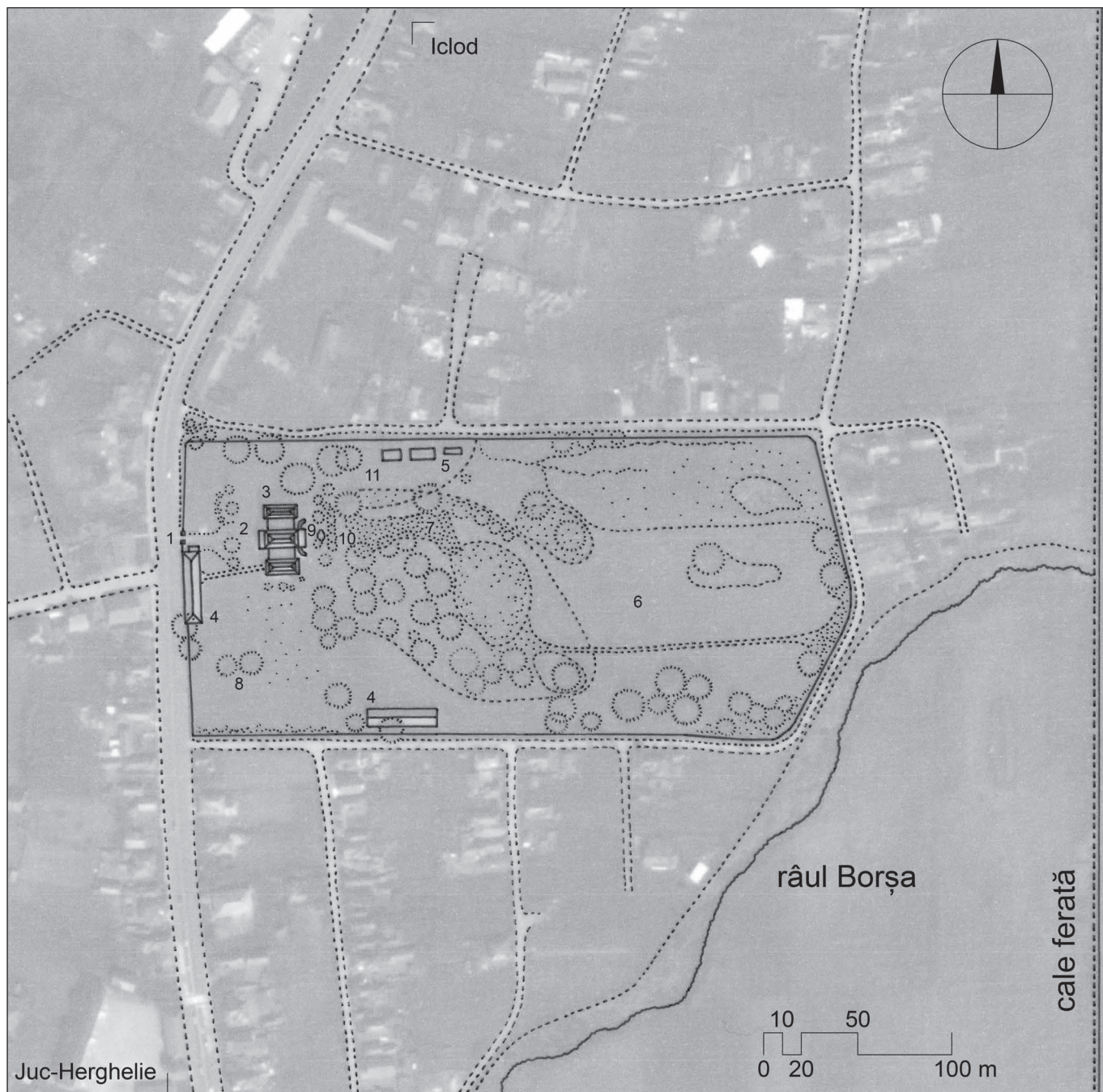
Cea de-a doua ridicare topografică militară a Imperiului Austriac (1806-1869) (fig. 3) prezintă o situație mult diferită. Suprafața ocupată de amenajările satului pare să fie una mai extinsă. Așa încât și la est de drumul principal al satului, suprafața terenului ocupat și amenajat se amplifică. La nord de reședința familiei BĂNFFY, drumul secundar de legătură cu Bonțida nu mai este reprezentat, părând a fi dezafectat¹³ și făcând loc extinderii spre nord a domeniului, cu o suprafață aglomerată cu diverse construcții, probabil anexe. Comparându-l cu situația prezentată în prima ridicare topografică militară, domeniul pare să se extindă considerabil și

¹³ Legături din drumul principal spre Bonțida se regăsesc în schimb mai la nord de Râscruci.

János HEIN (BORDÁS 2012). About the park in Râscruci, József BIRÓ tells us that it was “full of flowers and drowned in colours”;¹²

– the manor house was nationalised after World War II, and at the end of the 1960s, for educational purposes, it was restored (and modified through the construction of a reinforced concrete stairway) (BORDÁS 2012);

¹² “a virágokkal telehalmozott, színekben dúskáló újabb válaszüti park” (“the more recent park in Râscruci, full of flowers and drowned in colours”) (BIRÓ 1944, 115).

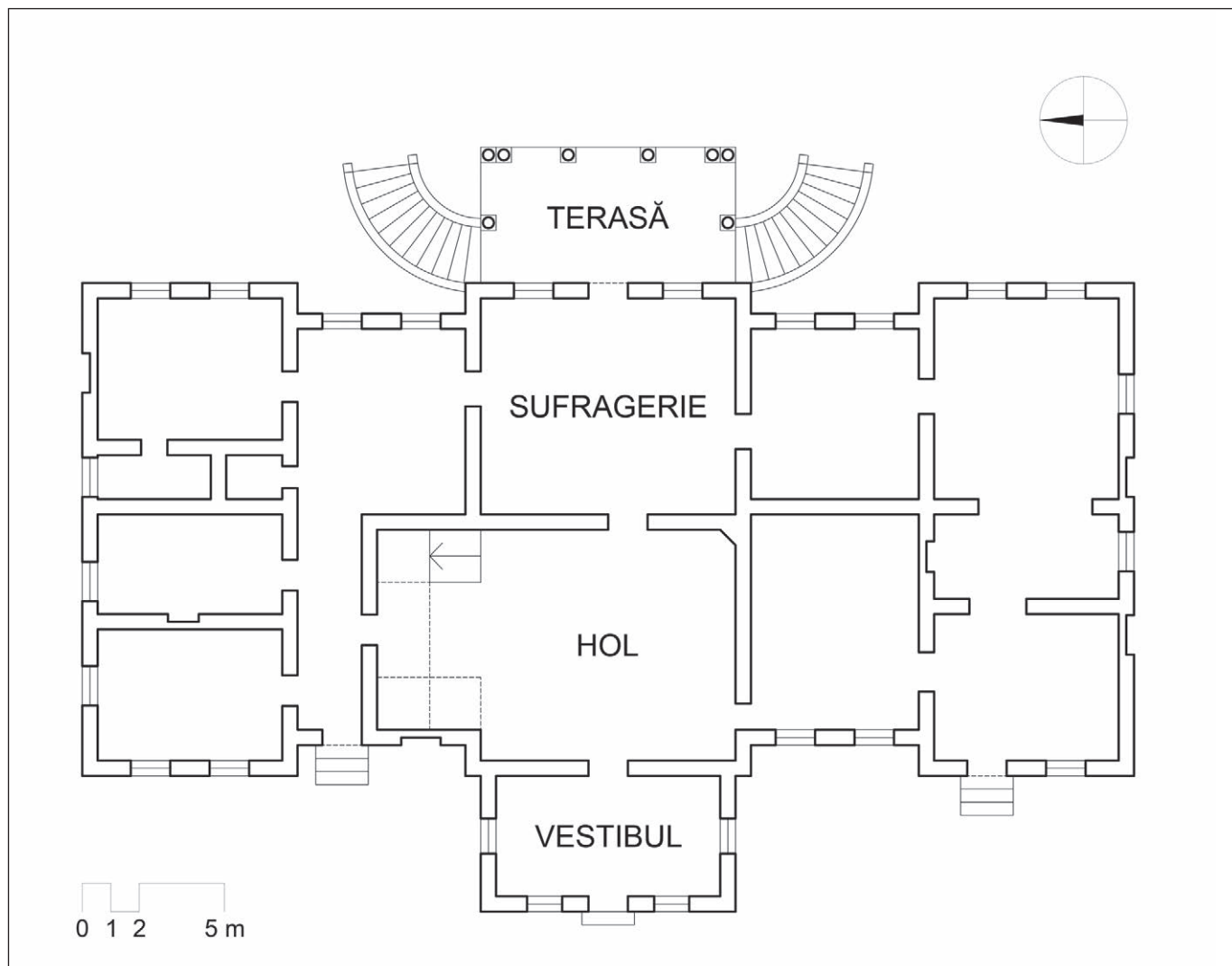

■ **Fig. 7.** Dispunerea elementelor majore ale ansamblului castelului Bánffy: 1 – poarta de acces, 2 – curtea de acces, cu urme de amenajări formale, 3 – castelul Bánffy, 4 – construcții anexe, 5 – construcții anexe în ruină, 6 – parcul, 7 – urma fostului lac, 8 – arbori răzleți pe peluza sudică, 9 – bazinul ornamental din piatră (pe vremuri fântână arteziană), în dreptul teraselor orientate spre parc, 10 – exemplare de tuia, aliniate în dreptul teraselor orientate spre parc, 11 – urme ale traseului fostei alei drepte în trepte (reconstituirea autoarei, suprapusă unei ortofotografii © GoogleEarth 2016; scala grafică reprezentată este estimativă) © Andreea MILEA

■ **Figure 7.** Placement of the major elements of the Bánffy Manor House ensemble: 1 – access gate, 2 – access courtyard with traces of formal arrangements, 3 – Bánffy Manor House, 4 – outbuildings, 5 – ruined outbuildings, 6 – park, 7 – the trace of the former lake, 8 – disparate trees on the southern lawn, 9 – ornamental stone basin (formerly a fountain), in front of the terraces opening on the park, 10 – thuja specimens, lined next to the terraces opening on the park, 11 – traces of the path of the former straight stepped alley (reconstruction of the author, superposed over an orthophoto: © GoogleEarth 2016; the represented graphic scale is estimative) © Andreea MILEA

– between 1967 and 2006, a special school, with grades V-VIII, for children with mental disabilities, functioned in the manor house. An outbuilding housed the dormitories, other outbuildings existing also within the premises. The drop in the number of pupils and the wish to use the building and the estate for the general public led, in 2006, to the closing of the school, the transfer of the rest of the pupils to other special

spre est, cu o suprafață care primește diverse amenajări exterioare sub formă de alei sau drumuri, precum și mici suprafețe delimitate și diferențiate ca reprezentare. Apare totodată marcarea unei suprafețe cu verde, ca fiind destinată grădinilor, suprafață care se întinde către sud până la râul Borșa. Dacă toată această suprafață a grădinilor sau cât din ea aparțineva domeniului castelului familiei BĂNFFY, pentru moment nu suntem în măsură a spune. Câteva construcții sunt reprezentate și în cadrul ei, una evident amplasată la drumul principal al satului, iar o posibilă delimitare, de formă neregulată, este prezentă de asemenea, izolând zona țărmului nordic al râului Borșa de restul domeniului. Prin urmare, în această eta-

■ **Fig. 8.** Planul parter al castelului Bánffy din Râscruci. Având drept referință desenul publicat de Beáta BORDÁS în lucrarea sa (2012), drept organizare spațială a conacului în prima jumătate a secolului al XIX-lea identificată pe baza inventarelor, planul a primit completări și corectări efectuate pe baza observațiilor personale ale autoarei (scala grafică reprezentată este estimativă, la fel grosimile pereților și dimensiunile golurilor reprezentate) © adatbank.ro © Andreea MILEA

■ **Figure 8.** Ground floor plan of the Bánffy Manor House in Râscruci. Having as reference the drawing published by Beáta BORDÁS in her work (2012) as spatial organisation of the mansion in the first half of the 19th century identified based on the inventories, the plan was completed and corrected based on the author's personal observations (the represented graphic scale is estimative, as well as the wall thickness and the dimensions of the represented openings) © adatbank.ro © Andreea MILEA

pă, forma generală a amplasamentului este una neregulată. Dacă la vest amplasamentul este delimitat de curbura drumului principal al satului, la nord și est este limita în forma clară a unor trasee drepte dispuse unul față de celălalt la unghi drept, iar spre sud limita se conturează neregulat, fie sub forma unor delimitări de terenuri cu destinații diferite, fie dictată fiind de meandrele râului Borșa. Amenajări învecinate spre nord, est și sud sunt reprezentate, iar la vest de drumul principal se desfășoară amenajările satului, sporite și ele față de ceea ce prezenta prima ridicare topografică militară a Imperiului Habsburgic.

În ceea ce privește amplasamentul,¹⁴ cea de-a treia ridicare topografică militară a Austro-Ungariei (1869-1887) (fig. 4) nu prezintă modificări majore față de situația descrisă anterior. În această hartă observăm pentru prima dată reprezentarea căii ferate, la est de sat și de domeniul castelului familiei BĂNFFY.

În schimb, cartarea Regatului Maghiar (1869-1887) (fig. 5) indică noi împărțiri ale terenului situat la est de drumul principal al satului, care par să fi condus la o redefinire a suprafeței și formei terenului aferent castelului familiei BĂNFFY. Totodată, situația prezentată de data aceasta

schools located in Cluj-Napoca, and to the expression of the wish for the concession of the estate, with the exploration of possible programmes to be housed here. At the time, a conference centre or a golf course were among the functionalities that circulated within the County Council meetings (Castelul din Râscruci 2008). Until now, these intentions have not yet been materialised.

Landscape

■ The village of Râscruci, belonging to Bonțida Commune, is placed in the Someșan Plateau, on the valley of Borșa River, which crosses the settlement on a west-east direction. To the east of Râscruci, on the north-south direction, is the valley of the Someșul Mic River, into which flows the River Borșa. There are hills to the north-west, south-east, and also to the east, across the Someșul Mic Valley. The most remarkable component of the anthropic landscape

¹⁴ Localizare în cadrul așezării, forma generală a sitului, caracterul limitelor.

is the estate of the Bánffy Manor House in Bonțida, found to the east of Râscruci, across the Someșul Mic River, with which important visual relationships are established from the estate of the Bánffy Manor House in Râscruci (Figure 1).

Placement

■ The position of the site within the boundaries of the village, its general shape, and the characteristics of its limits were modified along with the development of the settlement and under the impulse of historical events. Thus, from a site with a smaller size, at the periphery, in the 18th century (Figure 2), it evolved during the 19th century into a considerably larger site, still at the settlement's periphery (Figures 3-4), reaching during the 20th and 21st centuries a quasi-central position, but with a reduced area (Figures 5-6, Photo 1).

The 1st Military Survey of the Habsburg Empire (1763-1787) (Figure 2) shows the entire village placed to the west of the main road and mostly to the north of the Borșa River. The estate of the Bánffy Manor House is the only one placed to the east of the main road, towards the northern exit from the village. A secondary road, subsequently altered, limits the estate to the north, making the connection with Bonțida. At this stage, the site is shown as having a trapezoidal, almost rectangular shape, without neighbouring elements, excepting the above-mentioned roads.

The 2nd Military Survey (1806-1869) (Figure 3) shows a much different situation. The surface occupied by the village seems to be larger. Thus, to the east of the main village road, the area of occupied and developed land is also increased. To the north of the BÁNFFY family's residence, the secondary road to Bonțida is not shown anymore, seeming to be disaffected¹³ and making way for the expansion of the domain to the north, with an area crowded with various constructions, probably outbuildings. Compared to the situation shown in the 1st Military Survey, the estate seems to be also considerably extended to the east, with an area given various exterior design elements, such as alleys or roads, as well as small delimited areas and with a differentiated representation. Also shown is a surface marked with green, as being dedicated for gardens, an area that extends to the Borșa River. We are not able at the moment to say if all this area of gardens, or what part of it belonged to the estate of the Bánffy Manor House. Several buildings are also represented within it, one of them obviously placed at the village's main road, and a possible delimitation, with an irregular shape, is also present, isolating the area of the northern shore of the Borșa River from the rest of the domain. Therefore, at this stage, the overall shape of the site is an irregular one. While to the west the site is limited by the curve of the main village road, to the north

■ **Foto 2.** Ilustrată de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, prezentând latura estică a castelului și amenajările parcului în vecinătatea acesteia. În prim plan observăm lacul cu căsuță pentru porumbei, iar în spatele ghizdului său de piatră, coloana de apă a fântânii arteziene © Monumente Uitate

■ **Photo 2.** Postcard from the end of the 19th century, the beginning of the 20th, showing the eastern side of the manor house and the landscaping near it. In the foreground we notice the lake with the birdhouse, and beyond its stone casing, the water column of the fountain © Monumente Uitate

■ **Foto 3.** Ilustrată de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, prezentând latura estică a castelului și amenajările parcului în vecinătatea acesteia. Vegetația în dreptul teraselor este mai consistentă decât în ilustrata prezentată anterior, prin două exemplare de tuia, aproape de înălțimea unui nivel al clădirii, flankând terasa prin poziția lor simetrică față de axul fațadei © Monumente Uitate

■ **Photo 3.** Postcard from the end of the 19th century, the beginning of the 20th, showing the eastern side of the manor house and the park elements near it. The vegetation next to the terraces is more consistent than in the first postcard, through two thuja specimens, almost reaching the height of one level of the building, flanking the terrace through their position, symmetrically in relation to the elevation's axis © Monumente Uitate

corespunde în mai mare măsură celei actuale. Astfel, noi ulițe și parcelări se interpun între domeniul castelului și râul Borșa, iar spre nord apar de asemenea delimitări în cadrul fostului domeniu. Ipoteza ca aceste delimitări să separe doar zona reprezentativă a ansamblului, formată din curtea de acces, reședință și parc, de zona utilitară sau a funcțiilor anexe ale domeniului, este plauzibilă și ea. Suprafața terenului care pare să fie afeventă castelului (marcat pe hartă cu abrevierea germană Schl.) e comparabilă cu suprafața actuală a parcului, cu excepția faptului că în epocă pare

¹³ Connections from the main road to Bonțida are found, on the other hand, to the north of Râscruci.

■ **Foto 4.** Fotografie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, înfățișând terasele suprapuse adosate laturii estice a castelului și amenajările imediat alăturate © adatbank.ro

■ **Foto 5.** Fotografie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, înfățișând terasele suprapuse adosate laturii estice a castelului și amenajările imediat alăturate © Arhivele Naționale Cluj, România

■ **Photo 4.** Photo from the end of the 19th century, the beginning of the 20th, showing the superposed terraces connected to the eastern elevation of the manor house and the landscape design elements near them © adatbank.ro

■ **Photo 5.** Photo from the end of the 19th century, the beginning of the 20th, showing the superposed terraces connected to the eastern elevation of the manor house and the landscape design elements near them © National Archives, Cluj, Romania

să se fi extins până la calea ferată. Astfel, forma amplasamentului este una aproximativ dreptunghiulară, alungită pe direcția vest-est, iar limitele au un caracter mai variat decât până acum: la vest, drumul principal al satului; la nord și sud, ulițe și drumuri cu diverse alte utilizări (cel mai probabil rezidențiale și agricole); iar spre est, calea ferată.

Față de suprafața terenului reprezentată ca fiind aferentă castelului în Cartarea Regatului Maghiar, în prezent (foto 1), limita estică a sitului este retrasă de la calea ferată, dobândind totodată un traseu frânt. De asemenea, alte ulițe s-au mai conturat de-a lungul timpului, ajungând să înconjoare situl pe toate laturile sale. Dacă la vest situl este delimitat în continuare de drumul principal al satului, la nord, sud și parțial est, ulițele despart amplasamentul castelului de alte proprietăți construite, iar râul Borșa delimitează și el parțial latura estică a sitului, dincolo de el întinzându-se terenuri agricole.

Relief local și dispunerea elementelor majore

■ Terenul parcului castelului Bánffy din Răscruți coboară dinspre vest spre est, adică dinspre drumul principal al satului în direcția albiei Someșului Mic, situație firească amplasamentelor aflate în vale de râu. Diferența de nivel dintre părțile vestică și estică a sitului este în jur de 8 m.¹⁵ Dacă în prezent această diferență de nivel este preluată relativ continuu pe teren (exceptând accidentările inerente datorate neîntreținerii), ilustrate de la începutul secolului al XX-lea ne arată sistematizări verticale ale terenului: de-a lungul aleilor (cel puțin una dintre alei) prin amenajări de trepte (foto 6) și printr-un zid de sprijin al terenului constituindu-se totodată în capătul vestic al lacului din parc (foto 2-3).

15 Conform măsurătorilor approximate cu ajutorul instrumentelor GoogleEarth pe vederea aeriană a sitului.

and east the limit takes the clear shape of straight lines placed at a right angle, to the south, the limit having an irregular contour, either in the shape of limits for areas with various destinations, or being dictated by the windings of the Borșa River. There are not neighbouring developments to the north, east and south of the estate, and to the west of the main road there is the village, larger than what was shown in the 1st Military Survey.

In terms of placement,¹⁴ the 3rd Military Survey of Austro-Hungary (1869-1887) (Figure 4) does not show major alterations from the situation described above. In this map we notice for the first time the railway, shown to the east of the village and of the estate of the Bánffy Manor House.

However, the Mapping of the Kingdom of Hungary (1869-1887) (Figure 5) shows new divisions of the land east of the main village road, which seems to have led to the redefinition of the area and shape of the land belonging to the estate of the Bánffy Manor House. Also, the situation presented this time corresponds to the current one to a larger extent. Thus, new streets and plots are placed between the manor house's estate and the Borșa River, and delimitations within the former estate also appear to the north. The hypothesis that these delimitations would only separate the representative area of the ensemble, formed by the access courtyard, the residence, and the

14 Placement within the settlement, the overall shape of the site, the characteristics of the limits.

park, from the utilitarian area or of auxiliary functions of the estate, is also plausible. The area that seems to belong to the manor house (signalled with the German abbreviation Schl.) is comparable with the current surface of the park, with the exception that at the time it seems to have extended to the railway. Thus, the site's shape is an approximately rectangular one, elongated on the west-east direction, and the limits have a much more varied aspect than until now: to the west the main village road; to the north and south alleys and roads with various uses (most probably residential and agricultural); and to the east, the railway.

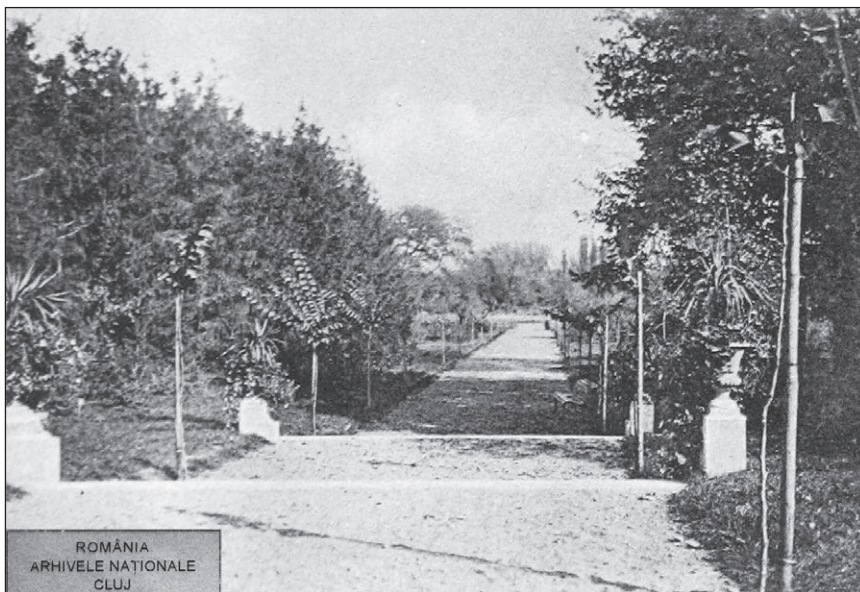
Compared to the area of the land represented as belonging to the manor house in the Mapping of the Kingdom of Hungary, currently (Photo 1), the eastern edge of the site is retreated from the railway, having also a broken course. Also, other alleys have been contoured over time, getting to surround the site on all its sides. While to the west the site is still limited by the main road of the village, to the north, south, and partially to the east, the streets separate the manor house site from other built properties, and the Borșa River also partially limits the eastern side of the site, with agricultural fields beyond.

Local relief and the placement of major elements

■ The terrain of the Bánffy Manor House in Râscruci descends from west to east, i.e. from the main village road towards the Someșul Mic riverbed, a natural situation for sites found in river valleys. The difference in height between the western and eastern sides of the site is approximately of 8 m.¹⁵ While at present this difference in height is relatively continuously taken over on the terrain (excepting inherent irregularities caused by a lack of maintenance), postcards from the beginning of the 20th century show vertical systematisations of the land: along the alleys (at least one of the alleys) through the placement of steps (Photo 6) and through a support wall for the terrain, which was also the western end of the park lake (Photos 2-3).

The 1st Military Survey of the Habsburg Empire (1769-1773) (Figure 2) shows on the site only the residence (with a rotated T-shaped layout) and another building (probably an outbuilding), placed within a planted garden.

The 2nd Military Survey (1806-1869) (Figure 3) chromatically separates the northern side of the site (ochre, probably a service courtyard) from the southern one (green, probably a garden, be it utilitarian or leisure garden). In the northern area, that of the courtyard, 5 other buildings are present besides the residence itself, of which 2 (drawn in black) are remarkable through their size and layout: a building with a cruciform layout in the north-eastern side of

■ **Foto 6.** Fotografie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, înfățișând aleea dreaptă cu trepte, condusă de-a lungul laturii nordice a amplasamentului © Arhivele Naționale Cluj, România

■ **Photo 6.** Photo from the end of the 19th century, the beginning of the 20th, showing the straight stepped alley, along the northern edge of the site © National Archives, Cluj, Romania

■ **Foto 7.** Fotografie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, înfățișând lacul privit dinspre castel © Arhivele Naționale Cluj, România

■ **Photo 7.** Photo from the end of the 19th century, the beginning of the 20th, showing the lake seen from the manor house © National Archives, Cluj, Romania

Prima ridicare topografică militară a Imperiului Habsburgic (1769-1773) (fig. 2) prezintă pe amplasament doar reședința (plan T rotit) și încă o construcție (probabil anexă), dispuse în cadrul unei grădini plantate.

Cea de-a doua ridicare topografică militară a Imperiului Austriac (1806-1869) (fig. 3) separă cromatic zona nordică a sitului (ocru, probabil curte utilitară) de cea sudică (verde, probabil grădină, fie ea utilitară sau de agrement). În zona nordică, a curții, pe lângă reședința propriu-zisă, sunt prezente încă 5 construcții, dintre care 2 (desenate cu negru) se remarcă prin amploare și configurație planimetrică: o construcție cu plan cruciform în partea nord-estică a sitului și o construcție lungă la drumul principal al satului, întorcându-se în L de-a lungul laturii nordice a amplasamentului și având mici aripi proeminente și spre curte. Aceasta

¹⁵ According to the measurements approximated using with GoogleEarth tools on the aerial view of the site.

■ **Foto 8.** Fotografie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, înfățișând lacul pe timp de iarnă © Arhivele Naționale Cluj, România

■ **Photo 8.** Photo from the end of the 19th century, the beginning of the 20th, showing the lake in winter © National Archives, Cluj, Romania

din urmă, cel mai probabil, era clădirea grajdului.¹⁶ În partea sudică a grădinii, observăm alte 4 construcții despre apartenența cărora la situl castelului nu suntem siguri. Două zone particulare mai remarcăm pe amplasament, ambele părând a fi conturate ca amenajări de preluare a unor diferențe de nivel (posibil rambleu sau debleu): prima, circulară, imediat la est de reședință; cea de-a doua, mai la sud-est de prima și totodată la contactul dintre curte și grădină, de formă dreptunghiulară.

Cea de-a treia ridicare topografică militară a Austro-Ungariei (1869-1887) (fig. 4) nu prezintă modificări substanțiale în ceea ce privește dispunerea elementelor majore ale amenajării. Suprafața grădinii pare să fie micșorată, retrăgându-se spre est.

Cartarea Regatului Maghiar (1869-1887) (fig. 5), cu reorganizarea limitelor amplasamentului deja amintite,¹⁷ prezintă și elemente noi ale amenajării. Astfel, la est de castel, pare deja să se întindă lacul, de dimensiuni considerabile, iar jumătatea sudică a amplasamentului pare să fie ocupată de o rețea de alei sinuoase. Totodată, ilustrate și fotografiile de la sfârșitul secolului al XIX-lea sau începutul secolului al XX-lea (foto 2, 6-7) ne indică poziția altor elemente ale amenajării: fântâna arteziană dispusă între castel și lac, aleea dreaptă în trepte de-a lungul laturii nordice a sitului, dar și un foisor situat pe țărmul nordic al lacului.

În prezent (fig. 7), se păstrează pe sit poarta de acces, clădirea castelului, urme ale amenajării curții de acces (foto 9), bazinul de piatră constituind baza fostei fântâni arteziene (foto 16), urma aleii drepte în trepte (foto 13), urma lacului sub forma unei porțiuni mlăștinoase, precum și câteva clădiri anexe. Arborii prezenți pe sit (foto 10, 17) pot fi supraviețuitori ai fostei amenajări, dar sunt în mod sigur și exemplare mai tinere.

Amenajările de acces

■ Amenajările de acces în parc și la castel vor fi evoluat de-a lungul timpului. Prima ridicare topografică militară a Imperiului Habsburgic (1763-1787) (fig. 2) nu prezintă amenajări de acces. Așa cum am mai amintit

¹⁶ Ne reamintim că Dénes BÁNFFY, proprietar al castelului între anii 1832-1850, adusese aici herghelia de la Bonțida (BORDÁS 2012). Vedem această clădire într-un desen publicat de Károly SZATHMÁRI PAP în 1842 (2012, 183).

¹⁷ A se vedea *Amplasament*.

the site and a long building at the village's main road, turning in an L shape along the northern side of the site, and having small prominent wings towards the courtyard. Most probably, the latter was the stable building.¹⁶ In the southern area of the garden, 4 other buildings can be noticed, without being sure if they belonged or not to the manor house site. Two particular areas can also be noticed on the site, both seeming to be shaped as arrangements for taking over differences of level (possibly mounds or excavations): the first one, circular, right at the east of the manor house; the second one, to the south-east of the first and also at the connection point between the courtyard and the garden, with a rectangular shape.

The 3rd Military Survey (1869-1887) (Figure 4) does not show any changes regarding the placement of the ensemble's major elements. The surface of the garden seems to be reduced, withdrawing eastward.

The Mapping of the Kingdom of Hungary (1869-1887) (Figure 5), with the already mentioned reorganisations of the site's limits,¹⁷ shows new design elements as well. Thus, east of the manor house, the lake, of considerable size, seems to already be there, and the southern half of the site seems to have a network of winding alleys. Moreover, postcards and photos from the end of the 19th century, the beginning of the 20th (Photos 2, 6-7) show us the position of other design elements: the fountain placed between the manor house and the lake, the straight stepped alley along the northern side of the site, and also a gazebo located on the northern shore of the lake.

At present (Figure 7), the access gate, the manor house building, traces of the entrance courtyard elements (Photo 9), the stone basin that was the base of the former fountain (Photo 16), the trace of the straight stepped alley (Photo 13), the trace of the lake as a marsh area, as well as several outbuildings are preserved on the site. The trees present on the site (Photos 10, 17) may be survivors of the former landscaping, but there are surely younger specimens too.

Access elements

■ The elements of access to the park and manor house must have evolved over time. The 1st Military Survey (1763-1787) (Figure 2) does not show any access elements. As we already mentioned (see *Placement*), the main road of the village and a secondary road do define, at this stage, two limits of the site, from which the access was surely ensured.

Neither the 2nd nor the 3rd Military Survey (1806-1869, respectively 1869-1887) (Figures 3-4) are richer in information regarding access elements. Although alleys begin to be represented on the site, they are not connected to the road limiting the site,

¹⁶ We remember that Dénes BÁNFFY, owner of the manor house between 1832 and 1850, brought here the stud from Bonțida (BORDÁS 2012). We see this building in a drawing published by Károly SZATHMÁRI PAP in 1842 (2012, 183).

¹⁷ See *Placement*.

to which, naturally, a point of access must have existed. We may try to delimit the access area, excluding the built portions of the side next to the road. Thus, in the 2nd Military Survey, a rather large portion, placed more or less next to the residence (rotated T-shaped layout), could have housed the access. In the 3rd Military Survey, this portion narrows substantially, with the expansion of the buildings to the road. The hypothesis that the access was made through the building placed along the road is also plausible. It may be that, at this time, there were no consistent access elements, these being assimilated with a courtyard whose main purpose was that of circulation or crossing; in this case, both the alleys shown on the maps, as well as the chromatic differentiation of the areas (ochre/green) may have suggested this transition from the undesigned area of the access courtyard to the landscaped area.

The Mapping of the Kingdom of Hungary (1869-1887) (Figure 5), showing a situation similar to that existing at present on the site, seems to indicate a possible area of access from the main road of the village right in front of the manor house. Thus, two buildings of similar size seem to flank the entrance area, placed on the axis of the western elevation of the manor house.

Currently, the access to the site is made from the village's main road, approximately on the axis of the western elevation. The gate (Photo 12), with wrought iron wings, has a Baroque character. Over the wings there is a frame, currently empty, but within which was once the BÀNFFY family coat of arms (BORDÁS 2012). In front of the entrance to the site, on the right side, there is an outbuilding. The access courtyard has a slightly raised round lawn, enhanced with one tuja (Photo 9), which is also placed on the western elevation's axis, at approx. half the distance between the main road and the manor house. This placed, the round lawn can direct the traffic of vehicles within the access courtyard, allowing them to turn and leave the passengers at the entrance. At the moment we are unable to say if such a design formula formerly existed for the entrance courtyard, but directing the vehicle traffic in this manner was not foreign to aristocratic residences. The entrance to the manor house (Photo 11) is housed by a ground floor wing next to the western elevation, placed on the axis of symmetry. The eastern elevation houses the connection between the interior of the manor house and the park, through the covered terrace of the ground floor, connected to the terrain through two arched stairways. Secondary, utilitarian accesses are placed on the western and southern sides of the manor house.

The manor house and its relationship with the landscape design

■ At present, we cannot say how the summer residence, constituting the basis of the present manor house's construction, looked like. A drawing made by Károly SZATHMÁRI PAP, published in 1842, apparently taken from the main village road, suggests an extremely con-

■ Foto 9. Curtea de acces în dreptul fațadei vestice a castelului © Monumente Uitate, cca. 2010
 ■ Photo 9. Access courtyard next to the manor house's western elevation © Monumente Uitate, approx. 2010

(vezi *Amplasament*), drumul principal al satului și un drum secundar se constituie în această etapă ca două limite ale sitului, din care, evident, se va fi asigurat accesul.

Nici cea de-a doua și cea de-a treia dintre ridicările topografice militare (1806-1869, respectiv 1869-1887) (fig. 3-4) nu sunt mai bogate în informații privind amenajările de acces. Deși pe sit încep să fie reprezentate alei, acestea nu se leagă de drumul mărginitor al sitului la care, în mod firesc, un punct de acces pe sit trebuie să fi existat. Putem încerca să delimităm zona de acces, excluzând porțiunile construite ale laturii sitului adiacentă drumului. Astfel, în cea de-a doua ridicare topografică militară a Imperiului Austriac, o porțiune destul de consistentă, dispusă mai mult sau mai puțin în dreptul reședinței (plan T rotit), ar fi putut primi accesul. În cea de-a treia ridicare topografică militară a Austro-Ungariei, această porțiune se îngustează substanțial, odată cu extinderea construcțiilor la drum. Este plauzibilă și ipoteza accesului prin clădirea dispusă de-a lungul drumului. Se poate că, în această epocă, amenajări consistente de acces nici nu existau, acestea fiind asimilate unei curți al cărei principal scop era de circulație, traversare; în acest caz, atât aleile reprezentate în hărți, cât și diferențierea cromatică a suprafețelor (ocru/verde) se poate să fi sugerat tocmai trecerea de la zona neamenajată a curții de acces la zona cu amenajări.

Cartarea Regatului Maghiar (1869-1887) (fig. 5), prezentând o situație comparabilă cu cea existentă la ora actuală pe amplasament, pare să indice o posibilă zonă de acces din drumul principal al satului chiar în dreptul castelului. Astfel, două construcții de dimensiuni echivalente par să flancheze zona intrării, dispusă în axul fațadei vestice a castelului.

În prezent, accesul pe amplasament se face din drumul principal al satului, aproximativ în axul fațadei vestice. Poarta (foto 12), cu batanții din fier forjat, are caracter baroc. Deasupra batanților este fixat un cadru, în prezent gol, dar în care odinioară se afla blazonul familiei BÀNFFY (BORDÁS 2012). În dreptul intrării pe amplasament, în partea dreaptă, se află o construcție anexă. Curtea de acces este amenajată cu un rondou ușor înălțat, punctat cu un exemplar de tuia (foto 9). Rondoul este situat și el în axul fațadei vestice, pe la jumătatea distanței dintre drumul principal și castel. Poziționat astfel, rondoul poate dirija circulația vehiculelor în curtea de acces, permițând întoarcerea acestora, cu lăsarea la scară a

■ **Foto 10.** Arbori răzleți pe peluza sudică a castelului © Andreea MILEA, 2008
 ■ **Photo 10.** Scattered trees on the manor house's southern lawn © Andreea MILEA, 2008

pasagerilor. Dacă pe vremuri va fi existat o astfel de formulă de amenajare a curții de acces, pentru moment nu suntem în măsură a spune, dar un astfel de mod de dirijare a circulației vehiculelor nu era străin reședințelor nobiliare. Intrarea în castel (foto 11) este găzduită de corpul parter adosat fațadei vestice, situată fiind în axul de simetrie. Fațada estică găzduiește legătura interiorului castelului cu parcul, prin intermediul terasei acoperite a parterului, legată de teren prin intermediul a două rampe arcuite de trepte. Accese secundare, utilitare, sunt amenajate pe laturile vestică și nordică ale castelului.

Castelul și relația lui cu amenajările exterioare

■ Cum va fi arătat reședința de vară care a stat la baza construirii actualului castel, nu suntem în prezent în măsură să spunem. O reprezentare de Károly SZATHMÁRI PAP, publicată în 1842, surprinsă aparent din drumul principal al satului, sugerează un front extrem de consistent, care, conform informațiilor transmise de hărțile istorice ale perioadei,¹⁸ ar aparține unor anexe, cel mai probabil grajdului, și nu reședinței, care s-ar afla undeva în spatele acestui corp construit consistent.

Hărțile istorice disponibile ne permit totuși câteva aprecieri privind planimetria generală a reședinței. În toate cele trei ridicări topografice mi-

sistent building front, which, according to the information from the period's historical maps,¹⁸ belonged to some outbuildings, most probably to the stables, and not to the residence, which would be situated behind this consistent building block.

The available historical maps however allow us some considerations regarding the general layout of the residence. In all three military surveys (from 1763-1787, from 1806-1869, and from 1869-1887) (Figures 2-4), the residence is shown with a T-shaped layout, with the arms of the T on the north-south direction and with a short leg pointing to the valley of the Someșul Mic River. The Mapping of the Kingdom of Hungary (Figure 5), declared as contemporary with the 3rd Military Survey (1869-1887), but, through its content, obviously subsequent and updated, already shows the manor house building with a modified layout. A short leg is added to the previous T shape, towards the main road, resulting in a configuration that is closer to the one we find at present: a rectangular layout oriented with the long side on a north-

18 Cea de-a doua și cea de-a treia dintre ridicările topografice militare a Imperiului Habsburgic (1806-1869, respectiv 1869-1887) (fig. 3-4).

18 The 2nd and the 3rd Military Surveys (1806-1869, respectively 1869-1887) (Figures 3-4).

south direction, with a prominent wing in the axis of each of the western and eastern elevations. The volume, already visible in the postcards from the beginning of the 20th century (Photos 2-3), reveals differentiated heights: ground floor and upper floor for the main building part and only ground floor for the prominent wings placed in the axis of both the western and eastern elevations.¹⁹ The prominent building part of the western elevation houses the vestibule of the main entrance to the manor house. The prominent wing of the eastern elevation is, in fact, an open building, housing at ground floor level a covered terrace and at upper floor level an uncovered terrace. Also, the main wing is not a perfect rectangle. Each of the western and eastern sides has three jutties: a central one, preceding the prominent ground floor wing of each elevation, and two lateral ones. The general volume, and also the western and eastern elevations are symmetrically organised, following the same axis. Even if some of the detailed construction components have suffered alterations during the 20th century,²⁰ this volume configuration of the manor house has survived to this day. In this configuration, the main device for the relationship with the outside consists in the prominent wing of the terraces, adjacent to the eastern elevation of the manor house (Figure 8).

The covered terrace corresponding to the ground floor is considerably raised from the level of the terrain, due to the fact that the terrain slope falls to the east. The connection with the terrain is made through two symmetrical, arched stairways. In a direct connection with the former dining room, the terrace has the appearance of an exterior room, due to it being covered, but also to the columns that line it. In the period photographs (Photos 4-5), we can observe that this terrace was consistently furnished with benches, small tables, pots for decorative plants which were placed on the floor, between the columns, and were doubled by other suspended pots. Taking into account its eastern orientation, we can assume that during the hot summer afternoons, this terrace was an extremely agreeable place for leisure and conversation. The fact that it faced the park, as well as the proximity of its main elements (the fountain, the lake) could only contribute to the agreeable character of this place. The upper floor terrace, supported by the ground floor columns, besides facing the park, takes advantage of its height: from its level, the view opens on the entire park and further on the Bánffy Manor House Park in Bonțida.

19 As proven also by the openings placed under the level of the raised ground floor, the manor house also has a basement, at least under the print of the main rectangular wing, if not under its entire print.

20 The modification of the roof covering material (from shingles to metal sheet), the formal simplification of certain pieces, such as the endings of the parapets from the stairs of the covered ground floor terrace, the disappearance of the decorative flowerpots both from the parapet of the upper floor terrace and from the wall delimiting the lake towards the manor house.

litare (din 1763-1787, din 1806-1869 și din 1869-1887) (fig. 2-4) reședința apare ca având un plan în T, cu brațele T-ului pe direcția nord-sud și cu picior scurt îndreptat spre valea Someșului Mic. Cartarea Regatului Maghiar (fig. 5), declarativ contemporană celei de-a treia ridicări topografice militare a Austro-Ungariei (1869-1887) dar, prin conținut, evident ulterioară și actualizată față de aceasta, prezintă deja clădirea castelului sub o formă planimetrică modificată. T-ului anterior i se adaugă un picior scurt și spre drumul principal, rezultând astfel o configurație mai apropiată de cea pe care o regăsim în prezent: un plan dreptunghiular orientat cu latura lungă pe direcția nord-sud, având câte un corp proeminent în axul fiecăreia dintre fațadele vestică și estică. Aspectul volumetric, vizibil deja în ilustratele de la începutul secolului al XX-lea (foto 2-3), ne relevă înălțimile diferențiate: parter și etaj pentru corpul principal și doar parter pentru corpurile proeminente situate în axul fiecăreia dintre fațadele vestică și estică.¹⁹ Corpul proeminent al fațadei vestice adăpostește vestibulul intrării principale în castel. Corpul proeminent al fațadei estice este, de fapt, un corp deschis, adăpostind la nivelul parterului o terasă acoperită, iar la nivelul etajului o terasă descoperită. Totodată, corpul principal nu este un dreptunghi perfect. Fiecare dintre laturile vestică și estică dispune de câte trei rezalituri: unul central, premergător corpului proeminent parter al fiecărei fațade și două laterale. Volumul general, dar și fațadele vestică și estică sunt organizate simetric, după același ax. Chiar dacă unele componente constructive de detaliu au suferit modificări pe parcursul secolului al XX-lea,²⁰ această configurație volumetrică a castelului a supraviețuit până în zilele noastre. În această configurație, dispozitivul principal de relaționare cu exteriorul îl constituie corpul proeminent, al teraselor, adosat fațadei estice a castelului (fig. 8).

Terasa acoperită corespunzând parterului este considerabil înălțată de la teren, datorită căderii acestuia spre est. Legătura cu terenul se realizează prin intermediul a două rampe arcuite, simetrice, de trepte. În legătură directă cu fosta sufragerie, terasa are aparența unei camere exterioare, fapt datorat atât acoperirii, cât și coloanelor care o mărginesc. În fotografiile de epocă (foto 4-5) putem observa că această terasă era consistent mobilată, cu banchete, măsuțe, suporturi pentru plante decorative așezate pe pardoseală în interspațiile dintre coloane și dublate de altele suspendate. Luând în considerare orientarea sa estică, putem presupune că în timpul după-amiezilor caniculare de vară, această terasă constituia un loc de destindere și socializare extrem de agreabil. Orientarea directă spre parc și proximitatea principalelor amenajări ale acestuia (fântâna artezi-ană, lacul) nu puteau decât să contribuie la caracterul agreabil al acestui loc. Terasa etajului, susținută de coloanele de la parter, profită, pe lângă orientarea înspre parc, de avantajul înălțimii: astfel, de la nivelul ei, perspectiva se deschide asupra întregului parc și, mai departe, înspre parcul castelului Bánffy din Bonțida. În ciuda sărăcirii actuale atât a spațiilor construite cât și a amenajărilor parcului, potențialul acestor relații se păstrează (foto 14-15).

Dincolo de intrarea propriu-zisă în castel, amenajată în axul fațadei vestice, nu există alte legături semnificative cu exteriorul; înșiruirile de ferestre și accesele secundare îndeplinesc roluri comune.

19 Așa cum o dovedesc și deschiderile situate sub nivelul parterului înălțat, castelul prezintă și un nivel de subsol, cel puțin sub amprenta corpului dreptunghiular principal, dacă nu cumva sub toată amprenta sa.

20 Modificarea materialului de învelitoare a acoperișului (din șindrilă în tablă), simplificarea formală a unor piese precum capetele parapetelor scăriilor terasei acoperite a parterului, dispariția vaselor ornamentale pentru flori (atât de pe parapetul terasei etajului, cât și de pe capetele parapetelor scăriilor terasei acoperite a parterului, dar și de pe zidul delimitând lacul spre castel).

■ Foto 11. Castelul privit de pe peluza sudică © Andreea MILEA, 2008
■ Photo 11. The manor house seen from the southern lawn © Andreea MILEA, 2008

Amenajarea exterioară²¹

■ Amenajarea sitului, respectiv a parcului, a evoluat de-a lungul timpului și a involuat începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea până în prezent, atât prin neîntreținere cât și prin deteriorări produse în mod deliberat. Hărțile istorice prezintă fiecare o altă suprafață de parc aferent castelului.²² În urma modificărilor succesive, în prezent s-a păstrat o suprafață de parc de cca. 5,4 ha,²³ în care sunt incluse suprafețele construite atât a castelului cât și ale construcțiilor anexe.

Prima ridicare topografică a Imperiului Habsburgic (1769-1773) (fig. 2) nu prezintă amenajări formale ale sitului. Arborii reprezentați în cadrul acestuia pot sugera faptul că situl ar fi fost parțial plantat în scop utilitar (ca o posibilă livadă).

Cea ce-a doua ridicare topografică a Imperiului Austriac (1806-1869) (fig. 3) sugerează deja unele amenajări. Fără să putem vorbi de indicii ale

21 Luând în considerare specificul arhitecturii peisagere și a elementelor cu care ea lucrează, pentru studiul amenajărilor parcurilor istorice considerăm că sunt de interes următoarele aspecte: stilul amenajării parcului; delimitarea zonelor cu caracter diferit; principiile compoziționale la care s-a recurs în amenajare; dispunerea traseelor de circulație, ierarhia acestora și tratarea suprafeței de călcare; dispunerea vegetației, înălțimea exemplarelor vegetale și speciile întrebuintate; prezența construcțiilor ornamentale, a obiectelor ornamentale și a mobilierului de parc.

22 A se vedea *Amplasament*.

23 Conform măsurătorilor approximate cu ajutorul instrumentelor GoogleEarth pe vederea aeriană a sitului. Din aceste 5,4 ha, castelul ocupă cca. 750 m², iar cele două construcții anexe (una pe latura vestică a sitului, alta pe latura sudică a sitului) ocupă fiecare câte cca. 400 m².

In spite of the present impoverishment of both the built spaces and the park's landscaping, the potential of these relationships is still preserved. (Photos 14-15).

Beside the entrance to the manor house itself, placed on the axis of the western elevation, there are no other significant connections with the exterior; the rows of windows and the secondary accesses have ordinary roles.

Landscape design²¹

■ The site, respectively the park's landscaping, has evolved over time and regressed starting with the second half of the 20th century to the present, both because of the lack of maintenance and deliberate dam-

21 Taking into account the specifics of the landscaped style and of the elements with which it works, for the study of the historical parks' landscaping elements we consider the following aspects to be of interest: the style of the park's landscaping; the delimitation of the areas with different character; compositional principles of the design; the placement of circulation routes, their hierarchy and the treatment of the pavement; the placement of the vegetation, the height of the specimens and the species being used; the presence of ornamental buildings, of ornamental objects, and of outdoor furniture.

age. Each of the historical maps presents another area of the manor house park.²² Following successive alterations, currently a park area of approx. 5.4 ha was preserved,²³ which includes the built areas both of the manor house and of the outbuildings.

The 1st Military Survey of the Habsburg Empire (1769-1773) (Figure 2) does not present formal landscaping elements. The trees shown within it may suggest the fact that the site was partially planted for utilitarian purposes (as a possible orchard).

The 2nd Military Survey of the Austrian Empire (1806-1869) (Figure 3) already suggests several landscaping elements. Without being able to talk about clues of a stylistic orientation of the landscape design, we can notice several alleys in the eastern area of the site, the differentiation of a planted area of a garden (in green, to the south) from an unplanted or less planted one (in ochre, to the north), as well as several areas with a particular representation that leads us to believe that would show special arrangements. The represented alleys start near the buildings that are spread on the northern and western areas of the site, moving along straight and curved paths to the south and east, seeming to ensure the connection between the courtyard area and the garden one. The special elements are those already mentioned in *Local relief and the placement of major elements*, i.e. the possible elements used to take over differences in height (possibly mound or excavation): the first one, circular, immediately to the right of the residence; the second, with a rectangular shape, to the south-east from the former one and also at the connection point between courtyard and garden.

Regarding the exterior design elements, the 3rd Military Survey of Austro-Hungary (1869-1887) (Figure 4) preserves most of the situation shown in the 2nd Military Survey, with some exceptions: without chromatic differentiations, the apparently intentional garden area has a conventional representation with trees and seems to occupy a smaller area than in the previous map, withdrawing to the eastern side of the site and descending to the Borșa River. Also, the landscaping elements previously presented (for taking over differences in level) are no longer drawn. With small additions, the alleys seem to remain the same.

The Mapping of the Kingdom of Hungary (1869-1887) (Figure 5) signals exterior elements with stylistic orientation. The presence of the lake with an organic shape is already visible and the southern side has a network of winding alleys. Postcards and photos from the end of the 19th century and the beginning of the 20th add information on the details. Thus, in a first postcard (Photo 2), we notice the sustaining wall, also as casing at the edge of the lake, led parallel

²² See *Placement*.

²³ According to approximate measurements made with GoogleEarth tools on the aerial view of the site. From these 5.4 ha the manor house occupies approx. 750 m², and the two outbuildings (one on the western side of the site, the other on the southern) occupy approx. 400 m² each.

■ **Foto 12.** Curtea de acces, privind spre drumul principal al satului © Andreea MILEA, 2008

■ **Photo 12.** Access courtyard, looking towards the main road of the village © Andreea MILEA, 2008

unei orientări stilistice ale amenajării, putem remarca totuși câteva alei în partea estică a sitului, diferențierea unei zone plantate sau de grădină (cu verde, spre sud) de una neplantată sau mai puțin plantată (cu ocru, spre nord), precum și câteva zone a căror reprezentare particulară ne îndeamnă să considerăm că ar desemna amenajări aparte. Aleile reprezentate pornesc din dreptul construcțiilor răspândite pe sit în partea nordică și vestică a acestuia, și se îndreaptă, după trasee drepte și arcuite către sud și est, părând să asigure legătura dintre zona de curte și zona de grădină. Amenajările aparte sunt cele deja amintite în secțiunea *Relief local și dispunerea elementelor majore*, adică posibilele amenajări de preluare a unor diferențe de nivel (posibil rambleu sau debleu): prima, circulară, imediat la est de reședință; cea de-a doua, mai la sud-est de prima și totodată la contactul dintre curte și grădină, de formă dreptunghiulară.

În ceea ce privește amenajările exterioare, cea de-a treia ridicare topografică militară a Austro-Ungariei (1869-1887) (fig. 4) păstrează mare parte din situația prezentată în cea de-a doua hartă militară, cu câteva excepții: nemaibordând diferențieri cromatice, zona aparent intenționată de grădini primește o reprezentare convențională cu arbori și pare să ocupe o suprafață mai mică decât cea anterioară, retrăgându-se în partea estică a amplasamentului și coborând până la râul Borșa. Totodată, amenajările aparte prezentate anterior (de preluare a unor diferențe de nivel) nu mai sunt desenate. Cu mici completări, aleile par să rămână aceleași.

Cartarea Regatului Maghiar (1869-1887) (fig. 5) semnalează amenajări exterioare cu orientare stilistică. Prezența lacului de formă organică este deja vizibilă, iar latura sudică este amenajată cu o rețea de alei sinuoase. Ilustrate și fotografiile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea adaugă informații de detaliu. Astfel, într-o primă ilustrată (foto 2), observăm zidul de sprijin cu rol de ghizd al lacului condus în paralel cu fațada estică a castelului, în timp ce țărmurile nordic și sudic ale lacului au o aparență naturală, ușor ordonată cu ajutorul unor formațiuni de piatră dispuse neregulat. Între ghizdul lacului și fațada castelului se înalță coloana de apă a fântânii arteziene, al cărei bazin de bază, din piatră, îl regăsim și în prezent pe sit, într-o stare degradată. În dreptul fațadei estice a castelului tufişuri decorative și plante ornamentale sunt dispuse într-o manieră regulată. De-a lungul ghizdului lacului sunt înșiruite, distanțat, urne pentru plante ornamentale. Țărmurile sudic și nordic ale lacului sunt bogat populate cu vegetație înaltă, dispusă în forme naturale, alcătuită atât din foioase cât și din conifere. În mijlocul lacului este

■ **Foto 13.** Urme ale traseului fostei alei drepte în trepte, de-a lungul limitei nordice a amplasamentului © Andreea MILEA, 2008
 ■ **Photo 13.** Last traces of the former straight stepped alley, along the northern limit of the site © Andreea MILEA, 2008

■ **Foto 14.** Fațada estică a castelului, cu terasele suprapuse adosate © Andreea MILEA, 2008
 ■ **Photo 14.** Eastern elevation of the manor house, with the superposed terraces connected to it © Andreea MILEA, 2008

amplasată o căsuță pentru porumbei. O a doua ilustrată prezintă o situație similară (foto 3), excepție făcând vegetația controlată din dreptul fațadei, unde două exemplare de tuia străjuiesc terasa parterului, dispuse fiind simetric față de axul fațadei. Din aceeași perioadă, fotografiile (foto 4-5) ne oferă o imagine mai precisă a dispunerilor ornamentale din apropierea fațadei estice. Treptele care coboară de pe terasă dau într-o alee trasată în paralel cu fațada, și de la care, alte alei perpendiculate pe ea, se orientează către parc. Spațiul dintre alei este amenajat sub forma unui strat decorativ, cu plante de bordură, medalioane decorative și exemplare mai înalte punctând colțurile. Capetele parapetelor treptelor sunt încheiate cu urne pentru plante decorative. De-a lungul soclului terasei, un spalier din leături dispuse pe diagonală creează un suport continuu pentru plante cățărătoare, în fața cărora sunt așezate bănci. Terasa este mobilată cu suporturi pentru plante decorative, fie ele așezate pe pardoseală, fie suspendate de grinzile plafonului. Parapetul terasei superioare dispune și el de urne pentru plante decorative. Specific perioadei, observăm mixarea de specii decorative autohtone și exotice. Dincolo de rezalitul central, de-a lungul fațadei, sunt aliniați de asemenea arbuști decorativi. De-a lungul laturii nordice a amplasamentului (foto 6) era condusă o alee dreaptă în trepte, ale căror capete erau marcate prin elemente sculpturale. De-a lungul aleii erau dispuse bănci. Atât această alee cât și aleile din dreptul fațadei estice erau prunduite. În perspective orientate către est, peste lac (foto 7-8), observăm că tratarea marginii lacului varia, de la un ghizd scund de piatră la o tratare naturală, și că țărnul nordic al lacului găzduia și un mic foișor.

În ceea ce privește aspectele compoziționale majore ale amenajării în această perioadă, merită să rezumăm apartenența la stilul mixt de amenajare (dispuneri libere pentru suprafețele mai mari, asociate unor dispuneri geometrice, controlate, în apropierea castelului și în definirea zonelor de acces)²⁴ și organizarea principalelor elemente ale amenajării de-a lungul axului de simetrie al clădirii castelului (accesul, rondoul, castelul, fântâna arteziană, lacul), ax care continuă în peisaj cu vederea înspre ansamblul castelului Bánffy din Bonțida.

În prezent, amenajările prezentate nu mai există, sugerate fiind doar de urmele lor: rondoul curții de acces (foto 9), bazinul de piatră al fostei fântâni arteziene (foto 16), terenul mlăștinos pe locul fostului lac, traseu vag al fostei alei drepte în trepte (foto 13). Vegetația cu dispuneri geometrice, atent întreținută pe vremuri, s-a pierdut, la fel și traseul celorlalte alei.

to the eastern elevation of the manor house, while the northern and southern shores of the lake have a natural appearance, slightly ordered with irregularly placed stone formations. Between the casing of the lake and the manor house's elevation we see the water column, whose stone basin can be found at present on the site, in a degraded state. Next to the eastern elevation of the manor house, there are decorative bushes and ornamental plants, placed in an ordered manner. Urns for decorative plants are lined, at a distance, along the casing of the lake. The southern and northern shores of the lake are richly populated with tall vegetation, arranged in natural shapes, consisting both of deciduous and coniferous species. There is a dove house in the middle of the lake. A second postcard shows a similar situation (Photo 3), excepting the controlled vegetation in front of the elevation, where two thuja specimens, symmetrically placed from the elevation's axis, guard the ground floor terrace. Photos from the same period (Photos 4-5) give us a more precise image of the ornamental arrangements near the eastern elevation. The stairs that descend from the terrace open in an alley, which is drawn in parallel with the elevation, and from which other perpendicular alleys are oriented towards the park. The space between the alleys is designed as a decorative bed, with border plants, decorative medallions and taller specimens emphasizing the corners. The ends of the stairways' parapets are finished with urns for decorative plants. Along the base of the terrace, a trellis made of diagonally placed laths creates a continuous support for climbing plants, in front of which there are benches. The terrace is furnished with supports for decorative plants, either placed on the floor or suspended from the ceiling beams. The upper terrace parapet also has urns for decorative plants. Specific in the period, we notice the mixing of local and exotic decorative species. Decorative bushes are also lined beyond the central projection, along the elevation. A straight stepped alley was

²⁴ Pentru descrierea mai cuprinzătoare a caracteristicilor stilului mixt de amenajare peisagistică, a se vedea Ana-Felicia ILIESCU (2003, 64).

led along the northern side of the site (Photo 6), having the ends of the steps marked by sculptural elements. Benches were placed along the alley. Both this alley and the alleys in front of the eastern elevation were gravelled. In views to the east, over the lake (Photos 7-8), we see that the treatment of the edge of the lake varied, from a short stone casing to a natural treatment, and that the northern shore of the lake housed a small gazebo.

As for the major compositional aspects of the landscaping in this period, it is worth summarizing that it belonged to the mixed landscaping style (free placements for the larger areas, associated with formal, controlled placements near the manor house and in the definition of the access areas)²⁴ and that the main landscaping elements were organised along the axis of symmetry of the manor house (the access, the round lawn, the manor house, the fountain, the lake), axis that continues in the landscape with the view of the Bánffy Manor House in Bonțida.

At present, the old landscape designs are no longer preserved, only their traces are suggested: the access courtyard round lawn (Photo 9), the stone basin of the former fountain (Photo 16), the marshy terrain on the site of the former lake, the vague trace of the former straight stepped alley (Photo 13). The geometrically placed vegetation, carefully maintained in the past, is lost, as well as the path of the other alleys. From the freely placed vegetation of the park, it is possible that some specimens have been preserved; still, the current image suggests a rather wild nature. The furniture is lost, as well as the urns for decorative plants. Their traces can be discovered by chance in the park (Photo 18).

²⁴ For a more comprehensive description of the characteristics of the mixed landscape design style, see the publication of Ana-Felicia ILIESCU (2003, 64).

Din vegetația înaltă cu dispuneri libere a parcului se vor fi păstrat unele exemplare; totuși imaginea actuală sugerează mai degrabă sălbăticia. Mobilierul s-a pierdut, și de asemenea urnele pentru plante decorative. Vestigii ale acestora pot fi descoperite întâmplător prin parc (foto 18).

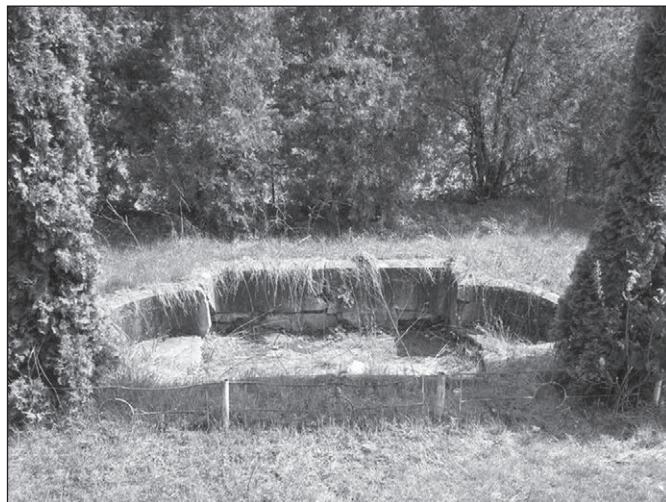
Concluzie

■ Starea ansamblului castelului Bánffy din Răscruți prezintă aspecte atât pozitive cât și negative. Castelul propriu-zis se află în stare de integritate, într-o formă foarte asemănătoare celei pe care o documentăm la începutul secolului al XX-lea și ale cărei alterări le putem considera minime: modificarea materialului de învelitoare a acoperișului (din șindrilă în tablă), simplificarea formală a unor piese precum capetele parapetelor scărilor terasei acoperite a parterului, dispariția vaselor ornamentale pentru flori atât de pe parapetul terasei etajului, cât și de pe capetele parapetelor scărilor terasei acoperite a parterului, dar și de pe zidul delimitând lacul spre castel, zid el însuși alterat. De asemenea, valorile plasticii interiorului s-au păstrat în bună măsură. Amenajările exterioare, în schimb, au fost puternic afectate de trecerea timpului, așa încât în prezent nu mai regăsim în stare de integritate elementele formale documentate, iar acest lucru este valabil atât pentru aspecte majore ale compoziției (sistemizarea pe verticală a terenului, lacul), cât și pentru aspecte minore (căsuța pentru porumbei, vase ornamentale pentru flori, mobilier de grădină). Urme ale aspectelor majore ale amenajării (în special urma lacului), e drept, se pot distinge. În ceea ce privește vegetația, dacă unele exemplare arborescente se poate să fi supraviețuit, amenajările ornamentale, minuțios definite formal și realizate cu ajutorul arbuștilor și speciilor ierboase, au fost probabil printre primele afectate de neîntreținere și distrugerii. Chiar și în această situație, documentația iconografică de care dispunem este mai bogată decât în cazul altor ansambluri, așa încât principalele aspecte care defineau imaginea parcului, încadrându-l stilistic în stilul mixt de amenajare peisagistică, dar și menționându-i particularitățile (compoziția axială, specularea perspectivelor dinspre castel spre parc prin intermediul teraselor suprapuse, fântâna arteziană, lacul cu căsuță pentru porumbei, alea în trepte de-a lungul laturii nordice a amplasamentului), să poată fi reconstituite.

■ **Foto 15.** Terasa acoperită a parterului pe latura estică a castelului. Se poate observa relația cu bazinul ornamental de piatră, fostă bază a fântânii arteziene (dreapta jos) © Monumente Uitate, cca. 2010

■ **Photo 15.** Covered ground floor terrace on the eastern side of the manor house. The relationship with the ornamental stone basin, the former base of the fountain, can be observed (lower right) © Monumente Uitate, approx. 2010

■ **Foto 16.** Bazinul de piatră, fostă bază a fântânii arteziene, în dreptul teraselor fațadei estice a castelului © Monumente Uitate, cca. 2010

■ **Photo 16.** The stone basin, former base of the fountain, in front of the eastern elevation terraces © Monumente Uitate, approx. 2010

■ Foto 17. Exemplare de tuia aliniate în dreptul teraselor fațadei estice

© Andreea MILEA, 2008

■ Photo 17. Thuja specimens lined in front of the eastern elevation terraces

© Andreea MILEA, 2008

■ Foto 18. Vestigiu al unui vas ornamental pentru flori © Monumente Uitate, cca. 2010

■ Photo 18. Trace of an ornamental flowerpot © Monumente Uitate, approx. 2010

Bibliografie/Bibliography

- *** Castelul din Râscruți, țintă pentru investitori. 2008. *Ziua de Cluj*, 25 mai, <http://ziuadecj.realitatea.net/administratie/castelul-din-rascruci-tinta-pentru-investitori--34892.html> (accesat în martie 2016).
- *** Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fond familial Bánffy, nr. fond 320. [Cluj County Directorate of the National Archives, Bánffy Family Fond, Fond no. 320.]
- *** Historical Maps of the Habsburg Empire, <http://mapire.eu/en/> (accesat în martie 2016).
- *** Lista Monumentelor Istorice. 2004; 2010. Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, Institutul Național al Patrimoniului. [List of Historic Buildings. 2004; 2010. The Ministry of Culture and National Heritage, The National Institute of Heritage.]
- *** Râscruți – Bánffy, <http://monumenteuitate.org/ro/monument/302/Rascruci-Banffy> (accesat în martie 2016).
- BIRÓ, József. 1944. *Erdélyi kastélyok*. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet – Singer és Wolfner – Kiadása.
- BORDÁS, Beáta. 2012. Bánffy-kastély, Válaszút. Castelul Bánffy, Râscruți (jud. Cluj), <http://lexikon.adatbank.transindex.ro/muemlek.php?id=425>, <http://referinte.transindex.ro/enciclopedie/monument.php?id=422> (accesat în martie 2016).
- ILIESCU, Ana-Felicia. 2003. *Arhitectură peisageră*. București: Ceres.
- MILEA, Andreea. 2012. Grădini istorice din Transilvania: primi pași pentru o cercetare sistematică. Historical Gardens in Transylvania: First Steps for a Systematic Research. *Transsylvania Nostra* 4/2012: 48-60.
- SISA, József. 2007. *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*. Budapest: Vince Kiadó.
- SZABÓ, M. Attila. Dicționar de localități din Transilvania. <http://dictionar.referinte.transindex.ro/index.php?action=betu&betu=l&k&ezd=180&co=roman> (accesat în aprilie 2015).
- SZATHMÁRI PAP, Károly. 2012. *Erdély képekben*. Îngrijitor și prefață de [ed. and preface] Jenő MURÁDIN. Cluj-Napoca: Kriterion.

Conclusion

■ The condition of the Bánffy Manor House ensemble in Râscruți has both positive and negative aspects. The manor house itself is in a state of integrity, in a shape very similar to the one documented at the beginning of the 20th century, the alterations of which we can consider as minimal: the modification of the roof covering material (from shingles to metal sheet), the formal simplification of certain pieces, such as the endings of the parapets from the stairs of the covered ground floor terrace, the disappearance of the decorative flowerpots both from the parapet of the upper floor terrace and from the wall delimiting the lake towards the manor house, a wall that was itself altered. The artistic values of the interior were also largely preserved. The exterior design elements, however, were strongly affected by the passing of time, so that at present we do not find the documented formal elements in a state of integrity, this fact being valid both for the major aspects of the composition (the vertical systematisation of the terrain, the lake), and the minor aspects (the birdhouse, ornamental flowerpots, garden furniture). Traces of the landscaping's major elements (especially the trace of the lake) are actually visible. Regarding the vegetation, if some tree specimens might have survived, the ornamental elements, which were formally defined in an elaborate way and made with shrubs and grasses, were probably among the first ones affected by poor maintenance and destruction. Even in this situation, the iconographical documentation available to us is richer than in the case of other ensembles, so that the main aspects that defined the image of the park, placing it stylistically in the mixed landscaping style, but also mentioning its particularities (the axial composition, the speculation of perspectives from the manor house to the park through the superposed terraces, the fountain, the lake with the birdhouse, the stepped alley along the site's northern side), can be reconstituted.